

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Turizm Rehberliği Anabilim Dalı

OSMANLI İZMİRİNDE LEVANTEN YAŞANTISI

Neşe ESİRKİŞ ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

OSMANLI İZMİRİNDE LEVANTEN YAŞANTISI

Neşe ESİRKİŞ ÖZTÜRK

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Turizm Rehberliği Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TEŞEKKÜR

Tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Mehmet Bahar hocama, Kapadokya Üniversitesi Bölüm Başkanımız değerli Dr. Öğr. Üyesi Duygu Bora ve Prof. Dr. Şükrü Recep Yarcan hocalarıma çalışmamda desteklerini esirgemedikleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu zorlu süreçte başta değerli eşim Erkan Öztürk'e, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi kıymetli dostum Necmettin Ayan'a ve aileme ilgileri için teşekkür ediyorum.

Neşe Esirkış Öztürk

Nevşehir, 2023

ÖZET

ESİRKİŞ ÖZTÜRK, Neşe. *Osmanlı İzmir’inde Levanten Yaşantısı*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2023.

Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu arasında insanlık tarihinin en eski kültür havzalarından birisidir. Tarih boyunca bu iki önemli coğrafyada sınırlar değişse de insanlar arasındaki etkileşim devam etmiştir. Avrupalılar tarafından Haçlı Seferleri’nin ardından “Levant” “gün doğması” anlamındaki kelime Doğu Akdeniz’i tabir etmek için kullanılmıştır. Nitekim Anadolu’nun güneyi, Suriye’nin batısı, Kıbrıs ve diğer önemli Ege adaları Avrupalılar için doğuda kalan, üzerinde güneşin doğduğu yer anlamına gelmekteydi. Zaman içinde Doğu Akdeniz’de bulunan İskenderiye ve Halep gibi şehirler öne çıkarken yaşanan çeşitli gelişmeler İzmir’in Levant’ın diğer şehirlerin önüne geçmesi ve bölgede tarihin yeniden şekillenmesine sebep olmuştur.

İzmir’i diğer yerlerden öne çıkaran en önemli sebep korunaklı körfezi, verimli ovaları, ılıman iklimi ve elbette iç bölgeleri ile kolay ulaşım imkanıydı. Manisa, Aydın, Afyon gibi şehirlerden toplanan pamuk, incir, tütün gibi temel ürünler İzmir limanına getirilir, buradan çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilirdi. Osmanlıların şehri XV. asırda fethetmesiyle uzun yıllar süren istikrarsız dönem sona ermiş, iç bölgeleri ile bağlantılı hale gelen şehir kalkınmaya başlamıştır.

İzmir’de asıl değişim XVII. asrın ilk yarısında Levant’taki ticaret yollarında yaşanan anarşi sebebiyle bozulmuş, Avrupalı konsoloslar, tüccarlar Halep’te kurdukları sistemi daha kapsamlı olarak XVII. asrın ikinci yarısından itibaren İzmir’de inşa etmiştir. Avrupalı tüccarlar İzmir’e yerleşmeye ve şehre yatırımlar yapmaya başlamıştır. Osmanlı belgelerinde Frenk olarak geçen, sonradan Levanten olarak anılan bu yerleşik Avrupalı tüccarlar zamanla İzmir’de ticarete, yönetime, sosyal yaşantıya yön vermişlerdir.

Tezin konusu kapsamında İzmir’in kuruluşundan günümüze kadar siyasi, iktisâdî tarihi üzerinde durulmuş; Doğu Akdeniz’deki ve İzmir çevresindeki önemli limanlarda yaşanan dönüşüm incelenmiştir. Tezin kapsamı Levantenlerin İzmir’deki gündelik hayatıdır. Günümüzde Levantenler İzmir’de sayıca daha az olsa da yaşantılarına devam

etmektedir. Tez kaynak araştırması ile yazılan bir derleme niteliğindedir ve bir betimleme çalışmasıdır. Bibliyometrik bir çalışma yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Amacı İzmir Levantenlerinin İzmir ve çevresindeki yaşantılarını açıklamak ve Levant'ta gerçekleşen ticareti ayrıntılandırmaktır.

Anahtar Sözcükler

İzmir, Levant, Levanten, Doğu Akdeniz

ABSTRACT

ESİRKİŞ ÖZTÜRK, Neşe. *Levantine Life in Ottoman Izmir*, Master's Thesis, Nevşehir, 2023.

The Eastern Mediterranean is one of the oldest cultural basins of human history between Mesopotamia and Anatolia. Although the borders have changed in these two important geographies throughout history, the interaction between people has continued. The word "Levant" meaning "sunrise" was used by Europeans after the Crusades to describe the Eastern Mediterranean. As a matter of fact, the south of Anatolia, the west of Syria, Cyprus and other important Aegean islands meant the place in the east, on which the sun rose, for Europeans. While cities such as Alexandria and Aleppo, located in the Eastern Mediterranean, came to the fore in time, various developments caused Izmir to take the Levant ahead of other cities and to reshape the history in the region.

The most important reason that made İzmir stand out from other places was its sheltered bay, fertile plains, mild climate and, of course, easy accessibility with its inner regions. Basic products such as cotton, figs and tobacco collected from cities such as Manisa, Aydın and Afyon were brought to İzmir port and sent to various European countries from there. The city of the Ottomans XV. The unstable period that lasted for many years ended with the conquest of the city in the 16th century, and the city, which became connected with its inner regions, began to develop.

The real change in İzmir was in the XVII. In the first half of the century, due to the anarchy experienced in the trade routes in the Levant, European consuls and merchants more comprehensively established the system they established in Aleppo in the XVII. It was built in Izmir since the second half of the century. European traders started to settle in Izmir and make investments in the city. These resident European merchants, who were referred to as Franks in Ottoman documents and later referred to as Levantines, over time shaped trade, administration and social life in Izmir.

Within the scope of the thesis, the political and economic history of İzmir from its foundation to the present has been emphasized; the transformation experienced in the

important ports in the Eastern Mediterranean and around İzmir has been examined. The scope of the thesis is the daily life of the Levantines in Izmir. Today, the Levantines continue their lives in İzmir, although they are less in number. This thesis is a compilation written with source research and is a descriptive study. It was prepared using a bibliometric study method. Its purpose is to explain the life of the Izmir Levantines in and around Izmir and to detail the trade that took place in the Levant.

Keywords

İzmir, Levant, Levantine, Eastern Mediterranean

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİL DİZİNİ	xiii
ÖN SÖZ.....	xv
GİRİŞ	1
Amaç ve Yöntem	11
Yazın Taraması	12
1. BÖLÜM.....	13
XVII. ASIR ÖNCESİ İZMİR.....	13
1.1. ANTİK DÖNEMDE İZMİR	14
1.2. ROMA DÖNEMİNDE İZMİR	15
1.3. ÇAKA BEY DÖNEMİNDE İZMİR.....	16
1.4. IV. HAÇLI SEFERİNİN ARDINDAN EGE KIYILARI VE İZMİR	19
1.5. BATI ANADOLU'DA AYDINOĞULLARI VE UMUR BEY DÖNEMİ	21

1.6.	TİMUR'UN İZMİR'İ FETHİ	26
1.7.	İZMİR'DE AYDINOĞLU CÜNEYT BEY DEVRİ	29
1.8.	XVI. ASRA KADAR İZMİR'DE OSMANLILAR DÖNEMİ	31
2.	BÖLÜM.....	34
	LEVANTEN KAVRAMI VE LEVANTENLER.....	34
2.1.	TÜCCARLARIN SAHİP OLDUĞU HAKLAR	36
2.2.	OSMANLI'DA LEVANTENLER VE KAPİTÜLASYONLAR.....	39
2.3.	AVRUPA VE HAYRİYE TÜCCARI KAVRAMI.....	43
3.	BÖLÜM.....	45
	AKDENİZ'DE LEVANTEN NİTELİKLİ KENTLER VE LİMANLAR	45
3.1.	İSKENDERİYE.....	45
3.2.	HALEP	51
3.3.	İSKENDERUN	59
3.4.	LAZKİYE	67
3.5.	BEYRUT	71
3.6.	KIBRIS.....	75
4.	BÖLÜM.....	80
	İZMİR VE LEVANTEN DÜNYA	80
4.1.	EGE KİYİLERİNDEKİ ÖNEMLİ LİMANLAR.....	80
4.2.	LEVANTTA İZMİR'İN YÜKSELİŞİ	84
4.3.	İZMİR ARTALANININ LEVANTENLER TARAFINDAN KONTROLÜ.....	89
4.4.	İSTİKRARLI ORTAM VE ARTAN NÜFUS	92

5. BÖLÜM.....	97
OSMANLI İZMİRİNDE LEVANTEN YAŞANTILARI.....	97
5.1. OSMANLI ÖNCESİ	97
5.2. OSMANLI DÖNEMİ.....	98
5.3. TANZİMAT DÖNEMİ.....	105
5.4. CUMHURİYET DÖNEMİ.....	115
5.5. GÜNÜMÜZ.....	118
SONUÇ ve BULGULAR	120
ÇALIŞMANIN SINIRLILIĞI	122
KAYNAKÇA	124
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	138
ÖZGEÇMİŞ.....	139

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo I:	67
Tablo II:	94
Tablo III:	95
Tablo IV:	95
Tablo V:	96
Tablo VI:	114

ŞEKİL DİZİNİ

Şekil I:	6
Şekil II:	9
Şekil III:	9
Şekil IV:	13
Şekil V:	17
Şekil VI:	18
Şekil VII:	20
Şekil VIII:	24
Şekil IX:	26
Şekil X:	27
Şekil XI:	28
Şekil XII:	32
Şekil XIII:	32
Şekil XIV:	33
Şekil XV:	47
Şekil XVI:	49
Şekil XVII:	50
Şekil XVIII:	55
Şekil XIX:	56
Şekil XX:	58
Şekil XXI:	60
Şekil XXII:	63
Şekil XXIII:	65
Şekil XXIV:	69
Şekil XXV:	69

Şekil XXVI:	71
Şekil XXVII:	74
Şekil XXVIII:	74
Şekil XXIX:	75
Şekil XXX:	75
Şekil XXXI:	77
Şekil XXXII:	78
Şekil XXXIII:	86
Şekil XXXIV:	87
Şekil XXXV:	89
Şekil XXXVI:	100
Şekil XXXVII:	111
Şekil XXXVIII:	112
Şekil XXXIX:	113

ÖN SÖZ

Tarih boyunca doğu ve batı arasında köprü vazifesi gören İzmir çeşitli toplulukların ilgisini çekmiş ve bu sebeple önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Lidyalılar, Büyük İskender, Romalılar, Bizanslılar ve Türkler İzmir’de bulunmuş, şehrin imarına katkı sağlamıştır. İzmir’de siyasi, sosyal, ekonomik ve daha birçok alanda etkide bulunmuş topluluk olan Levantenler var olmuştur. Levantenler genel olarak Doğu’da ticaret amacıyla bulunan ve yerleşik olan; Avrupa vatandaşlığına sahip kişilerdir. Levanten ve Levant kavramı tezin ilerideki bölümlerinde ayrıntısıyla ele alınmıştır.

“Osmanlı İzmir’inde Levanten Yaşantısı” isimli tez giriş, beş bölüm ve sonuç kısımlarından bir araya gelmektedir. Birinci bölümde XVII. asra kadar İzmir tarihi, önemli dönemleri ile başlıklara ayrılarak incelenmiştir. XVII. asrın başlık olarak belirlenmesinin nedeni İzmir’in Levant’ta yükselişinin başlangıcı kabul edilmesinden dolayıdır. İkinci bölümde Levanten kavramı çeşitli bakış açılarıyla irdelenmiş, tarih boyunca tüccarların sahip oldukları haklar ve Osmanlı döneminde tüccar hakları ele alınmıştır. Ayrıca kapitülasyonlar meselesi incelenmiştir. Levantenler ayrıcalıklı ticaret hakkına sahipti. Bu durum daha sonra toplum içinde de sorunlar oluşturmuş, Osmanlı vatandaşı olan Ermeni, Rum ve Türklerin istifade ettiği Avrupalı Tüccar, Hayriye Tüccarı gibi kavramlar ortaya çıkmış, devlet tarafından ticarete denge sağlanmaya ve fırsat eşitliği yaratılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde Levant olarak adlandırılan Doğu Akdeniz coğrafyasındaki önemli ticaret şehirleri incelenmiştir. Burada belirleyici husus Haçlı Seferleri ve sonraki süreçte öne çıkan ve birbiri ile ticari bağlantıya sahip şehirler olmuştur. Dördüncü bölümde İzmir’in Levant’ta yükselişi ve çevresindeki limanlardan öne çıkma süreci, Levantenlerin İzmir ticaretini elde edişi irdelenmiştir. Beşinci bölümde Osmanlı İzmir’inde Levantenlerin yaşantıları kronolojik sıraya göre beş alt başlıkla incelenmiştir. Osmanlı öncesinde İzmir’e gelen gezgine rastlanılmadığı ve döneme dair kayıtlar sınırlı olduğu için bu sürece dair çıkarımlarda kısıtlıdır. Genel olarak Levantenler Cumhuriyet dönemine kadar refah sahibi olmuş ve özgürlük içinde yaşamıştır. Cumhuriyet ile uygulanan milliyetçi politikalar Levantenlerin yaşantılarını kısıtlayıp bir kısmının İzmir’i terk etmesine yol açsa da günümüzde önemli Levanten aileler sayıca daha az bir şekilde İzmir’de yaşamlarını sürdürmektedir.

Tezin ilgili bölümleri yazılırken dönemin kaynakları, kronik eserler, makaleler ve tezlerden faydalanılmıştır. Bulabildiğimiz ölçüde dönemin görselleri kullanılarak çalışma zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Osmanlılar insanlığın en eski yerleşim yerlerinden olan Anadolu ve çevresinde kozmopolit bir medeniyet oluşturdular. Osmanlı Devleti Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasında, stratejik önemi olan boğazlara sahip; aynı zamanda doğu ve batı arasında ticari, siyasi ve kültürel bir köprü vazifesi görmekteydi. Doğu Akdeniz ve Anadolu kıyıları tarihte olduğu gibi Osmanlı zamanında da tüccarlar için bir çekim merkeziydi. Bu sebeple çeşitli ülkelerin ticaret insanları devletlerarası antlaşmalar neticesinde ayrıcalıklar elde etmişler; bu topraklarda aileleriyle yerleşik bir düzen kurmuşlardır. Doğu'da ticaret yapmak amacıyla bulunan ancak Avrupa kimliği taşıyan, Avrupa'nın hukukundan faydalanan bu kişiler Levanten ya da Osmanlıca adıyla müste'men¹ olarak isimlendirilmişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı dönemindeki Levantenler ele alınacak; özelinde İzmir Levantenlerinin yaşantıları üzerinde yoğunlaşılacak ve tarihsel olarak XVII ve XX. asır arası dönem incelenecektir.

Levanten kelimesinin ihtiva ettiği anlama dair görüşler dönemine göre değişmektedir ancak uzmanların üzerinde hemfikir olduğu bazı ifadeler bulunmaktadır. "Levante" yani "Doğulu" kelimesi ile tabir edilen tüm Akdeniz havzasında yaşayanlar ve Doğu Akdenizlilerdir (Ortaylı, 1995, s. 204) ancak bu tanımın içinde din, dil, ırk ayrımı yoktur (Dirlik ve Türken, 2020, s. 43).

Levantenleri Katolik Roma Kilisesine bağlı olarak doğuya yerleşmiş Avrupalılar ya da dini kimliklerinden ziyade doğuda yaşayan batılı tüccarlar olarak açıklayanlar mevcuttur. Genel düşünce bu topluluğun yerli gayrimüslimler ile Avrupalılar arasında; farklı ve kendilerine has özellikleri olan bir grup oluşturduklarıdır. Zamanla Levant ve Levanten'in ihtiva ettiği anlam genişlemiş ve değişikliğe uğramıştır. Levanten aslen Avrupalı; Latin ve Katolik olandır (Yıldız, 2012, s. 37-38).

Bizans ve Osmanlı'nın ilk zamanlarında Batı Avrupa'dan ticaret yapmak için gelen ve birkaç nesil buraya yerleşen İtalyan, Katalan, Fransız tüccarlar Levanten olarak anılsa da XVIII ve XIX. asırda Orta ve Kuzey Avrupa'dan gelen Protestanlar da Levanten kabul

¹ "Emin olmak", "itimat etmek" anlamına gelen emn kökünden türeyen ve "eman verilen kimse" anlamındaki müste'men ya da eman isteyen kişi anlamındaki müste'min genel olarak yabancı toplumdan olan ve ticaret ile uğraşan kişidir (Develioğlu, 2007, s. 749).

edilmiştir. Bu toplulukla evlilik yoluyla bütünleşen Ermenileri, Rumları ve onların çocuklarını ikinci bir Levanten grubu olarak adlandırmak mümkündür. Bu kişiler genellikle kendilerine özgü bir şekilde İtalyanca, Fransızca konuşur ve yabancı pasaporta sahiptirler. Sosyal yaşantı ve giyim kuşam bakımından Avrupa'dan ticaret için gelen tüccarlara benzerlerdi. Bu gruba “Tatlisu Frengi” de denirdi. Kavram XIX. asırda doğu-batı çatışmasını sonucu ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 1995, s. 204). Ayrıca bir Türk kadınının bir Frenk ile evlenmesi yasaktı. Bu iki kültür arasında iletişimin, dostluğun oluşmasına engel oluşturdu (Wood, 2013, s. 300).

Levant kavramı Avrupalılar için doğu demek olsa bile işaret edilen alanın sınırları dönemine göre değişiklik gösterir. Örneğin Osmanlı döneminden önce Levant Doğu Akdeniz ve limanlarıydı. Osmanlı'nın Anadolu ve kıyılarını ele geçirmesiyle Levant kelimesinin anlamı aynı kalsa da kapsadığı sınırlar genişlemiştir. Levant Avrupalıların bir tanımlamasıdır. En geniş haliyle Mısır da dâhil olmak üzere Asya topraklarıdır (Yılmaz, 2011, s. 49).

Levant olarak tanımlanan yer zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bu konuda kaynaklarda bir netlik bulunmamaktadır. İlk zamanlarda Ege adaları, Anadolu ve Akdeniz kıyıları Levant olarak adlandırılmıştır. Haçlı Seferleri'nin ardından Doğu Akdeniz'deki önemli şehirler Levant olarak anılmıştır. XIII. asırdan itibaren Kırım bu tanıma dâhil edilmiştir. Coğrafi keşiflerin ardından Uzakdoğu'da bulunan devletlere Uzak Levant denilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonrasında Fransızların himayesindeki Suriye ve Lübnan'a kendi bağımsızlıklarını kazanana dek Levant devletleri denilmiştir (Turan, 2003, s. 145).

Doğu Akdeniz'in ilk kez Levant olarak hangi dönemde anıldığı bu tabirin Osmanlı'ya nasıl geçtiği net değildir. Günlük dilde bu kelimenin yaygınlaşması, Doğu Akdeniz'in Levant olarak tanımlanması ve ismin bölgeyle bütünleşmesinde Bizans'tan ticari imtiyaz alan İtalyan şehir devletlerinin etkisi büyüktür. Venedik ve diğer tüccarların Haçlı Seferlerinin ardından Sur ve Sayda şehirleriyle ticari ilişkilerini arttırması sonucu Doğu Akdeniz'in Levant olarak adlandırıldığı düşünülmektedir (Şenocak, 2016, s. 24).

Antik dönemlerde Doğu Akdeniz'de doğu ve batı arasında gerçekleşen ticaret yarı yerleşik ya da yerleşik tüccarlar aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu geleneği koloniler

dönemine kadar götürenler vardır ancak modern anlamda doğu-batı ticaret geleneğinin başlangıcını bu dönemden itibaren başlatmak doğru değildir. Doğu Akdeniz havzasında antik dönemde yapılan ticaretle sonraki süreçte gerçekleşen ticaretin işlenişinde farklar vardır² (Yılmaz, 2011, s. 60).

Roma İmparatorluğunun V. asırda yıkılmasıyla doğu-batı arasında gerçekleşen ticaret bir süreliğine çöktü. VII. asırdan sonra Akdeniz kıyılarının Arapların eline geçmesiyle ticaret durma noktasına geldi. Doğu Akdeniz limanları, İran içleri, Horasan, Kuzey Afrika kıyıları ve İber yarımadasından Avrupa içlerine kadar Araplar tarafından fethedildi. Akdeniz ve doğu ticaret yolları Arapların denetimine girdi. Bu süreçte Avrupalılar içe kapanma dönemi yaşadı. Başka görüşlere göre Akdeniz’de otorite Araplardı ve ticaret onların denetiminde devam etti (Yılmaz, 2011, s. 60-61). Bu dönemde Levant’ta karayollarını kullanan kervanlar Basra’dan Bağdat’a gelen Asya mallarını önce Suriye limanlarına, buradan da gemilerle Afrika’ya ve Endülüs’e götürmekteydi (Turan, 2000, s. 146-147).

VII. ve XI. asır arasında Doğu Akdeniz’e inen gemilerin Anadolu’ya gelmelerine ihtiyaç duyulmamıştır. Anadolu’nun kara ve deniz yolları ticari etkinliklerin dışında tutulmuştur (Turan, 2000, s. 146). Levant’ta Arapların hâkimiyeti süresince Anadolu’da gerçekleşen doğu-batı arasındaki ticaret sıfırlanmamıştır. Bizans İmparatorluğunun o süreçte dirayetli bir şekilde Anadolu ve Batı Ege’de etkinliğini sürdürmesi doğu-batı ticaretinin Karadeniz limanlarından Orta Avrupa’ya ya da Anadolu’dan Ege kıyılarına ve

² Anadolu’da ticaretin gerçekleştiği ilk yolları Hititlerin yaptığı, sonraki medeniyetlerin M.Ö. 2000’de Hititlerin oluşturduğu ağ üzerine yeni yollar inşa ettiği iddia edilir. Bu yolların merkezi Boğazköy’dedir. Batıya Sardes hattı üzerinden ulaşmakta, bu hat Efes ve Foça’da son bulmaktaydı. Efes ile güneyde bulunan şehirleri birbirine bağlayan yolda mevcuttu. Hititlerin sona ermesi ve Anadolu’da yaşanan Pers istilası Anadolu’da ulaşımı bir süreliğine durdurdu. M.Ö. 200’de daha kısa yeni bir yol oluştu. Ereğli-Akşehir ve Dinar üzerinden ilerleyen kervanlar Efes şehrine ulaşırdı ancak Konya Ovası’nın su ihtiyacını yeterince karşılamaması gibi nedenlerle bu yol önemini kaybetmiştir (Atay, 1978, s. 19). Antik dönemde Anadolu’da Akdeniz’i, Ege ve Karadeniz’e bilhassa Kırım’a kadar diğer taraftan, İran ve Mezopotamya’yı Hindistan ve Çin’e bağlayan yollar vardı. Anadolu’da Hitit yollarından sonra oluşturulmuş en eski ulaşım ağı İlk Çağ’da yapılmış Kral Yolu’dur. Bu yol uzun yıllar Anadolu’da var olmuş medeniyetler tarafından istifade edilmiş daha sonra Romalıların oluşturduğu kara yolunun güzergâhına eklenmiştir. Nihayetinde Türklerin kontrolüne geçmiştir. Efes’te başlayan Kral Yolu, Sart-Gordion-Ankara-Kayseri hattını takip ederek Güneydoğu Anadolu’ya geçer, Mezopotamya’da Musul’a ve son olarak Perslerin başkenti Susa’ya ulaşırdı. Sardes’ten Susa’ya yapılan bir yolculuk yaklaşık 90 günde tamamlanırdı. Yol üzerinde pek çok ticarethane ve konaklama yeri bulunurdu. Kral Yolu haricinde Pteria (Boğazköy yakınlarında) adındaki yol Sinop ve Efes arasını birbirine bağlardı. Bu yol aynı zamanda Kral Yolu ile de birleşirdi. Kral Yolu, Helenler ve Romalıların eklemeleriyle Anadolu’nun dört bir yanındaki yerleşim ve ticaret merkezlerini birbirine bağlamıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan kara yolu ağı azımsanamayacak büyüklükteydi (Turan, 2000, s. 145-146).

ardından İtalya'ya doğru yeni rotalar üzerinden yapılmasına neden olmuştur. Aynı zaman diliminde doğu ve batı arasındaki ticaret yoğunluğu azalmış olsa da durma noktasına gelmemiştir. Levant'a yerleşen tüccarların yine bu dönemde sayısının az olduğunu söylemek mümkündür (Yılmaz, 2011, s. 60-62).

X. asırda Müslümanların Endülüs'te güç kaybetmesiyle doğu ve batı arasındaki ticaret bu süreçten itibaren yeniden yapılandı. Avrupalı denizciler Haçlı Seferleriyle Akdeniz'e inebildi. İtalyan şehir devletlerinden Venedik ve Cenovalıların Akdeniz'de hüküm sürmeye başlamaları Haçlıların gemileriyle daha kolay Filistin'e ulaşmalarına sebep oldu. Bu dönemde Kudüs'te Haçlı Krallığı'nın kurulması ve Doğu Akdeniz kıyılarının ele geçirilmesi Venedik ve Cenovalıları bu bölgede kuvvetlendirdi (Bostan, 1989, s. 232).

Haçlı Seferleri sırasında (1096-1291) doğu-batı, kuzey-güney arasındaki ticaret bir müddet kesintiye uğramıştır. Bu dönemde Anadolu, Hristiyan ve Müslümanlar arasında gerçekleşen savaşların sahası haline gelmiştir. Bu sebeple Arapların talep ettiği kuzeyin kürkleri, köle ve cariyelerinin ticareti İran üzerinden sağlanabilmiştir (Turan, 2000, s. 146).

Selahaddin Eyyübî ve Haçlılar arasında 1187'de gerçekleşen Hittin Savaşı'nın ardından Suriye ve Filistin kıyılarında Haçlıların kurduğu ne kadar şehir ve liman varsa bir daha kullanılmamak üzere tahrip edilmiştir. Böylece Levant'ta rota yeniden oluşturulmuştur. Doğu-batı ticareti bu dönemde Anadolu üzerinden ilerlemiştir (Turan, 2000, s. 134-135).

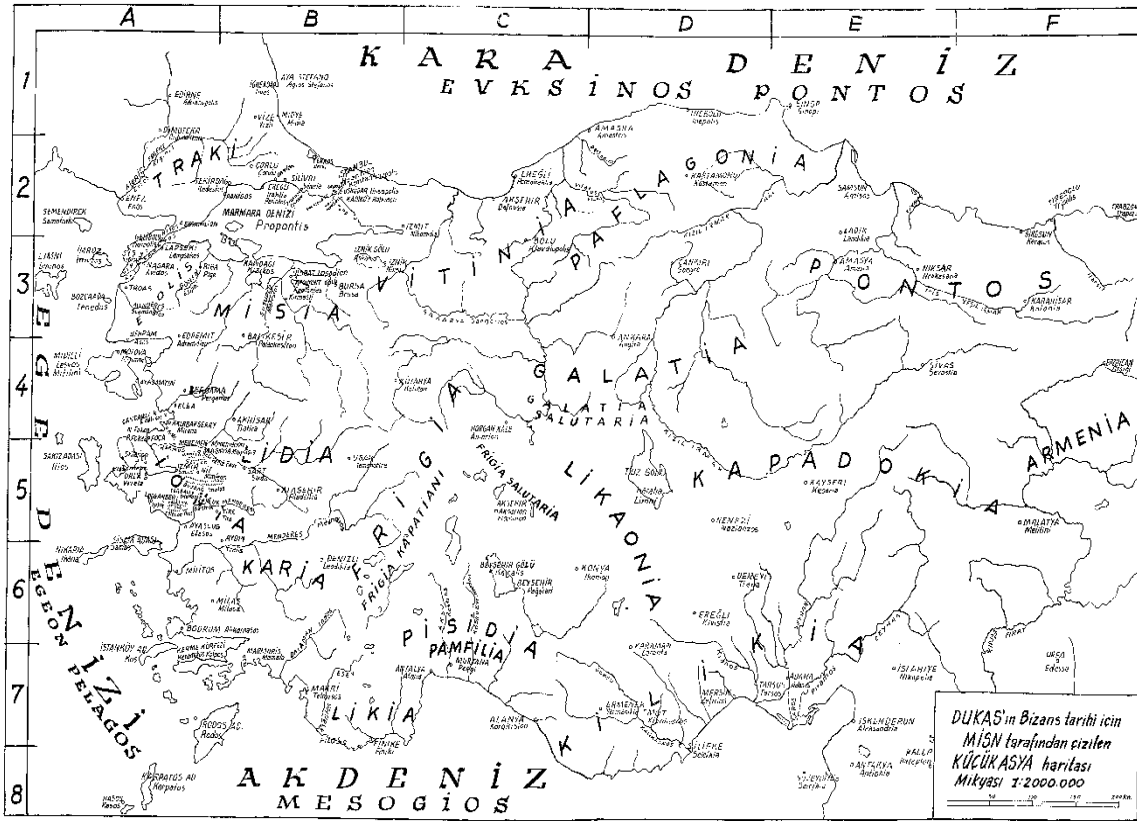
Haçlı Seferleri döneminde Anadolu'da iki ana güzergâh oluşmuştur. İlk yol doğu-batı istikametinde; Alanya'dan başlayarak İç Anadolu-Erzurum hattını takip eder ve İran'dan Türkistan'a bağlanırdı. İkincisi, kuzey ve güney arasında olan Antalya-Tokat-Samsun yoluydu. Bu yol Kırım ile bağlantılıydı. Yine bu dönemde Maraş, Malatya, Diyarbakır'a uzanan farklı bir yol hattı da bulunmaktaydı (Hallaçoğlu, 1991, s. 127).

Haçlıların bölgeden çekilmesiyle İtalyanlar, Doğu Akdeniz'i iyi tanıdıkları, yerel ticarete söz sahibi olmaları, kaynakları kendilerinde toplamaları sebebiyle doğunun mallarını talep eden Avrupa pazarları arasında aracı konumuna geldiler (Kallek, 2012, s. 138-138).

Levant'ta X. asırda ticarete başlayan ilk İtalyan şehir devleti güneyde bulunan Amalfililerdir. Bu millet o dönemde Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu tıbbi malzemeler ile boya ham maddelerini ve ipekten kumaşları Bizans'ın başkentinden veya İskenderiye'den İtalya'ya getirdiler ancak asrın sonuna doğru Amalfililer Norman Krallığına bağlanınca Venedikliler Levant'ta üstünlüğü ele geçirmiştir. Venedik'ten sonra XII. asırda Pisa ve asrın sonuna doğru Cenovalılar Doğu Akdeniz ticaretinde etkili olmaya başladılar. Venedik'in Levant'ta ilk olarak görülmesi Roma Germen İmparatorluğu ve Bizans arasında haber getirip götürmesiyle başlar. Venedikliler ilk kez 992'de Bizans'tan imtiyaz aldılar. Bu haklar daha sonra genişletildiyse de 1097'de Haçlı ordusuyla Konstantinopolis'e girmeleri Bizans ile ilişkilerini zedelemiştir (Turan, 2003, s. 145).

1155'te Bizans'ın Pisa ve Venedik ile imzaladığı antlaşmalar Cenevizlileri zor durumda bıraktı. 1204'te Venedik'in teşviki ile Latin İmparatorluğu'nun kurulmasının ardından zor durumda kalan Cenevizliler, Girit, Korfu ve Malta'daki korsanlara sahip çıktı ancak zaman içinde Doğu Akdeniz'de dengeler Ceneviz lehine değişti Mikhail Palaiologos Latinleri Konstantinopolis'ten çıkardı ardından Cenevizliler ile 1261'de Nymphion (Nif) Antlaşmasını imzaladı³. Bu ittifak ile Ceneviz Akdeniz'in en zengin ve güçlü devleti haline geldi (Gallotta, 1993, s. 363).

³ Levant'ta Ceneviz'i diğer İtalyan devletlerinin önüne geçiren bu antlaşmanın ayrıntıları için bakınız: sayfa 22.

Şekil: 1: Tarihçi Dukas'ın Bizans İmparatorluğu haritası (Dukas, 1956).

XI. asırda Anadolu'da Selçuklular döneminin başlamasıyla İpek Yolu⁴ bu coğrafyayla bütünleştirilmiştir (Turan, 2000, s. 146-147). XII. asırda Selçuklular Anadolu'da ticaret yollarını ve önemli kentleri ele geçirdikten sonra bu bölgelerin güvenliğini sağlamaya çalıştı. Venedik ve Kıbrıs Devleti ile iktisadî antlaşmalar yaptı. İstikrarın sağlanabilmesi için Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular'a son verdi. Anadolu'da pek çok kervansaray ve köprüler inşa ettirdi. Zarara uğrayan tüccarların kayıplarını karşıladı. Bu kişilere vergi indirimi ya da muafiyet uyguladı (Kucur, 2009, s. 384).

Anadolu'da Moğol işgali döneminde de ticaret kesintiye uğramadı. Venedik ve Cenevizlilerin Tebriz'e kadar ticaret yapmak için gittikleri; Cenevizlerin burada bir ticaret üssü oluşturma girişimlerinin olduğu bilinmektedir. Bu gelişmelerin ardından Venedikliler Moğollar ile 1246'da serbest ticaret antlaşması yaptı ve Anadolu Selçukluları ile yakaladıkları ticari ivmeyi Moğollar ile de sürdürdüler. 1320'de

⁴ İpek Yolu'nun önemli duraklarından Suriye'deki Hierapolis ve Ch'Ang-An arası mesafe takriben 11. 000 km. dir (Turan, 2000, s. 147).

Venediklerin Moğollar ile yaptıkları antlaşma maddelerinin birçoğu Osmanlıların ahidnâmelerinde⁵ de tekrarlandı (Yılmaz, 2011, s. 67-68).

Karesi, Menteşe ve Saruhan beylerinin faaliyetleri ancak bulundukları bölgelerle sınırlı kaldı. Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beylikleri tüm Akdeniz ticaretine yön verebilecek kudrete sahip olamadı (Bostan, 1989, s. 232-233) ancak bu dönemde Anadolu’da doğu ve batı ürünleri bulunabilmekteydi. Cenevizli Domenichino Doria, Germiyanogulları’nda geçirdiği “*sabahları gümüşten, grup saatlerini altından*” olarak ifade etmiştir (Turan, 2000, s. 134). Buradan yola çıkarak XIII. asırda Anadolu beyliklerinin zenginlik sahibi olduğu çıkarımı yapılabilir.

XV. asırda Doğu ve Batı arasındaki ticaret büyük ölçüde kara yoluyla gerçekleşmekteydi. Levant’taki önemli limanların büyük ölçüde Osmanlıların kontrolünde olması Avrupalıları Güney Asya kıyılarına ulaşmak için başka yollar aramaya yöneltti. Denizcilikte yaşanan teknolojik gelişmeler Avrupalıların Cebeli Tarık’ı aşarak Ümit Burnunu bulmasına; Hindistan’a yeni bir rota üzerinden ulaşmalarına yol açtı (Kallek, 2012, s. 142).

Bu sırada Akdeniz’de Venedik ve Ceneviz dengesi 1565-1566’ya kadar devam etti fakat 1492’de Amerika’nın bulunması, 1496’da Portekizli denizcilerin Ümit Burnu’nu dolaşarak Hindistan’a ulaşması Akdeniz ticaretini alt üst etti ve yeniden yapılandırdı (Yılmaz, 2011, s. 72). Coğrafi Keşifler çağı olan XV. asırda İngilizlerin Bizans ile siyasi ve ekonomik bağlantısı yoktu ancak bu asırda yine de Akdeniz’e yöneldiler. Levant’ta ticaret yapmak isteyen İngilizler Venedik ile doğrudan iletişime geçti (Wood, 2013, s. 19-20).

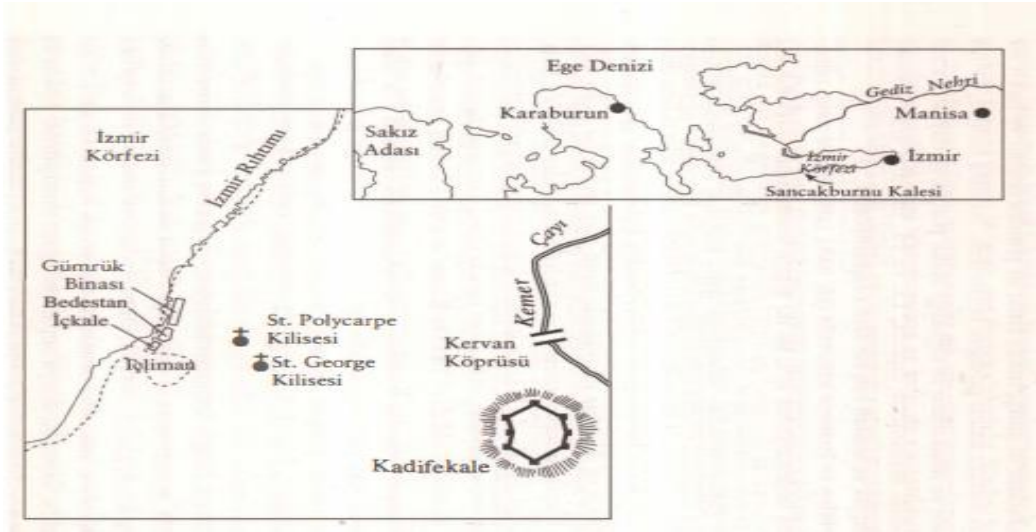
⁵ Osmanlılarda yabancı devletlere ekonomik ayrıcalık tanıyan ya da barış maddelerini içeren resmî belgedir. “Muâhede” ya da “antlaşma kâğıdı” şeklinde de tanımlanır. Ahidnâmeler İslam hukukuna göre ve şeyhülislamın fetvası alınarak hazırlanırdı. Ahidnâmelerin verilmiş sebepleri ve şartları değişiklik gösterirdi. Yeni tahta çıkan bir hükümdar kendinden önceki dönemden süre gelen barışın devamlılığı, varsa sınır boylarındaki ihlallerin önlenmesi ya da iki devletin düşmanca tutumunun halklarına faydası olmadığı, barışın gerekliliği için ahidnâmeler verebilirdi. Ticari ahidnâmelerde, müste’min olarak adlandırılan tüccarların Osmanlı sınırları içinde ve kara sularında ikametleri, seyrüseferleri ve ticaretleri sırasında sahip oldukları haklar yazılırdı. XVIII. asırdan itibaren Avrupalı devletlere birden fazla imtiyaz verilmiştir. Her birinin Osmanlı Devletinden ayrıcalık elde ettiği tarih farklılık gösterir. XIX. asra kadar barış ya da ticari ayrıcalık antlaşmaları ahidnâme adıyla anılmıştır ancak bu tarihten itibaren tek taraflı imtiyaz formundan çıkıp karşılıklı yapılan antlaşma şeklini ve adını almıştır (Kütükoğlu, 1988, s. 536-540).

XVI. asırdan itibaren ticaret Atlantik kıyılarına kaydı. Bu durum antik ticaret yollarının değişmesine; Akdeniz'in ticari olarak öneminin azalmasına sebep oldu. Diğer yandan Akdeniz siyasi olarak önemini korusa da Adriyatik kıyıları karşısında ikincil duruma düştü (Kallek, 2012, s. 142).

Coğrafi keşifler sonrası Osmanlılar 1569'dan itibaren Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyonlar vererek bu devletleri Akdeniz'e çekti. Böylelikle bu bölgede asırlardır süren Venedik tekeli büyük ölçüde sona erdi. Osmanlılar Akdeniz'de Venedik etkisini kırabilmek için 1565'te Malta'yı kuşattı. 1566'da Sakız'ı ve 1571'de Kıbrıs'ı fethederek Doğu Akdeniz'i Türk gölü haline getirdi (Yılmaz, 2011, s. 70-73).

Avrupalılar güçlü Osmanlı donanmasına ancak ittifaklarla karşı koyabildi. Osmanlıların İnebahtı mağlubiyetiyle (1571) Akdeniz'deki üstünlüğü kısmî olarak sarsılmış gibi görünse de Girit Adasının alınmasıyla (1669) bir müddet daha bölgenin otoritesi olmaya devam ettiler (Bostan, 1989, s. 232-233).

Osmanlıların kapitülasyon verdiği devletlerle var olan ilişkisi 1740 yılına kadar aynı seyrinde ilerledi. 1740'tan itibaren devlet artık eski kuvvetinde değildi. Yeni bir güç olarak ortaya çıkan Rusya ve Avusturya ile girilen savaşlar iç ve dış bunalıma yol açtı. Bu süreçte İngiltere ve Fransa Osmanlı üzerindeki kontrol gücünü iyice arttırdı. Avrupalılar Osmanlı ile yaptıkları ticarete daha tehditkâr ve baskıcıydı. XIX. asırda Osmanlı müttefiki olarak gördüğü devletlerin yatırımcılarına topraklarını açtı. Liman, demiryolu, havagazı, tramvay imtiyazları ve yapım ihaleleri yabancılara verildi. Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı topraklarında yabancılar ticarete üstün konumdaydı. Levantenler Osmanlı vatandaşı olarak zimmî statüsüne girmediler. Osmanlı'nın Avrupa devletlerine sunduğu kapitülasyonlardan faydalanıp Levant'ta üstünlük kurdular. 1932'de çıkarılan "Türk Vatandaşı Olmayanların Yapamayacakları İşler Kanunu" Levantenlerin bu coğrafyadaki geleceğini belirledi. Birçoğu yüzlerce yıldır anavatanı saydıkları toprakları terk ederek bağlı oldukları asıl ülkelere geri döndü (Yılmaz, 2011, s. 74-78).

Şekil 2: XVII. asrın sonlarına doğru İzmir (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 130).

Şekil 3: İzmir'in genel görünüşü (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 98).

İzmir'i daha iyi kavrayabilmek için diğer Levant şehirlerini de tanımamız gereklidir. Levant adı verilen coğrafyadaki önemli liman şehirlerinin tamamında aynı özellikler ve hukuk sistemini görmek mümkündür. Levant, le Levant, il Levante gibi kelimeler Avrupalılar için Anadolu ve Orient kelimesinin ihtiva ettiği anlamı yani "güneşin doğduğu yer" ya da Doğu Akdeniz'i ifade eder. Kimlikel ya da dinsel bir anlam taşımaz. Levant, bir devlet ya da hükümet değildi. Onu Doğu Akdeniz nitelendirirdi.

Levant'ı önemli kılan denizdi. Ankara, Şam, Kahire gibi denize komşu olmayan şehirlerle kıyaslanınca İzmir, İskenderiye, Beyrut farklı kültürleri daha çok içinde barındırırdı. Levant şehirleri içinde İzmir, inciri ve üzümüyle; Beyrut göçmenleriyle, İskenderiye pamuğuyla ön plana çıkardı. Bu şehirlere insanları çeken sahip oldukları güzellikler değil ticaretti. Gemiler, XX. asır başına dek bu şehirlere yeni fikirler, göçmenler ve ticaret taşıdı. Bu asırdan sonra Levantenler, gemilerle farklı şehirlere yerleşti (Mansel, 2013, s. 37-38).

İzmir Osmanlı Devleti için değerli bir liman şehriydi. Şehir II. Murad tarafından 1426'da⁶ fethedilmesinin ardından zaman içinde kalkındı (Darkot, (yayın tarihi yok), s. 1245) ancak İzmir'in XVII. asırdaki hızlı gelişiminde Osmanlı yöneticilerinin doğrudan katkıları yoktur. Şehri tasarlayan ve imar edenler yerel yöneticiler, Hristiyan Avrupalı tüccarlar ve onların Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi ortaklarıydı. İzmir'e dair en önemli kayıtlar yabancı seyyahların notlarıdır. Bunun yanında gündelik hayata dair toplumsal çıkarım sağlayan İzmir'in 1850 öncesi mahkeme kayıtları⁷ 1922 yangınında yok olmuştur (Goffman, 2000, s. 17-18).

İzmir Levantenler için hem kazançlı ticaret yapabildikleri hem de iklimi, sosyal ve kültürel imkânlarıyla keyifli vakit geçirebilecekleri bir şehirdi. 1667-1668 yılları arasında İzmir'de olan gezgin Robert de Dreux'a göre İzmir sahip olduğu olanaklar ve kolaylıklarla yabancıların yaşaması için çok uygun olan Levant'ın en işlek ticaret şehriydi (Pınar, 2001, s. 12).

Türkler ve Frenkler nadiren birbirlerinin mahallesine gider; Frenklerde Türklerle sosyalleşme gereksiniminde bulunmazdı. Frenkler ticaretlerini de kendi içlerinde yapardı. Türkler ticaretle uğraşmazdı ya da çok azı ticarete ilgi duyardı. Levant'ta aracılık hizmetlerini daha çok Ermeni ve Rumlar üstlenirdi. İki kültür arasındaki mesafe daima muhafaza edilirdi. Bunun yanında Levant'taki Avrupalılar Türklerle olan iletişimlerinden daha çok birbirleriyle yakın ilişki kurardı. Toplumların arasındaki yıllardan beri süre

⁶ İzmir'in fethi ile ilgili kaynakların aktardıkları farklıdır. Kütükoğlu'na göre İzmir II. Murat tarafından 1424 yılında fethedilmiştir (Kütükoğlu, 2001, s. 517). Atay'a göre Aydınoğlu Cüneyt Bey 1425'te idam edilmiş, İzmir tam anlamıyla 1426'da ele geçmiştir (Atay, 1978, s. 123).

⁷ Osmanlı'daki yaygın kullanımıyla kadı ya da şer'îye sicilleri, günümüzdeki adıyla mahkeme tutanakları demektir. Kadı ya da nâibi tarafından tutulur; içinde her konuyla alakalı kayıt bulunmaktadır (Uğur, 2010, s. 8).

gelen ekifmeler buradaki tüccarların birbirleriyle olan ilifkisini etkiler bazen yaşanan kavgalar, yarılmış kafalarla kadı huzurunda son bulurdu ancak bu tür olaylar Levantenlerin birbirlerine karşı süregelen dostane ilifkilerini etkilemezdi. Savaş ya da gerginlik yaşayan ülkelerin konsolosları zaman zaman bir araya gelir bu buluşmalarda siyaset konuşulmaz; birbirlerini ziyaret etmeye, birlikte eğlenmeye devam ederlerdi (Wood, 2003, s. 300-301).

Sonuç olarak Levanten ya da Levant tanımının her dönem için ihtiva ettiği anlam farklıdır. Doğu Akdeniz tarih boyunca medeniyetleri bir araya getiren kültürel, ekonomik, sosyal bir havzaydı. Zaman içinde bu coğrafyada devletlerin birbirine üstünlük kurma mücadeleleri, ya da güçlerini paylaştıkları dönemler yaşanmıştır. 1261’de Bizans ile Cenevizliler arasında imzalanan Nif Antlaşması bu konunun en güzel örneğidir. Bizans’ın sahip olduğu bazı yerler Venediklilerden kurtarılmak şartıyla Cenevizlere bırakılmıştır. Böylece Cenevizliler Levant’ta diğer Latin devletlerinin önüne geçmiştir. Son bin yıldır Levant oğunlukla Türklerin kontrolündedir. Coğrafi keşifler ağı olan XV. asırda Atlas Okyanusu kıyılarının tercih edilir hale gelmesi Doğu Akdeniz’in ticaret hacmini düşürse de Osmanlıların bu dönemden itibaren verdiği kapitülasyonlar bölgeyi tekrar canlandırmıştır. Zaman içinde Levant’ta yaşanan karışıklıklar bölgedeki önemli limanların geleceklerini belirlemiştir. Halep ipek ticaretinde önemli bir durak iken burada yaşanan yerel sorunlar İzmir’i ön plana çıkarmıştır. Avrupalı tüccarların yeni toplanma noktası İzmir olmuştur. Zaman içinde şehir kozmopolit nüfusu ve hořęrl ortamıyla Levantenler için yaşanacak yer haline gelmiştir. Konumuz olan “Osmanlı İzmir”inde Levanten yaşantısı” bu minvalde incelenmiştir.

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı İzmir Levantenlerinin İzmir ve çevresindeki yaşantılarını çeşitli yönleriyle açıklamak; Osmanlı İzmir’inde turizm tarihine kaynaklık eden seyahatnamelere dayanarak tarihsel süreçte İzmir’de gerçekleşen ticarî-sosyal-kültürel dönüşümü aydınlatmaya çalışmaktır.

Çalışmanın konusu Osmanlıların İzmir’i fethettiği XV. asra kadar İzmir’in siyasi tarihi, Levant ve Levanten kavramı, Doğu Akdeniz’de Levanten nitelikli limanlar, İzmir’in Levant’ta ne çıkış süreci ve İzmir Levantenlerinin yaşantısıdır.

Çalışma, Levant olarak adlandırılan Doğu Akdeniz'in uzak ve yakın geçmişini ele alacak; bu coğrafyanın geçirdiği değişimi siyasal, sosyal, ekonomik boyutlarıyla işleyecektir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli kentlerden olan İzmir, yukarıda bahsedilen yönleriyle yakın tarihi ile mukayese edilebilecektir. Konuyla ilgili yabancı gezginlerin İzmir seyahatnamelerinden ve tezlerden faydalanılmıştır.

Bu tez kaynak araştırması ile yazılan bir derleme niteliğindedir ve niteliksel araştırma ile gerçekleştirilen bir betimleme çalışmasıdır. Bibliyometrik bir çalışma yöntemi yapılarak hazırlanmıştır.

Yazın Taraması

Araştırma konusu olan Levantenlerle ilgili farklı kaynaklar mevcuttur. Çalışma ile ilgili literatür taraması kapsamlı bir şekilde yapılmıştır. Konu ile ilgili Besim Darkot'un Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi "İzmir" makalesi ve Mübahat Kütükoğlu'nun (2001) Diyanet İslâm Ansiklopedisi "İzmir" maddesi İzmir ile alakalı başucu kaynağı olarak kullanılmıştır. Ayrıca İzmir'deki Levantenlerin yaşayışlarını daha yakından inceleyebilmek adına İlhan Pınar'ın (2001) Hacılar, seyyahlar, misyonerler ve İzmir ve Şerafettin Turan'ın (2000) Türkiye-İtalya ilişkileri isimli eserlerinden sıklıkla yararlanılmıştır. Bunun yanında Hasan Zorlusoy (2013) XVII. asırdan günümüze Fransız gezginlerin gözünden İzmir kitabı benzer konularda kullanılmıştır.

Levant'ta İzmir'in öne çıkış süreci incelenirken Daniel Goffman'ın (2000) İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650) ve Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters (2017) Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti Halep, İzmir ve İstanbul kitapları tezin en önemli kaynakçalarındandır. Şerife Yorulmaz'ın (1988) İzmir basınında Levantenler (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) isimli tezi Levanten kavramının karmaşıklığı ile ilgili aydınlatıcı olmuştur.

Levantenler ile ilgili her türlü konuya ışık tutan ve 2011 yılında İzmir Ticaret Odası tarafından tertip edilen "Geçmişten Günümüze Levantenler" sempozyumunun bildirileri bu çalışmayı fazlasıyla aydınlatmıştır. Levantenlerin gündelik yaşantısı ve Levant Kumpanyasına dair önemli bir eser olan Alfred Wood (2013) Levant Kumpanyası Tarihi yine çalışmanın temel kaynaklarından olmuştur.

1. BÖLÜM

XVII. ASIR ÖNCESİ İZMİR

Tarihi M.Ö. 3.000 yılına dek giden İzmir, zaman içinde Smyrna, Smyrni ve daha farklı biçimlerle seslendirilmiştir. Heredot ve Strabon gibi yazarlar kelimenin Amazon bir kadından geldiği olduğu konusunda hem fikirdir (Baykara, 1974, s. 21). Şehrin adı eski İon lehçesinde Smurne, Atina’da Smyrna olarak yazılırdı. Kelime Ege bölgesindeki diğer yer adları gibi Yunanca değil Anadolu kökenlidir. Tarihi M.Ö. 2.000’e dayanan Kayseri Kültepe’de bulunan yazıtlarda Tismurna adında bir yerden bahsedilmektedir. Bayraklı ’da oturan ilk İzmirliilerin “Smurna” adını kullanması muhtemeldir (Akurgal, 1993, s. 44). Smurna ise “kutsal yüce ma ülkesi” anlamına gelir. “Ma” Luwice ana tanrıça demektir (Umar, 1993, s. 740).

Eski Helenler sm sesini zm olarak seslendirmiştir. Yani İzmir’in eski telaffuzu Smyrna yerine Zmyrna şeklindeydi. Nitekim İlk Çağda paraların üzerinde dahi şehrin adı “sm” olarak değil “zm” ile başlardı. Bu gelişmelerin devamında Bizans döneminde İzmir Zmirni olarak seslendirildi. Türkler şehrin adını Zmirni olarak duydu. Sonundaki “ni” yi kullanmayarak İzmir şeklinde telaffuz ettiler (Umar, 1993, s. 355). Türkler şehri elde ettiklerinden itibaren buraya İzmir demiştir (Baykara, 1974, s. 21).

Şekil 4: İzmir’e adını verdiğine inanılan Amazon kadınının büstü (Baykara, 1978, s. 115).

1.1.ANTİK DÖNEMDE İZMİR

Dağlarının kıyıya dik uzanması, kıyıları ve iç kesimlerinin birbiriyle kolay ulaşım sağlaması, korunaklı limanı, kıyılarının sahilin çok yakın bölgesinde derinleşmesi gibi gerekçeler İzmir'i diğer limanların içinde önemli bir nokta haline getirdi (Kütükoğlu, 2000a, s. 285). Ege'nin güzel şehri İzmir tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yaptı. Eski İzmir bugün olduğu yerin aksine Bayraklı'da kuruldu. Şehir, Meles Çayı'nın getirdiği alüvyonlarla doldu. Zaman içinde kıyıda bulunan kent bu sebeple daha içeride kaldı. M.Ö. 1050 ve 1000'de Aiolisler kente yerleşti ardından Kolophonlu İyonlar yeni ev sahibi oldu. Herodotos'a göre İyonya'da siyasi muhalif olan Kolophonlular rakiplerine yenildi ve Smyrna'ya geldi. O sırada kentin gerçek sahiplerinin Dionysos Bayramı için surların dışında olmasından istifade eden Kolophonlular, şehri ele geçirdi. İzmir M.Ö. VII. asırda Lidyalıların akınlarına uğradı. M.Ö. 575'te işgal edildi, halkın önemli bir kısmı yok edildi. M.Ö. 541'de Pers Kralı Kurus ve Lidya Kralı Krezüs'le gerçekleşen savaş sonucunda diğer Ege kıyılarında olduğu gibi Smyrna'da Pers hâkimiyetine girdi. M.Ö. 386'da Ispartalılar ve Persler arasında imzalanan Antalkidas Antlaşması ile diğer İyonya şehirleri ve Smyrna Pers himayesinde kalmaya devam etti (Kütükoğlu, 2001, s. 515). Yaşanan bu akınların ardından İzmir harap olmuş haldeydi. Halkı dağıldı, ticareti ve gündelik hayatı kesintiye uğradı. İzmir'in yeniden inşa edilmesi milattan önce IV. asrın sonu ve III. asrın başladığı döneme rastlar (Darkot, s. 1243).

M.Ö. IV. asırda dağılmış İzmirliileri toparlayan ve yeniden bir şehir inşa eden Büyük İskender'dir. İskender, Sardes'ten Efes'e geçerken İzmir'e de gelmiştir. Pagos Dağı'nda (Kadifekale) avlanırken Nemesis mabedi önünde bir çınar ağacının yanında uykuya dalan İskender gördüğü rüyanın ardından bu bölgede yeni bir şehrin kurulmasını istemiştir (Baykara, 1974, s. 69).

İlk Çağ'da Milet ya da Efes kadar ticarî öneme sahip olmayan Smyrna, Orta Çağ'da bu şehirlerin eski etkinliklerini kaybetmesi sonucu öne çıktı. Büyük İskender Smyrna'ya geldiğinde iki ayrı şehir ile karşılaştı. Limanın güneyinde ve denizden 186 m. yüksekliğe sahip Pagos Dağı ya da şimdiki adıyla Kadife Kale etrafındaki “yukarı İzmir”; sahile “aşağı İzmir” kurulmuştu. Bu bölgede denizden gelebilecek tehlikelerden korumak için bir kule ve kulenin de önüne gerekli zamanlarda çekilebilen zincir bulunmaktaydı (Turan, 2000, s. 50).

M.Ö 320’de Batı Anadolu’yu ele geçiren Antigones Kadifekale çevresinde halkın iskânına tekrar teşebbüs etti ancak Trakyalı Lysimakhos ile yaşanan savaş sonucu yaşamını kaybetti. Böylelikle İzmir, Lysimakhos’un egemenliğine geçti (M.Ö. 300). Öncesinde Antigones’in başlattığı İzmir’in imar ve iskân faaliyetlerini Atina’dan aldığı destekle Lysimakhos başardı. Strabon bir bölümü Kadifekale’de bulunan diğer kısmı dağın eteklerindeki yeni kenti alt yapı eksikliği dışında çok beğendi. Bu dönemde İzmir ticaret, sosyal hayat ve kültürel bakımdan oldukça gelişmiştir. Okullar, hamamlar, tiyatrolar ve hastaneleriyle adeta bir çekim merkezi olmuştur. M.Ö. III. asırda Lysimakhos’un Selevkos’u yenmesiyle şehir yeni bir idareye sahip olmuştur. Selevkos’lar zamanında özerk bir yönetime sahip Smyrnalılar, III. Antiohos’a karşı Romalıları şehre davet etmişler ve bu teklif senatoda olumlu karşılanmıştır. M.Ö. 190’da Romalı asker Gaius Livius tarafından kente tekrar yardımda bulunulmuş, ardından III. Antiohos diğer Ege kıyılarındaki şehirlerden çekildiği gibi Smyrna’yı da terk etmiştir. İzmirliilerin savaş sırasında Romalıları desteklemeleri savaşın ardından Romalıların kent halkını vergilerden muaf tutmasına sebep olmuştur (Kütükoğlu, 2001, s. 516).

1.2. ROMA DÖNEMİNDE İZMİR

İzmir M.Ö. II. asırda Romalıların sınırlarına dâhil edildi. Hristiyanlık ilk kez Anadolu’da yayılırken yeni dinin kolaylıkla kabul edildiği yerlerden biri oldu (Darkot, s. 1243). İzmir aynı zamanda Hristiyanlık için önemli olan yedi kiliseden⁸ birinin bulunduğu yer olarak ayrıca önemlidir (Atay, 1978, s. 14).

M.Ö. 133’te İzmir Roma İmparatorluğu’nun Asia Eyaletine bağlı bir şehir durumundaydı. Anadolu-Roma arasındaki ticarete İzmir, Efes ve Milet ile yarışmaktaydı. Bu dönemde İzmir, Roma ile gerçekleşen alışverişler neticesinde zenginleşti. Ayrıca şehir M.Ö. II. yüzyıldan itibaren Romalıların sürgün yeri haline geldi (Ülker, 1978, s. 70).

M.Ö. 44’te Roma İmparatoru Sezar öldükten sonra şehir yakılıp yağmalandı. M.S. 178’de şiddetli bir depremin ardından İzmir Marcus Aurelius tarafından yeniden kuruldu. Smyrna Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğunun

⁸ Hristiyanlığın ilk kiliseleri olarak kabul edilen Yedi Kilise’nin tamamı Türkiye sınırları içindedir. Bu kiliseler Efes (Selçuk), İzmir, Bergama, Thyateira (Akhisar), Sardes (Salihli), Philadelphieia (Alaşehir) ve Denizli yakınlarındaki Laodikeia’dır (Slaars, 2001, s. 54-55).

topraklarına dâhil edildi. Bu tarihten itibaren şehir kazanımlarını kaybetmeye başladı (Kütükoğlu, 2001, s. 516).

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ayrılması İzmir'i iktisadî açıdan etkilemedi. O dönemde İzmir'in rakibi olan Efes'in siyasi sorunlar yaşaması, Roma'nın içinde bulunduğu karışık durumlar, güvenli liman arayışındaki kişileri İzmir'e getirdi (Darkot, s. 1243).

M.S. V. asırda Avrupa Hun İmparatoru Atilla İzmir'i ele geçirdi (Atay, 1978, s. 16). VII. asırda Muhammed Bin Abdullah önderliğinde İstanbul'u kuşatan Arap ordusu İzmir'e geldi (Atay, 1978, s. 121). Bu asırda Batı Anadolu'da İslam ordularının akınları sıklıkla yaşandı. Çatışmalar İzmir önlerinde devam etti fakat şehrin sağlam surları her türlü atağa dayanıklılık gösterdi. Akınların en fazla olduğu VIII. asırda İzmir ticareti iç bölgelerdeki karmaşadan etkilendi (Darkot, s. 1243). Kara tarafında Müslümanların, deniz tarafında Hristiyanların egemen olması sebebiyle kent o asırda gelişim gösteremedi (Kütükoğlu, 2001, s. 521).

1.3. ÇAKA BEY DÖNEMİNDE İZMİR

Büyük Selçuklu İmparatorluğuyla geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler XI. asırda Anadolu'da görülmeye başladı. Doğu Roma İmparatorluğunun o dönemde hala Anadolu'da var olması ve 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'ya Türk akınları gerçekleşti. Akınların yönü özellikle Doğu ve Orta Anadolu'dan ziyade Batı Anadolu'ya doğru oldu. Bu sebeple Batı Anadolu diğer bölgelerden daha hızlı Türkleşti. Türklerin Küçük Asya'da kurduğu ilk beylik Çakanın temelini attığı İzmir Beyliği'dir (Kütükoğlu, 2000, s. 1).

XI. asrın ikinci yarısında Bizans'ın etkin olmayan yönetimine rağmen İzmirli iktidara bağlılığını devam ettirdi (Darkot, s. 1243). Bu tarihlerde Türklerin Batı Anadolu'ya kalabalık kitleler halinde gelmesiyle yerliler adalar ve Balkanlara yerleşti (Kütükoğlu, 2000b, s. 14).

Şekil 5: Temsili Çaka Bey (Daş, 2009, s. 50).

Malazgirt Savaşının ardından Sultan Alparslan'ın Anadolu'da akınlar yapmak üzere görevlendirdiği kişilerden birisi Sultan Tursan'dı. Çaka kendisinin birliklerine bağlıydı. Tursan 20.000 kişilik askerleriyle Danişment Gazi'den ayrılıp Kayseri'den İstanbul'a kadar Çaka'nın da içinde bulunduğu ekibiyle akınlar yaptı. Bu akınlar bir deniz savaşıyla sona erdi. Bu mücadele sırasında Çaka Bizanslı komutan Kabalika Aleksandr'a 1078'de esir oldu (İlgürel, 1993, s. 187).

Çaka Bey, Bizans İmparatoru Nikephoros Botaniates'e hediye edilince burada "soyluların en ileri geleni" ünvanını elde etti ancak Alexios Komnenos'un iktidarı ele geçirmesiyle sarayda sahip olduğu tüm haklarını kaybetmiş ve bu süreçten sonra Bizans'a başkaldırmıştır (Kommena, 1996, s. 232-233). Yaşananların ardından Çaka Bey başkenti terk edip Smyrna'ya gelerek burada bir beylik kurdu (Kütükoğlu, 2001, s. 516). 1084 yılında Çaka İzmir'i ele geçirdi ve devletinin merkezi ilan etti. Küçük donanmasıyla Urla, Foça, Sakız, Sisam ve Midilli'yi de fethetti (Slaars, 2001, s. 56). Kendisine Bizans kaynaklarında Çakan denirdi (Şimşir, 2017, s. 24).

Çaka İzmir'e geldiğinde İzmir iki ayrı bölümden oluşurdu. Kadifekale ve eteklerindeki kısım yukarı İzmir olarak anılır ve Müslümanların kontrolündeydi. Konak ve Hisar Camii arasındaki aşağı kale ve çevresi ise Bizans'a aitti. Bu tarihten sonra İzmir'de Bizans ve Türkler arasında çekişme yaşandı. Bir taraftan Venediklilerin ve

Cenovalıların de bölgeye yerleşmesiyle İzmir için ticaret tarihi açısından köklü değişimlerin temelleri atıldı (Atay, 1978, s. 16; Daş, 2009, s. 43-44).

Ege'deki önemli adaları kontrolü altında tutan Çaka 1092'de Edremit'i de ele geçirerek Çanakkale'ye doğru ilerledi. Bu durumdan huzursuz olan İmparator Alexios Komnenos Çaka Bey'in damadı Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a mektup gönderdi (Darkot, s. 1244). Özetle burada Çaka Bey'in Rum devletine karşı silahlandığı, aslında yaptığı tüm hazırlıkların Bizans yerine Anadolu Selçukluları aleyhinde olduğunu, buna karşılık olarak Kılıçarşlan'ın ülkesini cesaretle koruması gerektiğini belirtmiştir. Ardından iki lider bir ziyafet masasında buluştu ve I. Kılıçarşlan Çaka Bey'i önce zehirledi sonra kılıcıyla yere serdi (Komnena, 1996, s. 270-271).

Çaka Bey'in hâkimiyet sahası Çanakkale ve Kuşadası arasındaki bölgedir. Çaka Bey'in ölümüyle İzmir bir müddet oğlu tarafından idare edildi. Çaka'nın kızının Bizanslılar tarafından esir alınması İzmir'in düşürülmesi için bulunmaz bir fırsat oldu. İmparator Aleksios Komnenos'un emriyle kumandan Ioannes Dukas tarafından karadan ve denizden kuşatılan İzmirli muhasara şartlarına daha çok dayanamadı ve teslim oldu (Kütükoğlu 2001, s. 516).

Şekil 6: Çaka'nın kurduğu İzmir Beyliği (İlgürel, 1993, s. 187).

İzmir'in Bizans tarafından ele geçirilmesinin ardından vali olarak tayin edilen Kaspax bir Müslüman tarafından suikasta uğrayınca 10.000 Türk kılıçtan geçirildi. Bu rakam o tarihlerde İzmir'de bulunan Türklerin sayısını göstermesi bakımından önemlidir.

Böylelikle Çaka'nın kurduğu İzmir Beyliği 1097'de sona ermiştir (Slaars, 2001, s. 57; Atay, 1978, s. 16; Turan, 2000, s. 50).

1.4. IV. HAÇLI SEFERİNİN ARDINDAN EGE KIYILARI VE İZMİR

IV. Haçlı Seferiyle Bizans'ın başkentinin ele geçmesi ve burada bir Latin İmparatorluğu kurulmasıyla (1204-1261) Batı Anadolu kıyılarında her bakımdan istikrarsız ve karmaşık bir dönem başladı. Birçok eşkıya ve korsan Ege kıyılarını mesken etti. Venedik ve Cenevizliler buralarda istedikleri gibi hareket etme özgürlüğü elde ettiler (Darkot, 1978, s. 1244). Haçlıların Konstantinopolis'i işgalinin ardından Bizans İmparatoru Jean Vatace Smyrna'ya geldi. Buraya İsa peygamber adına bir tapınak inşa ettirdi (Atay, 1978, s. 16).

Konstantinopolis'teki Latin hâkimiyetine 1261'de son veren lider Mihail Paleologos Ege kıyılarındaki anarşistlerle uğraşacak güce sahip değildi. Yaşanan zor dönemlerin ardından Anadolu'da ticaret hayatını tekrar canlandırmak ve Venedik-Ceneviz ortaklığına engel olmak isteyen hükümdar 1261'de Cenevizlilere Smyrna da tam bir hâkimiyet vererek bu topluma birtakım ayrıcalıklar tanıdı (Darkot, s. 1244).

Tarihe 1261 Nymphion (Nif) dostluk antlaşması olarak geçen belge İmparator VIII. Mihail ve Cenova elçisi Guglielmo Viscontive Guarnieri Giudice arasında imzalandı. Buna göre:

1) Cenevizliler, Konstantinopolis'ten başlayarak Eğriboz ve Girit adası gibi yerlerle birlikte Bizans Devletine ait topraklar tekrar alınincaya dek Venedik'e karşı Bizans ile beraber mücadele edecektir.

2) Cenevizliler, Bizans'a destek olmak için 50 adet gemi hazırlayacaktır.

3) Taraflardan herhangi biri başka bir devlet ile yeni bir antlaşma imzalamayacaktır.

Bu taahhüdün bedeli olarak İmparator VIII. Mihail Paleologos Cenevizlilere aşağıdaki imtiyazları tanımıştır:

1) Cenevizliler, Bizans'ın Latinlerden alınacak tüm topraklarında her türlü rüsumdan tümüyle muaf olarak serbest ticaret hakkına sahip olacaktır.

2) İstanbul, Selanik, Girit, Sakız ve diğer bazı yerlerde Cenevizlilere ait, içinde ev ve kilise bulunan bir muhit ve kendi yönetebilecekleri bir ticaret merkezi verilecektir.

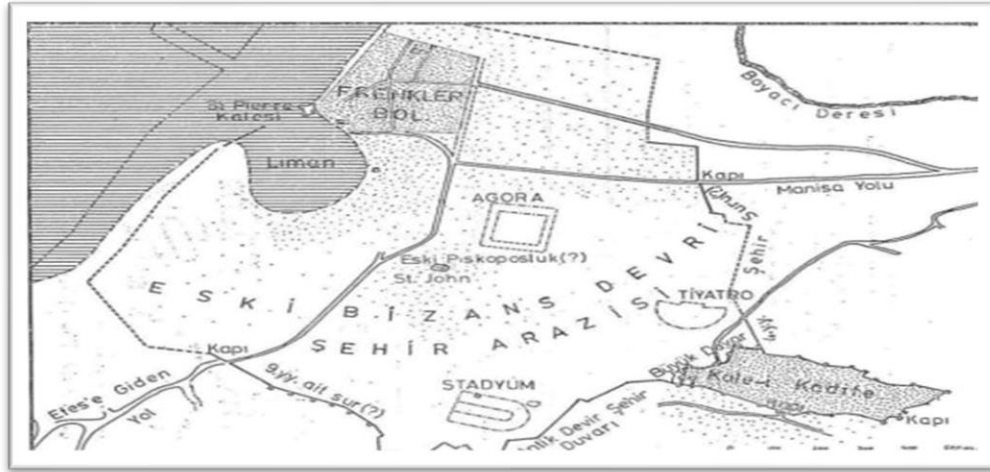
3) Cenevizliler buralarda vatandaşlarının idarî ve hukukî işleriyle ilgilenilmesi için bir konsolosa sahip olabilecektir.

4) İzmir’de Cenevizlilerin yaşamaları ve ticaret yapmaları için bir alan tahsis edilecek, bunun yanında rıhtımdan faydalanacaklardır.

5) İstanbul istirdat edildiğinde Cenevizlilere, Venediklilere ait Santa Maria kilisesi ve etrafındaki tüm evler ile mezarlık tahsis edilecektir.

Fakat yukarıdaki maddelerin uygulanması, Konstantinopolis’in ele geçirilebilmesi için Cenevizlilerin gerekli kadirga yardımına bağlanmıştır (Turan, 2000, s. 42-43).

Bu antlaşma ile Bizanslılar Konstantinopolis’i yeniden ele geçirirken Levant’taki üstünlüğün yeni sahibi Cenevizliler oldu. Bizans’ın çeşitli bölgelerinde koloni sahibi olmayı elde eden Cenevizliler bu hakkı Selçuklu ve Osmanlılar döneminde de ellerinde tutmuşlardır. Bu sebeple 1261 Nif Antlaşması Türkiye tarihinde önemli sonuçlara yol açmıştır (Turan, 2000, s. 42).

Şekil 7: XIV. asırda İzmir’in genel görünüşü (Ülker, 1982, s. 353).

İzmir’de kendilerine ait bir mahalle kurma hakkı elde eden Cenevizliler⁹ 1304’te yeni imparator II. Andranikos’a bu antlaşmayı tekrar onaylattı. Bu dönemde Cenevizliler tuz ve sakız dışında yaptıkları tüm ticarî işlerde vergilerin tamamından muaf olma hakkı elde ettiler (Kütükoğlu, 2000b, s. 34) ancak Anadolu’nun o sırada hızlı bir şekilde Türkleşmesiyle Cenevizlilerin faydalandığı bu imtiyazlar uzun süreli olamadı (Darkot, s. 1244).

1.5. BATI ANADOLU’DA AYDINOĞULLARI VE UMUR BEY DÖNEMİ

Germiyanogulları ordusunda kumandan olan Gazi Mehmed Bey, Germiyanoglu Yakup Bey tarafından Ege bölgesini fethetmekle görevlendirilmişti. Kendisi de Aydın’da merkezi Birgi olan bir beylik oluşturmuştur. Bu beyliğin sınırları Çeşme, Karaburun, Nif, Kuşadası, Alaşehir ve civarındaydı (Uzunçarşılı, 2008, s. 65-66). XIV. asırda bu beylik sınırlarını İzmir’e dek genişletti. Mehmed Bey 1310 ya da 1317 yıllarında Kadifekale’yi fethetti. Oğulları arasında ülkesini paylaştıırken Smyrna Gazi Umur Bey’e bırakıldı¹⁰. Başarılı bir komutan olan Umur Bey, 1326 sonları ya da 1327’de başlayarak İzmir’i iki buçuk yıl kuşatma altına aldı (Kütükoğlu, 2001, s. 516). Bu sırada Bizans İmparatoru III. Andronikos’un Foça ve Sakız’ı 1261 Nif Antlaşması’nın verdiği hakla kontrol altında tutan Cenevizli aile Zaccarialara karşı hazırlık içinde olması Türklerin İzmir’i elde etmesi için bulunmaz bir fırsattı. Sakız’da karışıklıklar çıkması üzerine Martin Zaccaria 1329’da İzmir’deki askerlerini Sakız’a yönlendirdi¹¹. Umur Bey’de ani bir baskınla İzmir’i ele geçirdi. Şehrin kıyı kesiminin fethi 1329’da tamamlandı. İzmir’in ele geçirilmesiyle Ege kıyılarında Balat ve Efes’in ardından önemli üçüncü kıyı kenti Aydınoğulları hâkimiyetine girmiş oldu (Turan, 2000, s. 228-229). Ünlü gezgin İbn-i Battuta Umur Bey hakimiyetindeki İzmir’e geldiğinde şehir o sırada harap olmuş haldeydi (Battuta, 2000, s. 425).

Mehmet Bey’in vefatının ardından Aydınoğulları’nın yeni hükümdarı 1334’te Umur Bey oldu. Aynı yıl Latinler Papa XXII. Jean yönetiminde bir ordu toplayarak

⁹ Cenevizlilerin 1261 antlaşmasının bir gereği olarak o dönemde İzmir’de yaşanan karışıklıklar sebebiyle kente tam olarak yerleşip yerleşmediği kesin değildir ancak 30 sene kadar burada ticaret yapma şansı elde ettikleri de düşünülmektedir (Turan, 2000, s. 51).

¹⁰ Mehmet Bey beş oğlu arasında beyliğini paylaştırdı. Hızır Bey’e Ayasuluğ’u, Umur Bey’e İzmir’i, İbrahim Bahadır Bey’e Ödemiş Bademli’yi, Süleyman Şah’a Tire’yi vermiş, en küçük oğlu İsa Bey’i ise yanında bulundurmıştır. Kendisi ise merkez Birgi’de oturmuştur (Enverî, 1929, s. 22-23).

¹¹ Farklı kaynaklarda sancak kalesi komutanı Martino Zaccaria’nın Umur Bey’e şehri bırakarak Sakız Adasına kaçtığı aktarılmaktadır (Kütükoğlu, 2001, s. 516).

İzmir'e geldi ve Umur Bey'in gemilerine büyük zarar verdiler. Bu olay sırasında Türklerden 5.000 kişi öldürüldü ve Aydınogulları'nın 100 gemisi yok edildi ancak Haçlı kuvvetlerinin başında bulunan XXII. Jean Türklerle giriştiği mücadelede yaşamını kaybetti. Yaşananların ardından Haçlı kuvvetlerinde bir uyuşukluk; Türklerde ise Ege kıyılarındaki akınlarını sürdürmek için bulunmaz bir ortam oluştu (Enverî, 1929, s. 32-34; Heyd, 2000, s. 601-602).

Bizanslılar bu dönemde bir zamanlar imtiyaz verdikleri, Ege ve Akdeniz kıyılarını kontrol eden Latinlerden rahatsızlık duymaktaydı. Bu topluluğa karşı Bizanslılar Türklerle, özellikle Saruhanogulları ve Aydınogulları'yla ittifak yapma yoluna gittiler. Bu ittifak Latinlere olduğu kadar Osmanlılara karşı da bir önlem niteliğindedir. Bizans İmparatoru III. Andronikos 1335'te Ceneviz kontrolündeki Midilli'yi ardından Foça'yı kuşatma altına aldı. Saruhan Bey kendisine asker ve gıda yardımında bulundu. Umur Bey imparatorla Karaburun'da bir araya geldi. Burada Aydınogulları ve Bizans İmparatorluğu arasında o güne dek gerçekleşmeyen bir ittifak antlaşması yapıldı. Görüşmede bulunan imparatorluk yetkilisi Kantakuzinos ittifakın başkahramanıdır. Ayrıca Umur Bey bu toplantının ardından Midilli'nin Cenevizlerden alınması için Bizans'a gemi yardımında bulundu. Midilli 1336 kışında Bizans tarafından ele geçirildi. Bizans, Saruhanogulları ve Aydınogulları arasındaki ittifak III. Andronikos'un 1341'de ölümüne dek kesintisiz devam etti (Nicol, 2009, s. 215-217).

III. Andronikos'un ölümüyle tahta geçen oğlu V. İoannis henüz yetişkin olmadığı için devlet işleriyle ilgilenebilmesi adına kendisine bir imparator naibi tayin edildi. Bu kişi III. Andronikos döneminde de büyük iltifat gören, deneyimli Kantakuzinos'tu ancak İmparatoriçe Despina Anna (Anna de Savole) Kantakuzinos'a itimat etmemekteydi. Kantakuzinos daha sonraki dönemde VI. İoannis olarak imparatorluğunu ilan etti. Bu iç karışıklıkta Anna de Savole isyancı Kantakuzinos ve Türklere karşı Papa VI. Kleman'dan yardım istedi. Ege kıyılarındaki Türk ilerleyişini de durdurmak isteyen Haçlı ordusu Papa VI. Kleman önderliğinde 1344 senesi baharında bir araya geldi. Antlaşmaya göre Kıbrıs Krallığı, St. Jean Şövalyeleri, Venedik Cumhuriyeti üç sene boyunca yirmi kadirga ile birbirini destekleyecekti. Kadirgalar kışın da dahil olmak üzere savaşa hazır bulunacaktı. Filonun başına ise Türklere daha önce zarar verebilmiş Martino Zaccaria getirildi. Zaccaria Umur Bey'in yönetim merkezi olarak seçtiği İzmir'e 28 Aralık 1344'te ilk

saldırısını gerçekleştirdi. Umur Bey’de o dönem Kantakuzinos ile müttefikti. Haçlıların saldırısı sırasında Kantakuzinos’a yardımdan dönen Umur Bey mukavemet gösterdi. İlk saldırıyı başarı ile atlattıysa da ikinci atakta sahil İzmir’i Latinleri eline geçti (1344). Umur Bey yukarı İzmir’e çekildi. Latinler de daha ileriye geçemediler. Bu saldırı sırasında Aydınoğulları’nın donanması ateşe verildi ve aşağı İzmir elli yıl kadar Hristiyanların hükmünde kalmaya devam etti. Sahil İzmir’ini almak için uygun zamanı bekleyen Umur Bey karşı tarafa mütareke teklifinde bulundu. Bu süre zarfında karşılıklı çatışma yaşanmadı. 1445’te Haçlıların liderleri olan Piskopos d’Asti, Zaccaria ve Venedikli Zeno Aydınoğulları tarafından öldürüldü. Bu dönemde Haçlılar Türklerden ele geçirdikleri sahil İzmir’ine güçlkle tutunmaktaydı (Daş, 2009, s. 50; Dukas, 1956, s. 9-14; Uzunçarşılı, 2008, s. 68; Heyd, 2000, s. 602).

İzmir harekâtının devamını isteyen Papa, Türkler tarafından Turfil olarak bilinen Vinnois Dükü Dauphin Hummert adındaki kumandanı İzmir’i ele geçirmekle görevlendirdi. Komutan 1346’da yukarı İzmir’e bir atak düzenlese de başarı elde edemedi ve geri çekildi (Uzunçarşılı, 2008, s. 68). Haziran 1446’da Haçlılarla Umur Bey arasında yaşanan bu savaş muhtemelen Buca Ovasında gerçekleşti ve her iki tarafta kesin bir sonuç elde edemedi. Haçlı birliklerini komuta eden Hummert bu savaşta oğlunu kaybetti ve daha fazla İzmir’de duramadı (Daş, 2009, s. 50).

Sahil İzmir’indeki Latinler Papa’dan yardımın devamı gelmeyince Umur Bey ile antlaşma yoluna gitti ve 1347’de mütareke yapıldı. Ayasulug’da¹² ki Türk donanması tekrar faaliyete başladı. Umur Bey’in İmroz Adası saldırısının ardından ticaretleri sekteye uğrayan Rodos Şövalyeleri bazı imtiyazlar karşılığında sahil kalesinin istihkâmlarının yıkılarak Umur Bey’e vermek istediye de Papa Clement bu antlaşmaya engel oldu. Son olarak işini ancak savaşarak çözebileceğini anlayan Umur Bey, Sahil İzmir’ini tekrar kuşatma altına alarak kaleye hücum etti (Uzunçarşılı, 2008, s. 68).

Mart 1348’de surlar aralıksız mancınıklarla vuruldu. Lağımlar kazıldı, siperler oluşturuldu (Kütükoğlu, 2001, s. 516-517). Askerleriyle birlikte en ön safta bulunan, hendek geçen ve kale duvarına merdiven koyup tırmanan Umur Bey, bu sırada gelen

¹² Rumca Ayios Logos "kutsal hikmet" anlamına gelir. Bugün ki Aydın’ın Selçuk ilçesidir. Günümüzde burada Hristiyanlığın ilk inananlarından Aziz İoannes’in mezarı olduğuna inanılır. Burası Orta Çağ’da ve XIX. asrın başına dek Rumlar tarafından Ayios Logos diye anılırdı. Kelime Türkler tarafından Ayasluk’a dönüştürülmüştür (Umar, 1993, s. 143).

oklara karşı kendini kalkarıyla muhafaza etmekteydi. Burcun en yakın noktasına ne kadar kaldığını anlamaya çalışan Umur Bey, miğferini kaldırıp yukarıya baktığı esnada iki kaşının ortasına isabet eden bir okla vuruldu ve aşağı düşerek şehit oldu (1348). Cenazesi askerleri tarafından hendekten alındı. Bu çarpışmada pek çok Türk askeri de hayatını kaybetti (Dukas, 1956, s. 16-17). Naaşı önce Kadifekale'ye ardından Birgi'deki Ulucami'nin yanındaki türbeye getirilerek babasının yanına defnedildi (Daş, 2009, s. 50).

Şekil 8: Aydınoğlu Umur Bey (Daş, 2009, s. 50).

Umur Bey'in vefatı askerlerini derinden etkiledi. Sahil İzmir'inin kuşatması kesintiye uğradı. Askerler yukarı İzmir'e geri çekilmek zorunda kaldı (Kütükoğlu, 2001, s. 517). Umur Bey'in ölümünden sonra Bizanslı yönetici Kantakuzinos yakın bir arkadaşının kaybı gibi Umur'un yasını tuttu (Nicol, 2009, s. 252).

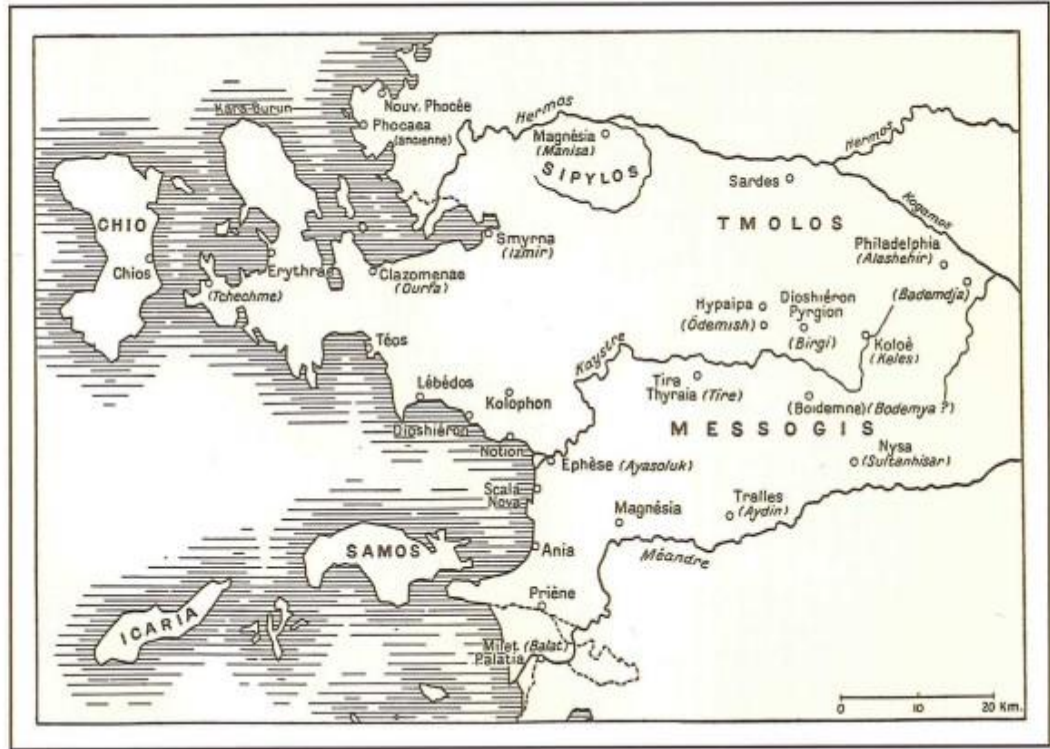
Gazi Umur Bey'den sonra yerine geçen Hızır Bey, kardeşinin enerjisine sahip değildi. 18 Ağustos 1348'de Latinlerle yirmi maddeden oluşan ağır bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı¹³. Bu antlaşma gereğince Aydınoğulları donanması silahsızlaştırılıyor, gümrük vergilerinin yarısı haçlılara veriliyor, Latinlerin limana serbest bir şekilde girip çıkmasına izin veriliyor, onların düşmanı düşman, dostları dost

¹³ Antlaşma maddelerini daha ayrıntılı incelemek için bakınız: (Turan, 2000, s. 255-257).

kabul ediliyordu (Uzunçarşılı, 2008, s. 69). Böylece aşağı İzmir yarım asır daha Latinlerin egemenliğinde kaldı (Kütükoğlu, 2001, s. 517).

Hızır Bey, 1353 yılında Venediklilerle antlaşma yaptı. Venediklilere Aydın Oğulları topraklarında emniyet içinde ticaret yapma sözü verdi. Bu zamanlarda İzmir'in daha güneyindeki önemli şehirler ticari olarak İzmir'in önündeydi. Kuzey Ege'deki Foça şap madenleri ise Cenevizlilerin kontrolündeydi (Kütükoğlu, 2000b, s. 34).

Yapılan ticaret antlaşmaları ve oluşturulmak istenen olumlu ortama rağmen XIV. asrın ikinci yarısında İzmir'de ticari istikrar devamlılık göstermedi (Syrett, 2006, s. 19). 1390'da Anadolu Beyliklerini ele geçirmeye başlayan Yıldırım Beyazıt Rumların elinde bulunan Alaşehir'i aldıktan sonra Aydınoğulları sınırlarına dayandı. Bu sırada tahtta bulunan İsa Bey direnmedi. Yıldırım Beyazıt kendisini Tire'de bırakarak vakıflarını ve tımarlarının idaresini ona verdi. Ayrıca İsa Bey'in kızı Hafsa Hanım'ı kendine eş olarak aldı. Aydınoğulları Beyliği Ankara Savaşı sonuna kadar Osmanlılara bağlı kaldı (Uzunçarşılı, 2008, s. 70).

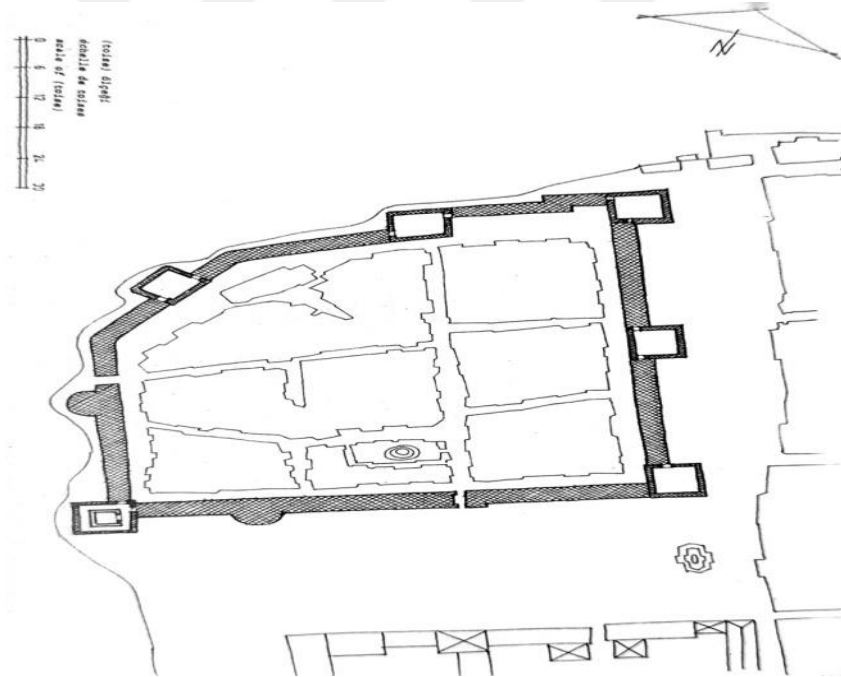
Şekil 9: Aydınogulları Beyliği sınırları (Daş, 2009, s. 49).

1.6. TİMUR'UN İZMİR'İ FETHİ

1402 Ankara Savaşının ardından Batı Anadolu'yu istila ederek halkına her türlü işkenceyi yapan ve mallarını yağmalayan Timur, Edremit, Assos ve Bergama'dan geçerek Manisa'ya ulaştı. Buradaki Bizanslı ve Türk ahaliye çeşitli cezalar verdi, açlıktan öldürdü. Topladığı ganimetlerle İzmir önlerine dayandı. Rodos Şövalyelerinin kalesi civarında karargâhını kurdu. Umur Bey zamanında şövalyeler tarafından yapılmış kalenin bırakılmasını istedi. Kale kumandanı Guillaume de Mine Timur'un teklifini reddetti. Kente o sırada Efes, Tire, Nif ve diğer şehirlere pek çok insan sığınmıştı. Bu kişiler İzmir'in asla fethedilemeyeceğini düşünmekteydi. Nitekim Sultan I. Beyazıt her sene şehri kuşatıyor fakat başarılı olamıyordu. Timur, öncelikle limanın kapatılması gerektiği fikrine vardı. Tellallarıyla askerlerine haber verdi. Her birinin bulduğu taşı limana bırakmasını buyurdu. Surların içindekiler bu görüntüyü görünce dehşete kapıldı. Diğer taraftan hendeklerin önündeki askerler kale burçlarına tırmanmaya çalıştı. Yüzlerce Timur askerinin bedeni çukurları doldurdu. Buna rağmen Timur'un ordusu durmak bilmeden; gerektiğinde bu bedenlerin üzerine merdivenleri dikerek kale burcuna

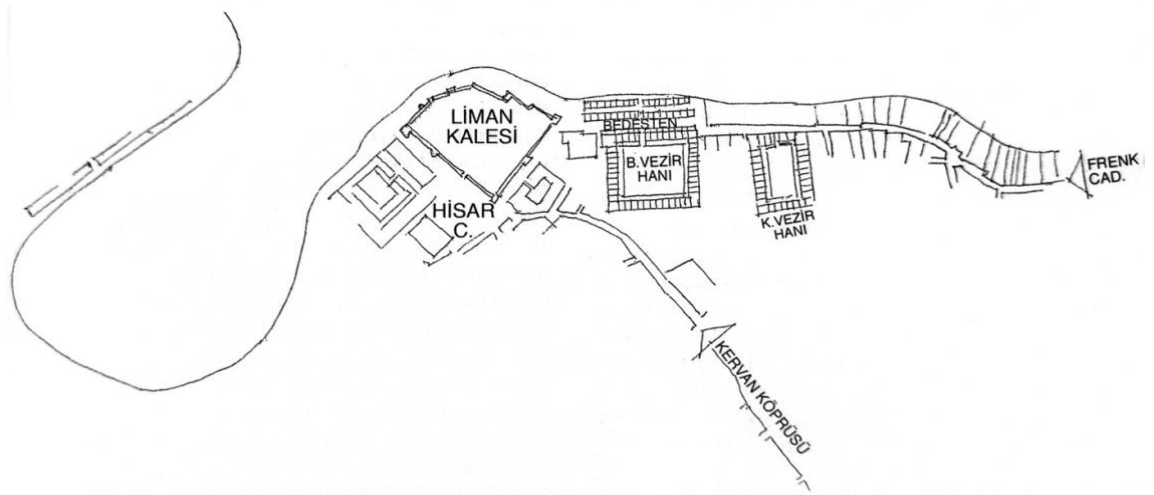
tırmanmayı başardı. İzmir’den kaçamayan bin kadar Hristiyan halk kalenin içinde Timur’un askerleriyle karşılaştı. Körfezin üzeri şehirden kaçmaya çalışan İzmirlielerin ölü bedenleriyle doluydu. İç kaleyi ele geçiren askerler bin kadar çocuk ve kadından oluşan halkı bir araya topladı ve Timur’un karşısına çıkardı. Timur acımasız bir şekilde tümünün kafasının alınmasını emretti. İnsan kafalarının yüzleri dışa bakacak şekilde bir kule inşa ettirdi (Dukas, 1956, s. 44-46). Böylece 1403 yılında İzmir Timur tarafından fethedildi¹⁴ (Darkot, s. 1244).

Timur İzmir’e girdikten sonra şehri yerle bir etti. Bir türlü onarılamayan ve virane halinde kalan St. Pierre kalesinin 1424’de yıktırılmasının ardından yerine “Ok Kalesi” adında yeni bir kale yapıldı. Kalenin adının Umur Bey’in bir ok ile şehit edilmesinden aldığı düşünülmektedir (Atay, 1978, s. 17).

Şekil 10: Liman Kalesi planı (Beyru, 2011, s. 23).

¹⁴ Farklı kaynaklara göre İzmir 1402 yılında Timur tarafından fethedilmiş ve ardından Aydınoğlu Musa Bey’e teslim edilmiştir (Atay, 1978, s. 123).

Şekil 11: St. Pierre, Ok ya da Liman Kalesi (Beyru, 2011, s. 23).

Timur İzmir'i fethettikten sonra Efes'e doğru ilerlemiştir. Onun asıl amacı Anadolu'nun fethini tamamladıktan sonra ülkesine geri dönmektir (Dukas, 1956, s. 46). Buradan yola çıkarak Timur'un Anadolu kıyılarından dışarıya çıkmadığı, denizler üzerinde otorite kurmaya çalışmadığı görülmektedir. Denizlere yönelmemesinin sebebi donanma yoksunluğu¹⁵ olabilir nitekim İzmir'i kuşatması sırasında şehri yalnızca karadan kuşatabilmiştir. İzmir'in deniz tarafı ancak iç limanın doldurulması yoluyla kontrol edilebilmiştir. Tarihi kaynaklar da Timur'un İzmir seferinde donanmasının olmadığını desteklemektedir.

Timur'un Anadolu seferleri sırasında Türkler ve Hristiyanlar buradaki anarşiden kurtulabilmek için Ege adaları ve Balkanlar'a göç etti. Bu adalardan birisi Sisam'dır (Goffman, 2000, s. 3).

Timur İzmir'i Aydınoğulları'na bırakarak geri çekildi (Darkot, s. 1244). Bu sırada Ayasulug'da İsa Bey'in oğlu II. Umur Bey bulunmaktaydı. İzmir'de doğan amca çocuğu Cüneyt Bey kendisine rakip çıktı. Hatta bir dönem iktidar kavgasına giriştiler. Aydınoğlu II. Umur'un 1405'teki vefatıyla iktidar Cüneyt Bey'e geçti (Uzunçarşılı, 2008, s. 70-71).

¹⁵ Konu ile ilgili delil için bakınız: (Slaars, 2001, s. 65).

1.7. İZMİR'DE AYDINOĞLU CÜNEYT BEY DEVRİ

Cüneyt Bey Fetret devrinde¹⁶ kendi menfaati karşılığında Süleyman, Musa ve Mehmet Çelebi'yi destekledi. Mehmed Çelebi Osmanlı tahtının tek sahibi olup iç karışıklıkları sonlandırdı (Kütükoğlu, 2001, s. 517).

Mehmet Çelebi İzmir'de Cüneyt Bey'in kuvvetlendiğini ve tehlike oluşturmaya başladığını gördü. Bergama önlerine gelip Cüneyt Bey'e sahip olduğu yerleri teslim etmesine dair haber gönderdi. Cüneyt Bey hiçbir cevap vermediği gibi kale duvarlarını kuvvetlendirdi. Mehmet Çelebi Çandarlı'ya geldi. Savaşın ardından kaleyi ele geçirdi ve ahalisini serbest bıraktı. Ardından Menemen ovasına geldi. Burada her türlü mukavemete dayanıklı Türklerin Kayacık adını verdiği sağlam bir kale vardı. Mehmet Çelebi bu kaleyi de ele geçirip Nif'e (Kemalpaşa) ilerledi. Buradan sonra İzmir'e geldi ve şehri sıkı bir şekilde kuşatma altına aldı. Etrafındaki askerlerin sayısını arttırdı. Daha farklı savaş aletleri hazır bulundurdu. Aydınoğlu Cüneyt Bey, annesi, eşi, çocukları ve kardeşi Beyazıt'ı kale içinde bıraktı (Dukas, 1956, s. 62-63).

İzmir önlerine gelen Mehmet Çelebi'nin orada bulunduğunu haber alan adaların beyleri kendisiyle görüşmek istedi. O sırada İzmir körfezinde üç Rodos kadırgası beklemekteydi. I. Mehmet adaletli ve güzel ahlaklıydı. Timur'un İzmir'i bıraktığı Cüneyt Bey ise hilebazdı ve halka zulüm etmekteydi. Yukarı Frigya'nın sahibi Germiyan Bey, Karia Beyi, Menteşe, Midilli ve Sakız beyleri kadırgalarıyla geldi. Mehmet Çelebi'ye hürmetlerini gösterdiler, biat ettiler ve Cüneyt Bey'e karşı kendisine yardım ettiler. Mehmet Çelebi bu beylerin tamamına kardeşçe yaklaştı. Mehmet Çelebi, on gün sonra İzmir'i ele geçirdi. Cüneyt Bey'in annesi, eşi ve çocukları teslim oldu. (1415) Cüneyt Bey'in annesi padişahın ayaklarına kapanarak af diledi. Oğlunun canının bağışlanmasını istedi ve İzmir'i teslim ettiler. Cüneyt Bey, Mehmet Çelebi'ye ömür boyu sadık kalacağına dair yemin etti. Timur'un işgalinin ardından Cüneyt Bey zamanında Rodos Şövalyeleri tarafından İzmir'e eşsiz büyüklükte kale inşa etme girişiminde bulunuldu. Cüneyt Bey'in istememesine rağmen kalenin burçları yarıya kadar yükselmişti. Mehmet Çelebi İzmir'e girdikten sonra kale burçlarını ve metrislerini zemine kadar yıktırdı. Bu durum şehirde bulunan Rodos Şövalyelerinin ileri geleni ile padişah arasında münakaşaya

¹⁶ Osmanlılarda I. Beyazıt devrinin ardından 1402 ve 1413 yılları arasında gerçekleşen şehzadelerin taht kavgası içinde olduğu kargaşalı döneme denir (Başar, 1995, s. 480).

sebepe oldu. Rodoslu kişi İzmir sahil kalesinin Aydınogulları zamanında Rodosluların destekleriyle yapıldığını ve bu kalenin yapılmasına izin verilmezse tekrar bir haçlı seferine sebep olabileceğini; Osmanlı'nın kalan topraklarının önemli bir kısmına zarar verilebileceğini padişaha ilettil. Bunun üzerine Rodoslulara Karia ve Likya toprakları arasında Osmanlılara ait Menteşe Bölgesinin idaresi verildi. Padişah Cüneyt Bey'i de beraberinde Trakya'ya getirdi (Dukas, 1956, s. 64-65). Cüneyt Bey I. Mehmet tarafından mağlup edilse de I. Mehmet daha sonra Cüneyt Bey'i de yanına alarak Rumeli'nde Ohri Valiliği ile görevlendirdi (Mordtmann, s. 239). Çelebi Mehmet kendisine destek veren Rodos Şövalyeleri, Midilli Prensi gibi yöneticilere bazı ihsanlarda bulundu ve imtiyaz tanıdı (Darkot, s. 1245).

Ankara Savaşı'nda I. Beyazıt'ın kaybolan oğlu olarak kendini tanıtan Mustafa adında şehzade ortaya çıktı. Cüneyt Bey'de bu şehzade ile iş birliği yaptı. I. Mehmet, Cüneyt Bey ve Düzmece Mustafa olarak bilinen Şehzade Mustafa'nın peşindeydi. Bu sebeple ikisi de I. Mehmet'ten kaçarak Selanik'e yerleşti. Selanik'te bulunan Bizanslı vali bu kişileri himaye etti ve Osmanlılara teslim etmedi. I. Mehmet'in talebiyle Düzmece Mustafa Limni Adasında, Cüneyt Bey ise İstanbul'da bir manastıra kapatıldı. I. Mehmet'in ölümüyle Bizans tarafından bu kişiler serbest bırakıldı. Cüneyt Bey, hemen İzmir'e geri döndü. Ayasulug'u ele geçirdikten sonra Aydınoglu Mustafa'yı yok etti. Civardaki beyleri Osmanlılar aleyhinde kışkırttı ve Venedik'ten destek bulmaya çalıştı. Her ihtimale karşı sığınılacak bir alan aradı ve Sisam karşısındaki İpsili Kalesini kendisine üs olarak hazırladı (Mordtmann, s. 240; Emecen, 1993, s. 122).

Cüneyt Bey'in Aydın ve İzmir bölgesinde yürüttüğü faaliyetler II. Murat'ı rahatsız etti. Beylerbeyi Hamza Paşa, Yahşi Bey ve Saruhan Sancağından gelen bir birlik ile İpsili'de bulunan Cüneyt Bey'in üzerine gidildi. İki taraf arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Cüneyt Bey'in Kurt Hasan adındaki oğlu da bu savaşta Osmanlıların birliğine ağır kayıp verdirdi. Kurt Hasan yakalandı. Cüneyt Bey'de daha sonra ele geçirildi. Osmanlılardan Yahşi Bey Cüneyt Bey'in önünde oğlu Kurt Hasan'ın boynunu vurdurdu. Ardından Cüneyt Bey'de idam edildi. İkisinin de kesik başı civardaki insanlara ibret olması için gösterildi. Böylelikle İzmir'in Osmanlılar tarafından fethi Cüneyt Bey'in ölümüyle 1426'da tamamlanmış oldu (Aşık Paşazade, 2003, s. 178- 179).

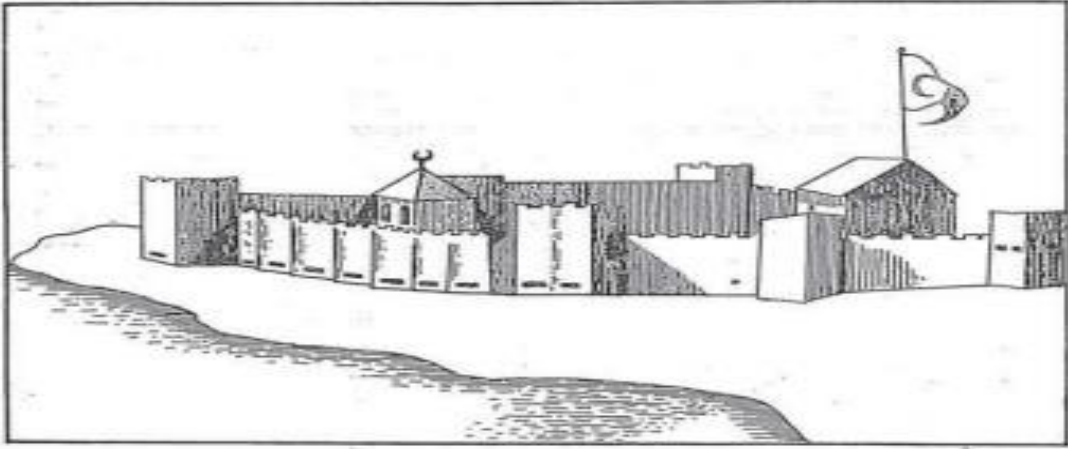
Osmanlı tarihinde fetret devri olarak geçen 1403-1412'de ve 1421-1423 tarihlerinde yaşananlar İzmir'in ekonomik, sosyal ve siyasi hayatını doğrudan etkiledi. Bu tarihlerde yirmi yıldan daha uzun bir süre İzmir'i ele geçirmek isteyen etraftaki beylikler ve Osmanlı yönetimin mücadelesi gerçekleşti (Syrett, 2006, s. 19).

1.8. XVI. ASRA KADAR İZMİR'DE OSMANLILAR DÖNEMİ

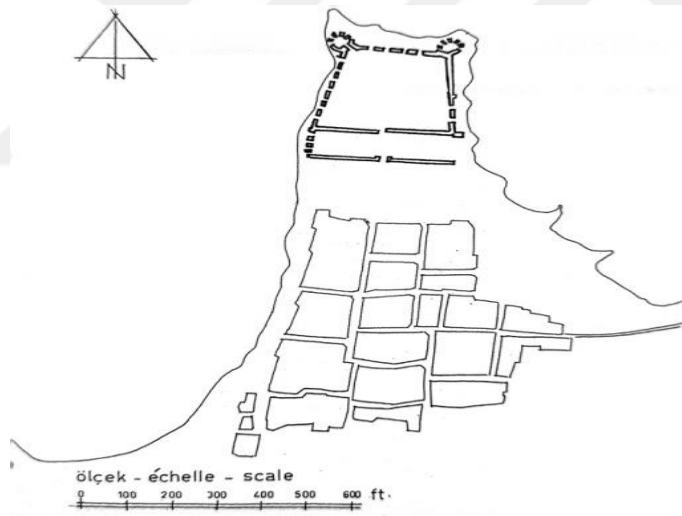
II. Murat döneminde karada güçlü olan Türkler olmasında rağmen denizde üstünlük Venediklilerdeydi. Bu dönemde Venedik ve Osmanlılar arasında her an savaş beklenmekteydi. İzmir'in ele geçirilişinden sonra yaşanan on sene içinde İzmir ve diğer sahil şehirleri denizden gelen tehlikelere açık hale geldi (Goffman, 2000, s. 4).

İzmir 13 Eylül 1472'de II. Mehmed döneminde Pietro Mocenigo komutasındaki Venedikliler tarafından yağmalansa da Venedikliler şehirden bir süre sonra ayrıldı (Darkot, s. 1245). II. Mehmet'in bu duruma karşı önlemi ise sahilde bulunan ve harap haldeki aşağı kaleyi tamir ettirerek şehri denizden ve karadan gelecek tehditlere karşı korunaklı hale getirmek oldu (Goffman, 2000, s. 4).

İzmir'e gelen tüccarların vergi ödemediği üzerine IV. Mehmet döneminde körfezin en dar yeri olan Sancak Burnu'na yeni bir kale inşa edildi. Bu kalenin ardından Frenkler vergi ödemediği gitmeye çekinir oldu. Körfeze yaklaşan gemilerin kaleyi gördüklerinde beyaz sancak kaldırması ve geçiş izni aldığı için bu kaleye sancak kalesi denilmiştir. İzmir 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların işgaline kadar kesin bir şekilde Osmanlıların himayesinde kaldı XV. asrın sonundan itibaren İzmir, Ege Adalarından gelen herhangi bir atağa maruz kalmadı. XVII. asırda Venedikliler Çanakkale'yi ablukaya aldığı anda, 1770'de Ruslar Çeşme'de Osmanlı donanmasını yaktığında İzmir'e yaklaşmadı. İngiliz donanmasına ait bir zırhlı I. Dünya Savaşı sırasında körfeze yakın Uzun Ada civarına demirlemesine rağmen kaledeki yeni bataryalar ve denizdeki mayınlar bu geminin körfeze yaklaşmasını engelledi (Darkot, s. 1245).

Şekil 12: XVIII. asır Sancak Kalesi (Ülker, 1982, s. 352).

Şekil 13: Sancak Kalesi planı (Beyru, 2011, s. 25).

2. BÖLÜM

LEVANTEN KAVRAMI VE LEVANTENLER

Levantenler Doğululaşmış Avrupalılardır. Avrupalı olmanın Türklerin üzerinde kendilerine bir üstünlük sağladığı fikrine çoğunlukla sahip olmuşlardır. Levantenler bağlı oldukları ülkelerin siyasi gücünü ticaret yaptıkları ülkelerde kullanmaktan geri durmamışlardır (Yıldız, 2012, s. 37). Levantenler tüm doğuda Avrupalıların soyundan gelenlerdir. Bulundukları yerlerde yerel otorite gibidirler. Konsoloslarla toplumun ayrıcalıklı tabakasını oluştururlar. Bu kişiler esasen birkaç asırdır doğuda yaşasa da Avrupa ülkelerinin kimliğini taşımaktadır (Pınar, 2001, s. 236).

Levanten kelime anlamına dair görüşler dönemine göre değişmektedir. Latince “meydana çıkma, yükselme” anlamındaki levareden türeyen kelime “güneşin doğduğu yer” anlamına gelir. Sözcük Avrupa dillerinin literatürüne X. asırda girmiştir. İtalyancaya levante, Fransızca ve İngilizceye ise Levant olarak geçen (Turan, 2003, s. 145) Levanten tabiri Fransızcaya 1575’te karışmıştır (Şenocak, 2016, s. 159). “Levante” ya da “Doğulu” kelimesi ile kasıt tüm Akdeniz’de yaşayanlar ve Doğu Akdenizlilerdir (Ortaylı, 1995, s. 204).

Levantenler ile evlenen Ermeniler, Rumlar ve onların çocuklarını bu grubuna dâhil etmek mümkündür. Bu kişiler kendilerine has bir şekilde İtalyanca ve Fransızca konuşur, yabancı pasaporta sahiptir, sosyal hayatları ve kıyafetleriyle Avrupa’dan ticaret için gelen tüccarlara benzerdi. Bu kişilere tatlı su Frengi denirdi. Kavram XIX. asırda ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 1995, s. 204). Levantenler çoğunlukla eş seçimini kendi ülkelerinin vatandaşlarından ya da İzmir’deki Levanten ailelerinden yapardı. Whittall ailesinin, La Fontaine, Mc. Kernan, Wilkonson, Kramer, Icard, Turrell aileleriyle evlilik yoluyla bağı oluşmuştur¹⁷. Bir yandan eş seçimini akrabalar arasından yapanlar da mevcuttu. Lilian Adeline Whittall kuzeni William James Hanter Whittall ile yaşamını birleştirmiştir. Avusturyalı Franz Şloser’in dedesi, Anna adında bir Rum kızı ile evlenmişti (Şenocak, 2016, s. 166).

¹⁷ Bu ailenin ilk üyesi Anadolu’ya 1809 yılında gelen Charlton Whithall’dur. Bu kişi Bornova’da bir ev tutar. Ardından kardeşleri peşinden İzmir’e gelir. Ailenin kurduğu La Societe C. Whithall Co. Şirketi zaman içinde Anadolu’nun en değerli şirketlerinden birisi olur (Yılmaz, 2006, s. 132).

XIX. asra kadar Avrupa kaynaklarında Levanten kavramı ile başta Türkler ve diğer tüm doğu halkları kastedilmektedir. Birkaç kuşaktır doğuda yaşayan Avrupalılar anlamındaki Levanten tabiri Türkçeye geç girmiştir. Levanten'in Türkler dâhil tüm doğu halkını kasteden anlamından uzaklaşarak doğuda bulunan ya da tevellüt etmiş Avrupalılar anlamına bürünmesi 1850'li yıllara rastlar. Zaman içinde kalabalıklaşan ve farklı kültürlerle evlenen Levantenler gelenek, görenek, şive açısından değişime uğramıştır (Yılmaz, 2011, s. 57-59).

Levantenlere, Osmanlı toplumu içindeki diğer gruplardan ayırt edebilmek için çeşitli şekilde hitap edilirdi. Bunların içinde en çok kullanılanı “Katolik” ve “Avrupalılar” kavramıdır. Din açısından genellikle Katolik, Protestan ve hatta Ortodoks olanları da mevcuttu. Bu durumda genellikle bir Rum ile evlenilmesi gerekti. Osmanlı'nın yerlileri şehirlere dışarıdan gelen ziyaretçilere ve Levantenlere “Frenk” derdi. Levanten kavramı halk dilinde pek kullanılmazdı. Levantenler Akdeniz ırkına daha sonraki dönemlerde karışmıştır. Görünüşleri Avrupalı ancak kafa yapıları doğulu gibidir. Ne tam doğulu ne de batılı olan Levantenler her iki tarafla da tam anlamıyla bütünlük sağlayamadılar. Levantenlerin konuştukları dillerde çeşitlilik gösterir. İzmir sokaklarında çok farklı diller duymak mümkündü. Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Yunanca bunların başında gelirdi. Aksanları da kendilerine has bir üsluba sahipti (Chatziconstantinou, 2011, s. 82-84).

Konu ile ilgili çeşitli görüşler ele alındığında iki tür Levanten karşımıza çıkmaktadır. İlki, Bizans döneminde verilen imtiyazlarla ilk kez doğuya ticari amaçlarla gelip uzun yıllar yaşayan ve başlangıçta özellikle İtalyan şehir devletlerinden Katalan, Venedik ve Cenevizlilere bağlı olan tüccarlar ile İngiliz, Fransız, Hollandalı ve diğer batılı devletlerin tüccarlarıdır. Diğer grup, XIX. asrın sonlarına doğru Avrupalı tüccarlarla evlenen ve onların sahip olduğu her türlü imtiyazdan faydalanmak isteyen ve Osmanlı kimliğine sahip Ermeniler, Rumlar ve bu birliktelikten doğan çocuklardır. Bu grup gerçek Levantenler gibi kendine has bir tabaka, gelenek ve kültür oluşturamamıştır (Şenocak, 2016, s. 160). Bir Türk kadınının bir Frenk ile evlenmesinin yasak olması iki kültür arasında etkileşimin oluşmasını engellemiştir (Wood, 2013, s. 300).

Levanten terimi önceki asırlarda Avrupa kimliğine sahip, doğuda ticaret yapan kişileri kastetse de XIX. asırda kavram daha karmaşık hale geldi. Buna göre Osmanlı topraklarında dünyaya gelmiş herhangi bir Avrupa devletinin vatandaşlığına sahip kişiler

bu dönemde Levanten olarak adlandırılırdı. Batılılarla iş birliği yaptığı düşünülen bazı Türklerde kimi zaman bu tabirle adlandırılırdı (Yılmaz, 2011, s. 57-58).

Osmanlı'da nüfus sayımı geç dönemde yapıldığı için Levantenlerin sayısı hakkında verilere gezginlerin notlarından ulaşmak mümkündür. Buna göre 1844 yılında 25.000, 1868 yılında 20.000, 1873'de 16.000, 1886'da 25.000 Levanten'in İzmir'de yaşadığı farklı seyahatnamelerden aktarılmıştır. İzmir'de İtalyanlar, Levanten nüfusunun içinde üçte birden fazlaydı. İtalyanların ardından sıralamayı İngilizler, Fransızlar, Alman ve Hollandalılar takip ederdi (Chatziconstantinou, 2011, s. 85).

2.1. TÛCCARLARIN SAHİP OLDUĞU HAKLAR

Tüccarların sahip olduğu haklar dönemine göre değişiklik gösterirdi. Antik çağlarda farklı ülkelerde ticaret yapan yabancılar hukuktan mahrumdu ve bu ülkelerde düşmanca tutumla karşılaşabilmekteydiler. Antik Yunan'da kendi toplumlarından olmayanlar barbar kabul edilir ve hiçbir hukuksal hakka sahip olmazdı. Mal ve can emniyeti de yoktu. Roma İmparatorluğu'nda, yabancılar Roma hukukundan istifade edemez, Roma ile barış içinde olanlar bile düşman sayılırdı. İbraniler ve Mısırlılar da diğer medeniyetlerde olduğu gibi yabancılar düşmanca davranırdı. Bizanslılar, İranlı ve Araplara sınırlarını kapatmıştı. Tüccarlar ancak antlaşmalarla belirlenmiş noktalardan ülke içine giriş yapabiliyordu. Belirlenmiş şehirlerde ticaret yapma hakları vardı. Yine Avrupa'da yabancılar hukuktan faydalanamazdı. Zaman içinde toplumlar arası ilişkiler arttıkça yabancılar farklı ülkelerde ticaret yapabilir hale gelmiştir (Özel, 1991 s. 306-308).

İslamiyet'in yayıldığı ilk yıllardan itibaren yabancılar hoşgörülü olunmuş ilişkiler hukuksal zemine oturmuştur. Yabancıların ticaret yaptığı ülkeye girişleri serbest olduğu gibi tüm temel haklardan istifade etme hakları da vardı. İslam devletinin yöneticileri farklı din, dil ve ırktan insanların bir araya gelmesini tanışma ve kaynaşma vesilesi olarak görürdü. İslamiyet inanışında zorlama olmadığı gibi Müslüman ve gayrimüslimin bir arada yaşayabildiği bir düzen oluşturulmuştur (Özel, 2006, s. 141).

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Sultanı Melikşah (1072-1092) yabancılar ve gayrimüslimlere karşı hoşgörüyü yaklaşırdı. Objektif Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, Sultan Melikşah'tan bahsederken Hristiyanlara karşı merhametli ve hayırsever olarak

tanımlar. Bu sebeple birçok yerleşimin ona bağlı olmayı kabul ettiğini, 1086'da Suriye gezisi sırasında güzergâhındaki insanların onu adeta baba olarak gördüğünü belirtir. Yine Melikşah'ın 1090'da verdiği bir ferman ile papazlar ve manastırlar vergiden muaf tutulmuştur. Melikşah'ın yanında Patrik'in haçını yukarıya doğru tutmasına müsaade edilmiştir. Bu sebeple vefatının ardından sadece Müslümanlar değil, Hristiyanlar da derinden üzüntü duymuştur. Aynı zamanda Miryokefalon Savaşı'nın (1176) galip sultanı II. İzzettin Kılıçarslan Patrik Mihael ile felsefe ve din üzerine uzun sohbetler ederlerdi. Patrik sultanın önüne rahatça çıkabilmekteydi. Mihael'e kardeşçe sarılan sultan bir ay boyunca kendisiyle farklı konular fakat bilhassa Kitab-ı Mukaddes üzerinde konuştu. Bu görüşmelerde sultanın duygulandığı ifade edilmiştir. Bu muameleden hoşnut kalan Hristiyanlar, sultan ve Türkler için dua etmek ihtiyacı hissetmişlerdir. Selçuklular ve Anadolu'daki gayrimüslimler arasındaki bu olumlu ilişki İstanbul'daki Bizans yönetimini memnun etmemekteydi. Bu sebeple İmparator I. Aleksios (1081-1118) Konstantinopolis'teki Süryani ve Ermenilere ait olan ibadethaneleri kapattırmıştır (Turan, 2000, s. 121-124).

Bu hoşgörünün bir neticesi olarak Müslüman ülkelerin topraklarında hem zimmîler hem de Levantenler din, can ve mal güvencesi edinmişler ve ticaret yapma hakkına sahip olmuşlardır. Yabancı tüccarlar geçici süreliğine bulundukları ülkelerde ticaret yapma hakkı elde etmişlerdir. Bu süre boyunca insanca muamele görerek tüm kamu ile özel haklardan faydalanmışlardır. Mülkiyet sahibi olma, malî haklar, aile ve ticaret hukuku, borçlar gibi tüm hukuksal haklardan istifade ettiler. Gayrimüslim topluluğu içinde müste'men¹⁸ ve zimmîler¹⁹ eşit hakka sahip olsalar da bazı farklılıklar da mevcuttu. Yabancı tüccarlar antlaşma gereği Hicaz bölgesine seyahat ve ikamet edemezdi. Zimmîler ve Levantenler aralarındaki hukuksal sorun çıkmaza ulaştığında İslam mahkemelerine de başvurabilirdi. Taraflardan birisi Müslüman ise İslam mahkemesi ve kadılar durum ile ilgilenirdi (Özel, 2006, s. 141).

¹⁸ "Emin olmak", "itimat etmek" anlamına gelen emn kökünden türeyen ve "eman verilen kimse" anlamındaki müste'men ya da eman isteyen kişi anlamındaki müste'min, genel olarak herhangi bir İslam ülkesinde verilen imtiyazlarla ticaret yapan kişiye denirdi (Özel, 2006, s. 140).

¹⁹ "Bir kimsenin ödemekle yükümlü olduğu borç", "anlaşma" anlamına gelen zimmet kelimesinden türeyen zimmî "güvence verilen ve koruma altında olan" anlamındadır. İslam ülkelerinde Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslimlere bu ifade kullanılırdı (Fayda, 2013, s. 428).

İslam hukukuna göre Levantenlerin zimmî statüye sahip olması bazı şartlara bağlıydı. Bunlardan bazıları: bir emlak satın alınması ve bu gayrimenkulden vergi alınması, Levanten bir kadının Müslümanla ya da zimmî ile nikâh yapması ilgili ülkenin vatandaşlığına geçme sebebiydi (Özel, 2006, s. 143). 1536 Kapitülasyonuna göre Osmanlı ülkesinde ticaret yapan bir Levanten on yıl boyunca ticaret yaptığı şehirde yaşarsa cizye vergisi mükellefi ve aynı zamanda zimmî sayılırdı. Hanefilik mezhebine göre bu süre bir seneydi. Osmanlıların zaman zaman Levantenleri cizye mükellefi yapma girişimleri olmuştur (İnalcık, 2000, s. 246) ancak Osmanlı'daki Levantenler vatandaşlığa geçmeden verilen haklardan istifade etme yoluna gittiler (Yılmaz, 2011, s. 76-77).

İstanbul ve İzmir'deki Levantenler Bizans zamanından beri kendileri için adeta bir cennet olan bu şehirlerde ticaretlerini sürdürdüler ve sahip oldukları kapitülasyonlar sayesinde güçlendiler. Bu kişiler Bizans ya da Osmanlı hukukuna tabii değildi. Kendi ülkelerinin hukuk kurallarına bağlıydılar. Levant'ta yaşadıkları herhangi bir sıkıntılarında problemlerini konsolosları çözerdi. Genellikle çok az vergi öderlerdi. İzmir'de kuru meyve, tütün, meyan kökü ve halı ihracatı yaparlardı (Wynn, 2011, s. 143-144).

Osmanlılar sahip olduğu farklı dini grupları millet sistemi adı altında örgütlemişti. Bu düzen ile Hristiyan ve Yahudilere belirli özerklikler tanıyan devlet, kapitülasyonlarla da İzmir ve Levant'ın diğer önemli limanlarında Avrupalı tüccarlara önemli ayrıcalıklar tanıdı. Ticaret yapmak üzere doğuya gelen şirketler, ahidnâmelerden elde edilen haklarıyla tüccarlarını ve kendilerini bulundukları coğrafyadaki topluluklarla yaşanabilecek sorunlara karşı ya da diğer milletlerin tüccarlarıyla yaşanabilecek rekabetten korunmak için kullandılar. İzmir'deki Hollanda ve diğer Avrupalı konsolosların idarecilik görevlerinin yanında en çok meşgul oldukları vazife yaptıkları ticareti sahip oldukları ahidnâmelerin prosedürlerine uydurmaktı. İzmir'de genellikle şehrin yöneticisi ve tüccarlar arasında yetki sorunu yaşanırdı. Gümrük memurları genellikle Yahudi ya da Ermeni olurdu. Bu kişiler ve Levantenler arasında sık sık çekişmeler yaşanırdı. Diğer tüccarlar mal ve pazar peşindeydi. İngiliz ve Fransızlar birbirini suçlama konusunda birinciydi. Hollandalı, Venedikli ya da Ermeni tüccarlar ise servet ve iktidar elde etmek peşindeydi ancak en şiddetli tartışmalar aynı milletlerin içinde maddi hırslardan dolayı yaşanmaktaydı (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 115-116).

2.2. OSMANLI'DA LEVANTENLER VE KAPİTÜLASYONLAR

Osmanlı'da ekonominin temel dinamikleri yakın doğu devletlerinin geleneksel ve toplumsal yapısına dayanmaktadır. Devlet halkının tüm zenginliklerini korumak ve onları yüceltmekle görevlidir. Bu sebeple devletin iktisâdî ve sosyal müesseselerin tamamı bu amaca ulaşmak için düzenli olarak yöneticilerin kontrolündeydi. Osmanlı'da halk yönetenler ve yönetilenler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Asker, idareci ve din adamlarının olduğu yönetenler vergi vermez ve üretimde bulunmazdı. Çiftçi, tüccar ve sanatkârlar yönetilenler ya da diğer adıyla reaya sınıfına dâhildi. Vergi verir, üretime katkı sağlardı. İkinci grupta yer alan tüccarlar devletin hazinesine büyük katkıda bulunurdu (Keleş, 2011, s. 65-66).

Osmanlı'da ticaret iki türlü yapıldı: ilki yerel üreticilerin yaptığı ticaret, ikincisi ise başka bir ülkeden gelip satmak için bir ürün getiren ya da ürün götüren kişinin yaptığı ticaret şekliydi. Özellikle yabancıların Osmanlı ülkesinde yaptığı ticarete bazı sınırlandırmalar mevcuttu. Bundaki temel sebep; devletin temeli olan reayanın sıkıntıya düşmesini önlemektir (Ergenç, 1988, s. 501).

Osmanlılar ilk zamanlarında Anadolu'daki geçmiş yıllarda uygulanan iktisâdî sistemi sürdürmüş ve yabancı tüccarın faaliyetlerine sınırlandırma getirmiştir. Türkler, idari ve askeri işlerle meşgul olduklarından dolayı iktisâdî faaliyetlerle ilgilenmemiştir. Bu boşluk Levantenler ya da gayrimüslim tüccarlar tarafından doldurulmuştur (Şenel, 2002, s. 736). Osmanlılarda siyasi ve ticari sebeplerle bazı ülkelere kapitülasyonlar verilmiştir. Bu yolla hem satılan ürünlerle hazineye gelir elde etmek; hem de olası bir haçlı ittifakının önüne geçilmek istenmiştir (Keleş, 2011, s. 67).

XIV. asır ortalarında Venedikliler, Ayasulug ve Balat'ta ticaret yapardı. Bu bölgeler I. Beyazıt döneminde ele geçmiştir. Buralarda önceki dönemlerde imtiyaz sahibi olan Venediklilerin hakları Yıldırım Beyazıt tarafından da onaylandı. Padişah, himayesindeki diğer yerlerde de bu antlaşmayı uygulattı. II. Mehmet döneminde 25 Haziran 1479 tarihinde Venedikliler ile antlaşma yapıldı. Bu antlaşma 1481 yılında II. Beyazıt tarafından da geçerli kabul edildi. Böylece Venedik daha önce sahip olduğu imtiyazlara Karadeniz'de Kefe ve Trabzon'da ticaret yapma hakkını da dâhil etti. II. Mehmet'in Galata Cenevizlilerine imtiyaz verdiği ve ardından bunları diğer Latin milletlerine de tanıdığı iddiaları bir delile dayanmamaktadır (İnalçık, 2000, s. 246-248). Fatih'in

Venediklilere verdiği kapitülasyonların ardından Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Fransızlara ayrıca ayrıcalıklar tanındı ancak Levant'ta yabancılara verilen imtiyazların tarihçesini Bizans, Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri dönemine kadar götürmek mümkündür (Yılmaz, 2011, s. 52-53).

Fransızlar 1569'da kapitülasyon elde edene dek Osmanlı sınırlarında Venedik himayesinde ticaretlerini sürdürürdü. İngilizler de benzer imtiyazları 1580'de Osmanlıdan almayı başardı. Bu sırada gümrük gelirleri düşen Osmanlı yöneticileri kapitülasyonları kolaylıkla verdi. İngilizler Levant'ta yürütecekleri ticareti sistemli hale getirebilmek için 1581'de "Turkey Company" şirketini kurdular. Ardından bu kuruluş "Levant Company" olarak tanındı. Hollandalılar 1612'de, Avusturyalılar 1615'te, İsveçliler 1737'de, Danimarkalılar 1746'da, Prusyalılar 1761'de, İspanyalılar 1782'de ve Rusya 1783'te Osmanlı'dan kapitülasyon alabilmeyi başardı. Kapitülasyonlar ilk zamanlar iki taraf içinde aynı hükümleri barındırırdı. Yani benzer imtiyazlardan Osmanlı tüccarının da faydalanma hakkı bulunurdu fakat Osmanlı tüccarı ticaretle ilgili olmadığı ve 1740'dan itibaren kapitülasyonlar her padişah döneminde süresiz olarak geçerli kılındığı için bu imtiyazlar devlet için millî bir sorun haline geldi (Durgun, 1998, s. 42-43).

XVI. asrın sonuna doğru İzmir'de İngiliz, Fransız, Hollandalı ve az miktarda Venedikli bulunurdu. 1685'ten sonra Selanik'te Fransızlar ve farklı milletten insanlar, Kahire'de Fransızlar, Venedikliler ve bir dönem İngilizler ikamet ederdi (İnalçık, 2000, s. 246).

İzmir XVII. asrın ilk yarısında gösterdiği gelişmeyi yüzyılın ikinci yarısında da sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde Avrupalı konsoloslar şehrin ileri gelenlerinden sayılırdı. İzmir bu dönemde İstanbul'un kontrolünden çıkar hale gelmiştir. Bunun sebebi 1650 sonrası kentin transit liman olma özelliğinden ziyade kolonyal nitelikli bir şehir haline dönüşmesidir. Aynı zamanda kentin kendine yetebilme özelliği Avrupalı devletlerin burayı bir rekabet sahası haline getirmesine sebebiyet vermiştir. Yine bu dönemde İzmir'de görev yapan Cenevizli konsoloslar, İzmir ile Cenova, Venedik, Floransa, Marsilya, Hollanda arasında kuvvetli ticari ilişki olduğunu aktarmıştır (Parlaz, 2018, s. 383).

Kapitülasyonların sayısı artınca çeşitli sebeplerle Yakın Doğu'ya yerleşen Levantenler burada birkaç nesil çoğaldılar; içinde bulundukları şartların bir sonucu olarak şive ve diğer kültürel öğeler konusunda farklılıklara sahip oldular. Bu topluluk İstanbul, İzmir, Halep, İskenderiye, Selanik gibi şehirlerde farklı isimlerle anılarak yüzlerce yıl faaliyetlerini sürdürdüler. XIX. asırdan itibaren Beyrut, Mersin gibi şehirlerde görülmeye başladılar ancak genellikle İstanbul, İzmir, Beyrut, Antalya, İskenderiye gibi şehirleri kendilerine merkez olarak seçtiler. Günümüzde de buralarda Levanten aileler yaşamaya devam etmektedir (Yılmaz, 2011, s. 59).

Levantenler Osmanlılar için önemliydi. Avrupalı imtiyaz sahibi tüccarların Osmanlı karasularında güvenli bir şekilde ticaret yapabilmeleri için konu ahidnâmelerde ayrıntısıyla maddeler şeklinde gösterilmiştir. Akdeniz'de sefer yapan ahidnâme sahibi denizciler Osmanlı denizlerinde serbestlik içinde gemilerini gezdirir, istedikleri limana serbestçe girip çıkabilir, bu limanlardan ihtiyaçları olan erzağı ücreti mukabilinde alabilirlerdi. Bulundukları limanlarda herhangi bir saldırıya uğramayacakları garanti edildiği gibi; gemilerinin karaya oturması durumunda o bölgenin kadı ve ileri gelenleri tarafından yardımcı olunacağı; bulunan mallarının teslim edileceği sözü verilmiştir. Avrupalı tüccarların gemileri Osmanlı gemileriyle karşılaştığında dostça davranılacaktı (Kütükoğlu, 1988, s. 538).

Levantenlere verilen haklar ahidnâmelere yeni hükümler eklendikçe genişledi. Yeni maddeler genellikle tüccarların baskıları sonucu antlaşmalara daha sonra özel olarak dâhil edilirdi. Levantenlerin mal ve canları devlet tarafından verilen eman ile güvence altındaydı fakat seyahat etmeyi düşünen kişilerin temsilcileri aracılığıyla padişah'tan izn-i hümayun adındaki belgeyi alması ve bu belgeyi üzerinde taşıması gerekliydi. Genellikle Levantenler limanın çevresinde ikamet ederdi. Rahatsız edilmemeleri için Müslüman kıyafeti giydikleri de olurdu. Avrupalı tüccarların konutları ancak bir suçluyu ya da kaçak eşyayı saklarsa aranabilirdi (İnalcık, 2000, s. 247).

Selçuklu ve Osmanlı pazarında bazı mallar memnu meta yani yasaklı mal olarak adlandırılırdı. Bu ürünlerin ihracı yasaktı. Özellikle tahıl halkın en önemli gıdası olmasının yanında, ihraç edilebilmesiyle stratejik bir önem taşımaktaydı. Halkının yeteri kadar hububat ihtiyacını karşılayamayan İtalya, Fransa gibi Avrupalı ülkeler buğday gereksinimlerini Rusya, Romanya ya da Anadolu'dan tedarik etmeye çalışmaktaydı.

Tahılın elzem bir yaşam malzemesi olarak önemini fark eden üretici devletler bu ürününün ticaretini menfaatlerine göre yapardı (Turan, 2000, s. 135-136).

Tahıl çeşitleri, barut, silah, pamuk, pamuk ipliği, deri ve diğer sanayi ham maddeleri başka bir ülkeye satılamazdı ancak İngiltere, Fransa gibi Osmanlı ile kuvvetli ticarî bağları olan devletler bile zaman zaman bu ürünlerden satın alabileceklerine dair maddeleri ahidnâmelerine eklettirmiştir. Örneğin Fransa 1569 Ahidnâmesiyle pamuk, pamuk ipliği ve sahtiyan adındaki tabakalanmış deriden satın alabilmiştir. Ahidnâmelerde Avrupalı tüccarın devlete ödeyeceği vergi miktarı da açıkça belirtilmekteydi. XIII. asırda Türkiye Selçukluları döneminde Venediklilere verilen ticari imtiyazlarda gümrük vergisi oranı % 2'dir. Bu oran II. Mehmet zamanının başına kadar büyük ölçüde korunmuştur. II. Mehmet ile gümrük vergisi % 5'e çıkarılmıştır. Rakam XVI. asrın sonuna kadar geçerli olmuştur ancak kararın ülke sınırları içindeki tüm tüccarları kapsadığı söylenememektedir. İngilizler 1601 yılında Halep, Mısır gibi yerlerde ilk kez % 3 oranında imtiyaz elde etmiştir. Bu gelişme Levant'ta daha yüksek gümrük vergisi ödeyen ticaret erbabının İngilizlerin bayrağı altında faaliyetlerini sürdürmesine sebep olmuştur. İngilizlerin sahip olduğu gümrük indirimini zaman içinde Hollanda (1612) ve Fransa da (1673) elde etmiştir (Kütükoğlu, 1988, s. 538-539).

Osmanlı'nın ticaret hacmi yüksek kent ve limanlarına yerleşen Levantenler Osmanlı yöneticileriyle iletişimlerini sağlayacak balyos, konsolos, emin olarak adlandırılan aracılarını seçerlerdi. Bu kişilere görev ve sorumluluklarını bildiren padişah beratı verilirdi. Bu durumun ardından millet ya da taife denilen grup örgütlenmiş olurdu (İnalçık, 2000, s. 246).

Bunun yanında doğu-batı ticaret yolları üzerinde yer alan diğer İslam devletlerinin Hindistan'dan Çin'e kadar doğulu tüccarlara da ticari imtiyaz tanıdığı bilinmektedir. Verilen imtiyazlar ülkenin genelinden ziyade bulunduğu bölgenin çıkarlarına hizmet etmiş; karşılıklılık esasıyla tanınan ayrıcalıklardan politik, ticarî, askeri güç elde eden Avrupalılar bu durumdan sömürgecilik yapabilmek için faydalanmıştır. Levant'ta durum bu şekildeyken Avrupa'da korumacı merkantilist politika güdülmüştür. Osmanlıların verdiği ayrıcalıklar ülke ekonomisini bozmuş; yerli tüccar "Avrupalı Tacir" statüsünden faydalanabilmek için ayrıcalık tanınan kişinin himayesine girmiş bu da haksız rekabet ortamını doğurmuş; devletin iktisadî bağımsızlığı zedelenmiştir (Kallek, 2012, s. 141).

2.3. AVRUPA VE HAYRİYE TÛCCARI KAVRAMI

Osmanlı sınırları içinde Müslüman, gayrimüslim ve Levantenler arasında eşit ticaret hakkı yoktu. Ahidnâmeli tüccarın dış ticarete daha ayrıcalıklı haklara sahip olması, konsolosluklarındaki tercümanlık hizmetlerinde vergiden muaf olmaları tehlikeli durumlara yol açtı²⁰. Bu durumun ardından Osmanlı vatandaşı gayrimüslim tüccar, kaptan ve gemi sahiplerine nitelikli bir statü gerekliliği şart oldu. İlk kez 1802’de III. Selim devrinde Avrupalı Tüccar statüsü Osmanlı’nın gayrimüslim tüccarlarına tanındı (Kütükoğlu, 1991, s. 159).

III. Selim devrinde Avrupa Tüccarı statüsü elde eden kişiler Levantenler ile eşit haklara sahip olmuşlardır fakat bu kez Avrupa ile ticaret yapan Müslüman tüccarlar Levantenlerin himayesine girerek çalışmaya başlamıştır. Bu durumdan şikâyetçi olan Müslüman tüccarlar, Avrupalı Tüccarla eşit şartlarda ticaret yapabilmek için Osmanlı yetkililerine başvurmuş ancak III. Selim döneminde konuyla ilgili yürütülen çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. II. Mahmut döneminde mağduriyeti gidermek adına Müslüman Osmanlı tüccarının diğerleriyle eşit şartlarda ticaret yapabilmesi için berat verilmiş ve Hayriye Tüccarı denilen grup ortaya çıkmıştır. Bu beratın 1810 yılından itibaren ortaya çıktığı düşünülmektedir (Kütükoğlu, 1998, s. 64). Hayriye tüccarlığının ilk kez ne zaman ortaya çıktığı kesin olmasa da Osmanlı ticaretine 1827-1828’de karışmışlardır. Hayriye tüccarları Müslümanlardan oluşurdu ancak sadece Türklerden seçildiğini söylemek mümkün değildir (Şenel, 2002, s. 740-742).

Hayriye tüccarlarına, Avrupa tüccarından farklı olarak kısıtlama getirilmiş; ilk aşamada İstanbul’da kırk, İzmir, Bursa, Şam, Halep, Kıbrıs gibi şehirlerde on tane Hayriye tüccarının olmasına karar verilmiştir. Çoğu şehirde kontenjanlar hızlı bir şekilde dolduğu için sınırlandırılmanın kaldırılması yönünde devlete başvurularda bulunulmuştur ancak Hayriye tüccarının şeref ve itibarının korunması düşüncesiyle uygulamadan vazgeçilmemiş; kontenjanlar her şehirde yirmişer kişi arttırılarak İstanbul’da altmış, diğer yerlerde otuzar kişiye çıkarılmıştır. Sınırlandırma Tanzimat’tan sonra kaldırılmıştır. Berat

²⁰Osmanlı ülkesindeki konsoloslukların tercümanlık işleri önceden beri gayrimüslimler tarafından yapıldı ancak zaman içinde bu durum bir suistimal kapısına dönüştü. Tercümanlık beratı çıkaranlar dikkate değer şekilde artınca yapılan incelemeler sonucu tercüman olarak alınan kişilerin o şehirlerde bile hiç bulunmayan, yabancı dil bilmeyen tüccarlar olduğu ortaya çıktı. Bu durumu önlemek adına III. Ahmet (1722), III. Mustafa (1758, 1766), I. Abdülhamit (1786) dönemlerinde teşebbüslerde bulunulduysa da başarılı olunamadı (Kütükoğlu, 1991 s. 159).

almak isteyen kişiler iki kefil ile bulundukları yerin kadı ve idarecilerine başvuruda bulunurdu. Hayriye tüccarlarının berat harcı (on iki altın) 1.200 kuruştı. Bu bedel Avrupa tüccarına mukayeseyle daha düşüktü. Diğer konularda Avrupa tüccarıyla eşit haklara sahip oldular. Hayriye tüccarının ölümüyle sahip olduğu beratı varsa büyük oğluna, yoksa en uygun kişiye verilirdi. Ticaret Nezâreti'nin kuruluşuyla Hayriye tüccarlığı başvuruları bu kuruma yapılmaya başladı (Kütükoğlu, 1998, s. 64-65; Şenel, 2002, s. 740-742).

Hayriye tüccarlarına da ticaretle uğraşan diğer gruplar gibi kolaylıklar sağlanmıştır ancak bu kişilerin lisan bilmemeleri, açık deniz ticaretinde Levantenler gibi tecrübeli olmamaları gibi nedenlerden dolayı genellikle iç ticaretle uğraşmışlardır (Şenel, 2002, s. 743).

3. BÖLÜM

AKDENİZ’DE LEVANTEN NİTELİKLİ KENTLER VE LİMANLAR

İngilizce ve Latin dillerinde Akdeniz “karalar arasında kalan deniz” anlamına gelen “mediterranean” ile nitelendirilmiştir. Romalılar “Bizim Deniz”, Türkler “Akdeniz”, Yahudiler “Büyük Deniz” Mısırlılar “Büyük Yeşil” derken “Rum Denizi”, “Lazkiye Denizi” olarak ifade edenler de olmuştur (Güngörmez, 2014, s. 15).

Akdeniz tarih boyunca farklı medeniyetlerin ticaret yaptığı havza olmuş ve burada daima önemli limanlar bulunmuştur ancak tezimiz genel itibarıyla Levant ve Levantenler ile alakalı olduğu için Haçlı Seferleri ve sonraki yüzyıllarda Levant’ta birbiriyle alakalı en önemli limanları aktarmak daha doğru olacaktır. Levant denilen bölge Mezopotamya ve Suriye, Mısır ve çevresini kapsamaktadır. Bu coğrafyada İskenderiye, Halep, İskenderun, Lazkiye, Beyrut, Kıbrıs gibi önemli limanlar vardır. Bunlar sırasıyla açıklanacaktır.

3.1. İSKENDERİYE

Mısır’ın en önemli liman şehri olan Al İskandariya ya da Alexandria, Batlamyus döneminde dünyanın en önemli ikinci şehriydi. M.Ö. 331’de Büyük İskender tarafından kurulmuştur. Araplar tarafından fethedildiği dönemde eski önemini kaybetmiş olmasına rağmen Mısır’ın merkeziydi. Devam eden yüzyıllarda da güzelliğini korumaya devam etti. Günümüzdeki şehir modern İskenderiye’dir. Orta Çağ’dan kalma İskenderiye’den pek az eser geriye kalmıştır (Guest, s. 1084).

641’de Mısır’ın Araplar tarafından fethinin ardından 30 sene kadar sonra bile İskenderiye Levant’ın en işlek ticaret merkezi olma işlevini korumuştur. Bu dönemde Mısır’ı baştan sonra gezen seyyah Arculf, sayısız ülkeden tüccarın burada varlığından söz etmektedir (Heyd, 2000, s. 47).

Haçlı seferlerinden önce Fatımi Veziri Pisalılara İskenderiye’de ticaret yapabilmeleri için açıkça imtiyaz tanıdığı mektubu göndermişti. Mektupta Pisalılara altın, gümüş ve İskenderiye’de yapılacak tüm ticarî girişimler için imtiyaz verileceğinden bahsedilmiş ayrıca Pisalılara İskenderiye’de oturma hakkı da tanınmıştır. Böylece

Avrupalı tüccarların Doğu Akdeniz’de Haçlı Seferlerinden önceki varlığı kesindir (Güngörmez, 2014, s. 46).

Zaman içinde İskenderiye’de ticaret yapan yabancı tüccarlar şehirdeki yerli Rumlar ve Müslümanlardan bile daha ayrıcalıklı hale geldi. Daha az vergi ödediler ve daima himaye edilip ihtiyaç durumunda kendilerine yardımda bulunuldu. XII. asırda Pisalılar bu duruma en iyi örnektir (Heyd, 2000, s. 440-441).

Mısır’ın Ridaniye Savaşı’yla (1517) Yavuz Sultan Selim tarafından fethinin ardından Osmanlı donanması İskenderiye’ye gelmiştir. I. Selim, Kahire’den Nil Nehri’ni takip ederek İskenderiye’ye ulaşmış ve donanmayı denetlemiştir. Osmanlılar Mısır’da tam bir otorite sağladıkları esnada Portekizliler Kızıldeniz’de gerçekleşen ticareti engellemeye çalışmaktaydı. Doğu’da Portekiz ile mücadele edilirken, batıda Rodos Şövalyeleri Doğu Akdeniz’de ticaret gemilerini taciz ederek İskenderiye ekonomisini büyük zarara uğratmaktaydı. Bu duruma engel olabilmek için Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler neticesinde İskenderiye ticareti tekrar canlanmıştır. Osmanlı’nın İskenderiye yöneticisi emrinde bulunan küçük filosu ile zaman zaman savaş ve seferlere katılmıştır. Bunlardan bazıları: Rodos’un fethi (1522), Malta Kuşatması (1565), Sakız (1566), Kıbrıs (1570) seferleri ve İnebahtı Deniz Savaşı’dır (1571) (Bostan, 2018, s. 573).

Piri Reis tarafından “Arap illerinin denize açılan kilidi” olarak adlandırılan İskenderiye Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra liman kenti olarak önemini daima korumuştur. İskenderiye Osmanlıların Avrupalılar ile ticaretinde kilit konumdaki duraklardan birisidir. Kapitülasyonlara sahip Venedik, Fransa, Dubrovnik, İngiltere gemileri ve şirketleri kentte faaliyet gösterirdi. Kentte tüccarların sorunlarını halletmesi için ülkelerinin konsoloslukları da mevcuttu. XVII ve XVIII. asırda Avrupalılar İskenderiye’de kilise, okul ve bazı iktisadî kuruluşlara sahip olma hakkını da elde ettiler (Es Seyyid, 2000, s. 576-577; Bostan, 2018, s. 571).

Şekil 15: Sultan II. Abdulhamid dönemi İskenderiye Limanı

(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90492---0035.jpg>).

XII. asırda İskenderiye de yaşayan bir müellife göre burada 28 farklı şehir ya da devletten tüccar faaliyetleydi. Bunların en önde geleni Venedik, Amalfi, Ceneviz, Ragusa, Pisa, Provence ve Katalonya'dır. Aynı zamanda Endülüs, Suriye, Hindistan'dan da tüccarlar İskenderiye'de bulunurdu. Pisa, Marsilya ve Cenevizliler XIII. asırda İskenderiye'de konsolosluk açma hakkına sahip oldular. XV. asırda Floransa şehirde ikinci konsoloslukunu açtı. İngilizler İskenderiye'de ilk kez 1583 yılında konsolosluğa sahip oldu (Guest, s. 1087-1088).

Osmanlılar zamanında İskenderiye'ye çeşitli madenler taşıyan Venedikliler karşılığında öküz derisi, kahve, baharat gibi Yemen ve Hindistan imalatı alırdı. İskenderiye pazarına çeşitli kıyafetler, yünlü dokuma, koku, Almanya'dan silâh türleri, Rusya'dan demir ve kurşun getiren Fransızlar buradan da tahıl, pamuk, öküz derisi ile Orta Afrika, Arabistan ve Hindistan ürünlerini beraberinde götürürdü. İngilizler de

Fransızlarla benzer malları satın alır karşılığında silah ve bazı madenler verirdi. İskenderiye'nin bir diğer önemli tüccar grubu Faslılardı. Bu insanlar pamuk ve keten dokuma, biber, kahve ve baharat türleri satın alır; Mağribî yağ, ayakkabı ve yün elbise satardı. Müslümanların Hicaz'a gelmesi ile Hac mevsiminde ticaret daha çok kazanç getirirdi (Es Seyyid, 2000, s. 577).

İskenderiye'nin iki limanı vardı. XVI. asırda batıdaki limana "garb", doğudakine ise "şark" limanı denirdi. Bir süre sonra batıdaki limana "Müslüman", doğudakine "kâfir/frenk" limanı denilmiştir. Müslüman iskelesinde genellikle devlete ait kadirgalar ve kalyonlar bulunurdu. Kâfir ya da Frenk iskelesi ise ticaret gemilerinin bulunduğu limandı. İngiliz gezgin Thompson'a göre batıdaki iskele "eski liman", doğudaki iskele ise "yeni liman" olarak adlandırılmaktaydı. Doğu iskelesi gerekli hijyen koşullarına sahip değildi. Buradaki kum, halatları aşındırabilmekteydi. Gemilerin sıklıkla halatlarını kontrol etmesi gerekliydi. Bunun yanında deniz suyu kurtlu olduğu için kurt ahşap gemilere hasar vermektedir (Bostan, 2018, s. 571-572).

Doğudaki limanda gümrük binası ve yabancı devletlerin konsoloslukları ve buradaki görevlilerin evleri de bulunurdu. Osmanlılar için doğu limanı hazinenin en önemli kaynaklarından birisiydi. Levantenlerin bıraktıkları gümrük gelirleri ve İskenderiye'deki diğer bölgelerin gelirleri gümrük divanı denilen divanda toplanır; İskenderiye gümrük görevlisi bu gelirleri İskenderiye kadısının gözetiminde alır ve Kahire'de bulunan Dîvân-ı Âlî'ye gönderirdi. İskenderiye ve Reşid şehirlerinin gümrük ve mukataa gelirleri 1595-1596 yılları arasında 2.645.000, 1678'de 4.881.334, 1700-1701'de 4.991.527, 1802'de ise 5.405.705'idi. Mısır hazinesinde önemli bir kısmı İskenderiye şehrinin gelirlerinden oluşurdu (Es Seyyid, 2000, s. 577).

İskenderiye'de halk Türk, yerliler, Fas asıllı, Şamlı ve zımmî statüsündeki Rum, Ermeni, Yahudi, Avrupalı gibi gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Osmanlılar XVIII. asırdan itibaren İskenderiyeli kızlarla evlenerek aile kurmuşlardır. Burada Müslümanlar genellikle ticaretle uğraşır. Gayrimüslimler ise sarraflık, mücevhercilik ile meşgul olurdu. Uzun zaman önce İskenderiye'ye gelip yerleşen Levantenler burada köle ve cariyecilik, gemicilik, kayıkçılık ile meşguldü (Es Seyyid, 2000, s. 577).

1498’de Ümit Burnu’nun keşfi İskenderiye şehrinin önemini kaybetmesine sebep olsa da 1680’lerde kahve ticaretinin gelişmesiyle yörenin ticaretinde tekrar canlanma yaşanmıştır. Ümit Burnu bulunmadan önce doğu ve batı arasındaki en kolay ve güvenilir yol Kızıl Deniz yoluydu. Avrupa’da mevcut olmayan mücevher ve diğer kıymetli mallar Nil Nehri üzerinden; Hindistan, Seba, Arabistan, Habeşistan ve İran gibi değişik ülkelerden İskenderiye’ye ulaşırdı (Guest, s. 1088; Heyd, 2000, s. 422-428).

XVI. asrın başlangıcında İskenderiye’de ticareti durma noktasına getiren bir başka önemli sebep vardı. Kızıldeniz’de gerçekleşen Portekiz-Osmanlı mücadelesi asrın sonuna doğru Osmanlı için olumlu bir seyirde ilerlemeye tekrar devam etmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak 1560’da Hindistan’dan İskenderiye’ye yılda 40.000 kantar baharat getirilebilmiştir (Güneş, 2009, s. 2).

Şekil 16: XIX. asrın sonunda İskenderiye şehri genel görünümü (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90492---0040.jpg>).

Yemen, Habeş gibi daha güneydeki eyaletlere gidecek Osmanlı idarecileri İskenderiye'den Nil Nehri aracılığıyla Kahire'ye ulaşırdı. Mısır gelirlerini İstanbul'a taşıyan gemiler İskenderiye'den yola çıkarak başkente ulaşırdı. Bu durum İskenderiye'ye ekonomik yönünün yanında devletin resmi işlerinde ulaşımı sağlayan bir transit şehir olma özelliği kazandırmıştı. Bunun yanında İskenderiye ulusal ve uluslararası alanda sahip olduğu öneme rağmen, kara yoluyla Arap şehirlerine olan bağlantısının zayıflığı sebebiyle Mısır'daki diğer şehirlerle aynı değerlendirmeye sahip değildi (Bostan, 2018, s. 572-573).

Şekil 17: XIX. asır İskenderiye Mahmudiye Kanalı

(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90402---0007.jpg>).

İskenderiye'nin, Doğu Akdeniz'de kritik bir liman olması, doğu ve batı arasındaki önemli şehirleri birbirine bağlaması gibi sebepler birçok yabancıyı zaman içinde bu şehre çekti. XIX. asrın ortalarından itibaren İskenderiye'de yabancı nüfusta kayda değer bir artış yaşanmıştır. Yabancıların bir kısmı Mısır'a yerleşse de diğerleri bir müddet kaldıktan sonra ülkeden ayrılmıştır. Bunun yanında İskenderiye'ye gelip yerleşen insan

sayısı fazladır. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren şehre gelen yabancıların toplam nüfus içindeki oranı üçte bir ya da dörtte bir olduğu tahmin edilmektedir. İskenderiye’de yaşanan hızlı nüfus artışı şehrin alt yapısı ve iktisadî kalkınmasını da hızlandırmıştır. İskenderiye’nin toplam nüfusu 1882’de 231.396, 1897’de 319.766, 1907’de 322.246, 1917’de 444.617’dir (Kürekli, 2014, s. 115-116)²¹.

3.2. HALEP

Kuzey Suriye’nin en önemli şehri olan Halep, Anadolu, Mezopotamya, Akdeniz yollarının birleşme noktasında kurulmuştur. Bu sebeple kervanlar için vazgeçilmez bir durak noktası olan şehir ticaretle büyüüp zenginleşmiş bunun yanında sefere çıkan orduların yağma ve talanına maruz kalmıştır. Halep İlk Çağ’da taşıdığı ticaret kenti sıfatının yanında fırtına tanrısı Adad’a adanmış bir ibadet merkeziydi (Yâzîcî, 1997, s. 239).

Yazın ortalama 20°-30°, kışın 5°-17° olan Halep’te yarı çöl tipi iklim hâkimdir. Şehrin gelir sağlanan en önemli ziraî ürünleri buğday, pamuk, hayvancılık ve Halep civarında yetiştirilen Şam fıstığıdır. Halep, Şamiya bozkırlarından koyun, al-Cabbül gölünden soda ve tuz getiren Arapların satış yaptığı bir pazar yeri idi. Ayrıca şehrin kendine has yerel kumaşları, sabun ve deri mamülleri, hacılar tarafından getirilen kahve, İran ve Hindistan’dan gelen tüccarlarca satın alınmaktaydı. Böyle bir ortamda dünyanın doğusu ve batısı entegre olurdu (Masters, 2017, s. 32; Sauvaget, s. 117).

M.Ö. 3.000 yılına ait Akkad tabletlerinde adı Halaba-Halvan şeklinde yazılan Halep M.Ö. XVIII. asırda Yamyad Krallığı’nın başkentiydi. Bir süre sonra şehir Hitit sınırlarına dâhil olmuştur. Halep Hititlilere aiten, imparatorluğun en önemli eyalet merkezlerinden birisiydi. M.Ö. IX. asırda Asurlular şehri ele geçirdi. Sırasıyla şehir Persler, Helenistik dönemde Selevkoslar tarafından kontrol altına alındı. Bu dönemde Yunan mimarisine göre şehir yeniden inşa edildi ve “Beroia” yeni adı oldu. Tanrı Adad bu dönemde Halep’in Zeus’u kabul edilir. Romalıların Halep’i ele geçirmesiyle kent gelişim gösterdi. Kalesi adeta kutsal mekânları koruyan bir akropol vazifesi gördü. M.Ö. 64’te Roma’nın Suriye eyaletine dâhil edilen şehir ihtişamlı bir çarşıya ve uzun zaman sürecek istikrarlı ortama erişti. Halep’te hemen küçük bir Hristiyan cemaati oluştu. Bizans döneminde şehir bir

²¹ Daha ayrıntılı tablo için bakınız: (Kürekli, 2014, s. 116).

Hristiyanlık merkezine dönüştü. Yine bu dönemde Halep önemli ticaret merkezlerinden birisiydi. Halep'teki iktisadî canlılığın sebebi şehirdeki Yahudi nüfusun çokluğu ile açıklanabilir. Bugün ise Halep, başpiskoposluk ve Mârûnî piskoposluğuna sahiptir (Yâzîcî, 1997, 239-240; Sauvaget, s. 117-118).

Hiz. Muhammed döneminde kurulan İslâm Devleti, kısa sürede akınlarını Irak, İran ve Suriye'ye doğru yöneltti. Devletin Suriye orduları komutanlığında bulunan Ebû Ubeyde b. Cerrâh 637'de Halep'i ele geçirdi. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın vefatıyla Suriye idareciliğine Muaviye b. Ebû Süfyân geçti. Muaviye, Müslümanlar arasındaki karışıklıkları fırsat bilerek Emevî Devleti'ni kurdu. Emevîler döneminde başkent Dımaşk olması sebebiyle Suriye'deki yaşanan gelişmeler Halep'e de yansdı. Abbasilerin başkentlerini Bağdat'a taşıması ile Halep'in gelişimi kısa süreliğine sekteye uğradı (Gençtürk, 2018, s. 1).

X. asra kadar şehir Bizans ve Müslümanlar arasında el değıştirdi. Selçuklu Sultanı Alparslan Mısır'a düzenlediği sefer esnasında Halep'i kuşattı (1071). Kısa bir süre sonra Halep'in anahtarları Selçuklulara teslim edildi (Yâzîcî, 1997, s. 241; Sauvaget, s. 119).

XI. asrın ortalarından itibaren Suriye ve Anadolu'ya yerleşen Türkler, buralarda üretime katkıda bulunmuştur. Selçuklular Orta Asya, Kuzey Mezopotamya ve Akdeniz'e kadar geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına aldığı için bu bölgelerde siyasi istikrar ile ulaşım ve ticaret hızlanmıştır (Karakoç, 2014, s. 394).

1100-1103'te Haçlılar şehri vergi vermeye mecbur etti. Halep, Antakya Haçlı Prenslığı devletine dâhildi, bu sırada Levant'ın doğudan gelen ticaret yollarının en mühim durağıydı. Halep ticaretinin bir kısmı Antakya'ya, diğeri Lazkiye ve Süveydiye'den Akdeniz'e ulaşmaktaydı. Haçlılar zamanında Latinlerin yoğun bir şekilde ticaret yaptıkları Halep'te Pisalılar ve Amalfililer üstünlük sahibiydi. XII. asrın ortalarında Halep, Memlük ve Moğollar arasında el değıştirdi²² (Yâzîcî, 1997, s. 242; Güngörmez, 2014, s. 89).

²² Halep'te Latinlerin ticaret faaliyetleri yeni değildi. VII. asırda Bizans İmparatoru Heraklius döneminde (610-641) Arapların çoğunlukta olduğu Halep'e ibadet ve alışveriş amacıyla Amalfililer geldi. O dönemde Mısır hükümdarı Suriye'deki Lazkiye'den, Mısır'daki İskenderun'a kadar deniz kıyılarındaki çoğu şehre hâkimdi. Amalfililer Mısırlı hükümdar tarafından çok sevildiği ve onlarda faydalı işler yaptıkları için imparatorlardan ticari haklar elde etmiş ve Suriye'nin tüm iskelelerinde malları ile dolaşma şansı yakalamışlardır (Ayan, 1994, s. 133-135).

XII-XIII. asırda Haçlı prensliklerine son verilmesiyle Suriye limanları Mısır ile bağlantılı hale geldi. Bu dönemden sonra Avrupalılar için Doğu Akdeniz'den İran ve Asya'ya ulaşan en kısa ve güven verici yolun başlangıcı Ayas İskelesi'ydi. Halep'in iskelesi ise İskenderun Limanı'ydı. Buradaki kervanlar Akdeniz'e ulaşmak için İskenderun'u kullanmaktaydı (Karakoç, 2014, s. 394).

XIII. asırda Halep'in geliri 8.000.000 dirheme yakındı. Ticaret antlaşmaları ile (1207-1225-1229-1254) burada ticaret yapma hakkı elde eden Venedikliler şehrin zenginliğine katkıda bulundu. Bu dönemde yeniden şehir imar edildi. Kalesi yeni tekniklerle yapıldı. İç kalesi Orta Çağ askeri mimarisinin en önemli örneği idi (Sauvaget, s. 120).

1260'da gerçekleşen Ayn Calut Savaşı'nın ardından Halep bir müddet Memlûkler ve Moğollar arasında el değiştirdi. Moğolların yeniden şehre saldırma ihtimallerine karşı, yarım yüzyıl kadar şehir neredeyse bomboş kaldı. 1348'de Timur'un Halep'e gelmesi, Orta Çağ'da şehri son kez büyük yıkıma uğrattı (Sauvaget, s. 121).

Halep'in doğudan gelen kervanlar için uygun bir merkez olması onu uluslararası bir ticaret şehri haline getirdi. Avrupalılar Halep'e geldiğinde şehir zaten önemli bir ticaret merkeziydi. Halep'in böylesine önemli bir nokta olmasında Memlûkler'in, şehrin ticaret alt yapısını oluşturmasının rolü büyüktür. Şehirdeki kervansaraylar, tüccarlar ve hamallara konforlu bir dinlenme fırsatı vermektedir (Masters, 2017, s. 32).

Halep çarşıları, satılan malın cinsine göre adlandırılmıştır. Örneğin: at, silah ve sabun çarşısı bunların bir kaçıdır. Halep'e Anadolu'dan gelen ticaret ürünleri; ipek, yün, İran kumaşları, deri mamulleri, Türk, Rum, Çerkez kölelerdir. Halepli tüccarlar zenginlik ve refah içindeydi. Şehirde, Hintli, Avrupalı ve Türk tüccarların yaşadığı mahalleler mevcuttu. Frenk Mahallesinde kırk ev bulunurdu (Güngörmez, 2014, s. 89).

XIV. asırda şehri ziyaret eden ünlü gezgin İbn-i Battuta Halep ile ilgili şu bilgileri aktarır: Mutlaka görülmesi gereken bir şehir olan Halep, bulunduğu yer itibarı ile diğer şehirlerden üstündür. Cadde ve sokakları intizam içindedir. Çarşısının üstü ahşap ile kaplıdır. Bu yüzden oradaki esnaflar rahat ederler. Şehirde üç medrese ve bir hastane vardır. Şehrin dışı çok güzeldir. Burada büyük bir ova ve üzüm bağları mevcuttur. İnsanda

ferahlık hissi uyandırır. Halep hükümdarlık merkezi olmaya layık bir şehirdir (Battuta, 2004, s. 107).

I. Selim döneminde Memlükler ile gerçekleşen Mercidâbık Savaşı'nın ardından Osmanlılar Halep'i fethetti (28 Ağustos 1516). Osmanlıların Halep'i ele geçirmesiyle, şehir büyük bir ilerleme gösterdi. Halep Osmanlı etkisi ile Türk-İslâm şehrine dönüştü. Bu dönüşüm o dönemin mimari eserlerine, yemeklerine, müziğine dahi yansdı (Masters, 1997, s. 244-245).

Osmanlıların fethinin ardından Halep şehrini Evliya Çelebi şu şekilde tarif eder: Halep'te 70 han vardır. Bunların 47'si kurşun ile kaplı geniş yapılarıdır. Gümrük Hanı, Sabun Hanı, İpek Hanı, Bakır Hanı, Çufut Hanı, Keten Hanı en meşhur hanlardan bazılarıydı. Bundan başka 7 kervansaray bulunurdu. Buralarda şehre gelen misafirler teklife gerek olmaksızın kalabilirdi. Halep'in içinde ve dışında 5.700 dükkân vardı. Bu çarşı ve pazarların üzeri kurşun ile kapalı olduğu için içerisi serin olurdu. Ayrıca yollar sakalar tarafından sulanır böylece etrafa serinlik verilirdi. Halep'te yollar Frenk kaldırımı ile döşenmişti. Çöpçüler sepetlerle gece gündüz yolları temizlerdi. Halep'te 105 kahvehane mevcuttu. En ünlülerinden Arslan Dede kahvesinin 2.000 kişilik kapasitesi bulunurdu. Burada ârifler ve dervişler toplanırdı. Sazcılar, hikâyeciler, oyuncuların geldiği bu kahvede bir kahve içen kendine gelirdi (Çelebi, s. 402-404).

Şekil 18: Halep şehri ve kalesi genel görünümü
(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90411---0082.jpg>).

XVI. asırda Avrupalılar ticarî faaliyetlerinin çoğunu Şam'dan Halep'e doğru kaydırды. Halep'in ticarî öneminin artmasında Doğu Arabistan'ın Osmanlı denetimine girmesinin büyük etkisi vardı. Venedikliler 1548'de Halep'te bir konsolosluk açtı; ardından 1557'de Fransa, 1586'da İngiltere konsoloslukları Halep'teki yerlerini aldı. İlk zamanlarda burada gerçekleşen ticaret Avrupa yünlü kumaşları, gümüşü ve Hint baharatlarının değişimine dayanmaktaydı. XVI. asrın sonlarında Levantenler Halep pazarlarında en çok İran ipeğini aramaya başladı²³. Halep'te XVI. asırda inşa edilen ticaret mekânlarıyla şehrin ticaret hacmi iyice arttı. 1574'te Mehmet Paşa, Hanü'l Gümrük adıyla bilinen kervansaraya ait bir vakıf kurdu. Halep'in en büyük ticarî yapısı

²³ XV ve XVI. asırda Avrupa'da yükselen tekstil sanayi ve ipek ihtiyacı Halep'i daha çekici bir merkez haline getirdi. 1600'de Londra'da ipek üretiminde çalışan işçi sayısı 300 iken 1640'larda 10.000'in üzerine çıktığı var sayılmaktadır. Ayrıca İngiliz ve Fransızlar artan ham ipek talebi karşısında Doğu Akdeniz'de Venedik tekeli kırma çalıştı (Masters, 2017, s. 31).

olan bu yerde Avrupalı tüccarlar üç yüz yıl boyunca konakladı (Masters, 2017, s. 30; Masters, 1997, s. 245).

Halep'teki çeşitli gelirler 1520'de 5.200 akçeden, 1584'de ise 340.000 akçeye yükselerek % 1.249 artmıştır. Mısır, Gazze ve Basra'dan Halep'e gelen dokuma kumaşlardan alınan damga vergisi 1520'de senelik 100.000 akçeden 1584'de 266.417 akçeye çıkarak % 166 artmıştır. Halep'te ihraç edilen ürünler, kumaşlar ve hayvanlardan alınan vergi ise 1536 senesinde 25.000 akçeden 1584'te 65.000 akçeye yükselmiş; % 160 artış göstermiştir (Karakoç, 2014, s. 397).

Şekil 19: Halep Kalesi ve kapısı, XIX. asır (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90791---0048.jpg>).

Halep Osmanlılar için İstanbul'dan sonra Kahire ile birlikte en önemli ticaret şehriydi. Burada uluslararası ticaret gerçekleşmekteydi. İran ve Hindistan'dan gelen kervanların Osmanlıdaki mutlaka uğramaları gereken durak Halep'ti. Bu kervan yolları Bağdat, Erzurum, Diyarbakır, İsfahan, Şam, Tebriz gibi önemli şehirleri Halep ile

bağlantılı hale getirmekteydi. Fırat nehri üzerinden yapılan nehir taşımacılığı ile Halep ve Basra bağlantılı hale gelmekteydi. Rakka'dan Fırat Nehri üzerinde devam eden taşımacılık nehrin kaynağına doğru devam ederdi. Halep'te büyük ipekli pazarlara girilirdi. Yol buradan Antakya ve Lazkiye olmak üzere ikiye ayrılırdı. Lazkiye'den Akdeniz'e ulaşıldı. Halep'in denize en yakın mesafesi neredeyse 100 km'ydi. Şehrin deniz ile bağlantısı ihtiyaca binaen yıllar boyunca farklı limanlar üzerinden sağlanmıştı (Türkhan, 2014, s. 30-31; Heyd, 2000, s. 182-183).

XVII. asırda Avrupalıların Halep ipeğine yıllık talebi 200.000-230.000 kg. civarındaydı. Bu rakamın % 86'sı Halep ya da Tokat üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktaydı. XVII. asırda Osmanlı iskelelerinden Avrupa'ya götürülen ipek Venedik, Fransa, Hollanda ve İngiltere arasında çekişmeye sebep oldu. XVIII. asrın başında Fransa ve İngiltere neredeyse aynı miktar ipeği almış, asrın ortasında Fransa Levant'ta en çok ipek satın alan ülke konumuna gelmiştir (Türkhan, 2014, s. 31-32).

XVII. asırda Halep Doğu Akdeniz'deki en önemli ipek pazarı durumundaydı. Sadece Venedik senede 140 ton ve 1.500.000 düka altın değerinde ipeğin yarısını Halep'ten almaktaydı. Diğer kısmını ise Avrupa ülkeleri satın alırdı. XVII. asrın başlangıcında Osmanlı-İran savaşları başlamadan önce Halep'in senelik gümrük gelirleri 300.000 düka altın ile rekor bir rakama çıktı. Suriye'den İstanbul'a giden senelik 460.000 düka altın gelirinin büyük kısmı Halep'ten elde edildi (İnalcık, 2004, s. 300).

1639'da Osmanlı-İran savaşlarının ardından kervanlar İran ipeğini yeniden Halep'e getirdi. Bu durum XVII. asır süresince devam etti. XVII. asırda bölgede siyasi ve ekonomik dengelerin değişmesi üzerine İzmir, Halep için rakip bir ticaret şehri olarak ortaya çıktı. Kısacası XVII. asırda Halep'in yerini yükselen bir merkez olarak İzmir aldı fakat Halep'in ticarî üstünlüğü bir müddet daha devam etti. XVII. asır boyunca Halep nüfusu ve iktisadî zenginliği en yüksek seviyeye ulaştı. Yaşanan veba salgınlarına rağmen XVII. asırda Halep neredeyse 100.000 kişilik nüfusa sahipti (Masters, 1997, s. 245; Masters, 2017, s. 31).

XVIII. asırda Osmanlı-İran savaşları²⁴ Halep'e uzak bir alanda gerçekleşse de dolaylı olarak şehir hayatını etkilemiştir. İran sınırına gönderilen asker ve mühimmatlar İskenderun-Halep-Payas hattı ile ulaştırılmaktaydı. Bu nakliye dönemleri Halep'in ekonomisine ciddi zarar vermiştir (Türkhan, 2014, s. 33).

Şekil 20: XIX. asrın sonu, Halep'te bir pazar yeri ve Halep halkı (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90567---0054.jpg>).

XVIII. asırda Halep'te en çok vergi sağlayan ürün olan tütün diğer vergi kalemlerinin önüne geçmiştir. 20-25 köyden elde edilen toplam gelir 116.000 kuruş iken,

²⁴ İran-Osmanlı savaşları Avrupalıların ipek talebinde yön değişikliğine sebep oldu. Doğu Akdeniz pamuğu ve Hazar ipeğine yönelik talep XVII. ve XVIII. asırda bölgenin iktisadî kaderine yön verdi. Hollandalı ve İngiliz tüccarlar XVIII. asırda Hint Okyanusu ve Atlantik kıyılarındaki hammaddelere yönelirken, Fransa Doğu Akdeniz pamuğu ve ipeğini satın almaya devam etti. Bu hammaddelere talebin devam etmesi Osmanlıların XVII. asırda hem ihracata hem de iç tüketime yönelik elyaf üretiminin teşvikini sağladı (Tabak, 2021, s. 204).

yalnızca tütünden elde edilen kazanç 60.000 kuruş etmekteydi. 20.000 kuruş ile kahve en çok gelir getiren ikinci üründü (Tabak, 2021, s. 351).

XVIII. asırda Halep iktisadî açıdan gerilemeye başladı. Bu dönemden itibaren İran ipeğinin verimi azaldı. 1832-1840 yıllarında şehir Mısırlı İbrâhim Paşa tarafından ele geçirildi ve Mehmed Ali Paşa'nın idaresinde kaldı. Bu dönem Halep'i ekonomik ve siyasi açıdan gerilettiler. Şehirdeki dinî ve etnik gruplar arasındaki ilişkiler I. Dünya Savaşı'na kadar genel olarak istikrarlı bir şekilde ilerledi. XIX. asırda Suriye'de Şam ve Beyrut'un yükselişi Halep'i her açıdan zorladı. Arap isyanının ardından Ekim 1918'de İngiliz-Arap birlikleri Osmanlı Devleti'ni Şam'dan Halep'e doğru çekilmek zorunda bıraktı. Aneze Bedevîlerine ait Arap ordusu 23 Ekim'de şehri ele geçirdi. Halep Faysal idaresindeki krallığa katıldı dört asrın ardından Osmanlı idaresi sona ermiş oldu (Masters, 1997, s. 245).

3.3. İSKENDERUN

Akdeniz'in en önemli başka bir ticaret şehri İskenderun, kendisiyle aynı isme sahip körfezin kenarında, Amanos Dağları önünde kurulmuştur. Halep-Antakya-İskenderun yolu tarih boyunca önemini korumuş yollardan olmuştur. Şehrin limanı batı kesimindeki hafif çıkıntısında bulunmaktadır. Bu durum tarih boyunca gemilerin rahatlıkla burada yer almasını sağlamıştır. Şehir bizzat İskender tarafından M.Ö. 333'te Alexandria ismiyle kurulmuştur. İskender'in komutanlarından Antigone tarafından şehrin kurulduğu aktaranlar da mevcuttur. Büyük İskender'in Dârâ'ya karşı zafer elde ettiği Issos savaş alanının yakınlarına İskenderun şehrinin kurulduğu düşünülmektedir (Tuncel, 2000, s. 580).

İskenderun'un zaman içinde birkaç farklı adı olmuştur. İskender adına kurulan diğer şehirlerden ayırt etmek için bu bölgeye "Kata İssos", bataklılardan dolayı "Alexandreia Scabiosa" ve IV. asırdan itibaren "Küçük İskenderiye" anlamına gelen "Alexanria Minor" denilmiştir. Ayrıca İskenderun Osmanlı arşiv belgelerinde XVI. asra kadar "Mezraa-i İskenderun" olarak geçmektedir (Tuncel, 2000, s. 580; Darkot, 1090; Öktem, 1999, s. 61).

İskender şehri kurduktan sonra bir nekropol yaptırmış ve darphane kurmuştur ancak bu kalıntılardan geriye bir iz kalmamıştır. Bu mevkiinin üzerine İskenderun şehri inşa

edilmiştir. Sadece Esentepe muhitindeki mezarlar ve lahitler günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan arkeolojik eserler ve paralar da Hatay Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir²⁵ (Çabuk, 1977, s. 48).

XIX. asırda şehirde bulunan ünlü gezgin Charles Texier'e göre: Nehirlerin biriktirdiği kumların önemli bir kısmı ile şehrin limanı doldurmuştur. İskenderun Körfezi'nin sınırları batıda Karataş, doğuda Hınzır Burnu'dur. Şehrin merkezi, körfezin doğusunda; küçük bir çıkıntının güneyindedir. Hınzır Burnu ile Anadolu son bulur, buradan aşağı doğru Suriye'ye geçiş yapılır (Texier, 2002a, s. 41).

Şekil 21: İskenderun Limanı, XIX. asır (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478---0091.jpg>).

İskenderun yakınlarında daha önce Fenikeliler tarafından kurulan Myriandus şehri bulunmaktaydı. Myriandus, İran, Mezopotamya, Akdeniz ürünlerinin ticaretinin yapıldığı transit bir şehir konumundaydı. İskender döneminde önemli bir ticaret şehri olarak öne çıkan İskenderun, Selevkoslar zamanında yerini Antakya'nın limanı olan "Seleucia

²⁵ İskenderun-Payas arasındaki bölgede bulunan Yunus sütunu şehrin kuzey giriş kapısıdır. Rivayete göre burası Yunus Peygamberin balığın karnından çıktığına inanılan yerdir. İskender'inde bu kapının üzerindeki kemere defnedildiği aktarılmaktadır. Günümüzde bu eser turizme kazandırılmayı beklemektedir (Çabuk, 1977, s. 48).

Pieria'ya" bıraktı. İskenderun çevresindeki bataklıklardan da mustarip bir şehirdi. Buradaki bataklıklar hastalıklara sebebiyet verirdi. İskenderun VII. asır ortalarında Araplar tarafından fethedildi. Harabe halini almış kalesi Abbasi Halifesi Vâsik-Billâh tarafından inşa ettirildi. Arapların hâkimiyetindeyken İskenderun Limanı ön plana çıkmadı. Bu dönemde Araplar Süveydiye Limanı'nı kullanmışlardır²⁶ (Tuncel, 2000, s. 580).

İskenderun Orta Çağ'da birçok kez Bizans ve Müslümanlar arasında el değiştirmiştir. XI. asırda Büyük Selçuklu topraklarına dâhil olmuş, bir süre sonra Eyyûbilere katılmış, I. Haçlı Seferi sırasında 1097'de Tankred tarafından ele geçirilmiştir²⁷. Aynı dönemde kurulan Antakya Prensliği'ne dâhil olan İskenderun 1268'de Memlûkler'e geçmiştir. Bu dönemde kenti ziyaret eden seyyahlar limanın cansızlığından söz etmiştir. İskenderun ticaretinin bu dönemde gerilemesinin asıl sebebi Ayas (Yumurtalık) Limanı'nın önem kazanması olarak gösterilmiştir (Tuncel, 2000, s. 580). Bu sebeple Venedik ve Cenevizler bu mevkiye uğrasalar da İskenderun XII ve XIII. asırda sadece bir konaklama yeri olarak faaliyet göstermiş ticaret şehri olamamıştır (Darkot, s. 1090).

Bir müddet Dulkadirîliler himayesinde de kalan şehir Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında Osmanlılara dâhil olmuştur. Osmanlılar şehri fethettiğinde İskenderun Kalesi ve limanı harap durumdaydı. Yakınındaki Payas (Yakacık) daha çok öne çıkmıştı. İlerleyen zamanda Halep şehrinin ticari açıdan gelişmesiyle İskenderun, Halep şehrinin iskelesi haline geldi. XVII. asırda giderek ticaret hacmi yükseldi. Halep'le olan ilişkisinden dolayı bu dönemde Fransız tüccarlar şehirden eksik olmamaktaydı. Lazkiye Limanı aynı dönemde İskenderun ile yarışamaz hale geldi ve İskenderun çevresindeki limanların önüne geçti. Bölgenin en önemli limanı oldu. XVII. asırda tüccarların İskenderun'dan aldığı en önemli ürünler bal mumu, pamuk ipliği, ham ipek, ham pamuktan imal edilmiş elbiselerdir. İskenderun Limanı ve Fransa/Marsilya Limanı arasında kuvvetli bir ticari bağlantı söz konusuydu. Antakya'da üretilen mavi renkli

²⁶ Klasik Çağdan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar Antakya şehrinin limanı olan Süveydiye Antakya'nın küçülmesiyle önemini kaybetti. 1947'de kurutulan Amik Gölü Antakya'nın Süveydiye ile yani deniz ile olan bağıını kopardı. Bundan sonra Antakya'nın limanı İskenderun oldu (Tozlu, 2010, s. 82).

²⁷ Tarsus, Adana ve Misis şehirlerini ele geçiren haçlı ordusu Ekim 1097 senesi başlarında İskenderun'a geldi. Kuşatma sonrası Haçlılar burada yaşayan Müslümanların tamamına yakını öldürdü (Bahadır, 2013, s. 84).

bezler bilhassa Marsilyalı fakir halk tarafından çok rağbet görmekteydi. Bu ürün Marsilya'ya İskenderun'dan giden gemilerle gönderilirdi (Tuncel, 2000, s. 580-581).

XVI. asrın ortalarında Halep'te yaşanan ticari hareketlilik çevre şehirleri de etkiledi. Halep'in başlangıçta iskele olarak kullandığı yer Trablusşam idi ancak bu iki şehir arasında yolların güvensizliği, mesafenin uzunluğu gibi sebeplerden dolayı Halep şehrinin yeni limanı İskenderun olmuştur. Levantenler de faaliyetlerini XVI. asrın ortasından itibaren İskenderun'a kaydırmıştır. İngilizler 1593'ten itibaren İskenderun'da faaliyetlerini sürdürmeye başlamış, 1596'da Halep Konsolosluğuna bağlı olmak üzere İskenderun konsolos vekilliğini oluşturmuşlardır. Bu tarihlerde Fransızlarda İskenderun'da İngilizler gibi faaliyet gösterebilmek için devlet görevlileriyle irtibata geçmiştir. 1594'te Fransa'nın Trablusşam Konsolosu Jean Reynier Fransız ticaretini İskenderun'a aktarmak için çalışmalara başlamıştır (Türkhan, 2015, s. 31).

Halep'teki Venedik Konsolosu Alessandro Malipiero'nun 1592-1596 tarihli raporunda İskenderun ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre: Payas Körfezi'nin ucunda bulunan İskenderun, çevresinde birçok su kaynağının bulunan ve dağlarla etrafı sarılı bir kumsaldır. Düzlük zeminde toplanan su birikintileri bunaltıcı yaz sıcaklığında tehlikeli bataklık haline gelmekte, havası da son derece boğucu ve sıcak olmaktadır. Malipiero'nun görevi sürecinde burada bazı konsolosluk görevlileri ve köylüler bunaltıcı hava şartlarından hayatını kaybetmiştir (Acıpınar, 2020, s. 6).

Şekil 22: İskenderun bataklıkları, XIX. asır (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478--0092.jpg>).

1596'da İskenderun'a gelen gezgin Moryson, İskenderun'un adeta küçük bir köy görünümünde olduğunu aktarır. Limandaki yapılar saman ve çamur ile yapılırken, Levantenler ve konsolosluk görevlilerine ait binalar ahşap ve çamur ile yapılmıştır. İtalyan din görevlisi Jerome Dandini ise Ocak 1597'de İskenderun'un kıyısında yirmi ya da otuz evin bulunduğunu belirtmiştir. Bu evlerin tamamı şehre dışarıdan gelen tüccarlar tarafından kullanılmıştır. Liman yakınlarında Levantenlerin eğlenebilmeleri için meyhaneler mevcuttu. İskenderun'da iki tane Fransisken rahibi de bulunmaktaydı. Bu kişiler ahşap bir şapelde yaşayıp biriken yağmur sularını içerek zor bir hayat geçirmekteydi (Türkhan, 2014, s. 223-224).

XVI. asrın sonuna doğru İskenderun'da, artan ticaret hacmine rağmen nüfusunda değişim gözlenmemiştir. 1570'li yıllarda buradan toplanan vergilerin toplamı birkaç bin

akçe kadardı. Daha sonraki yakın tarihlerde Arsuz ve Soğucak limanlarıyla ile beraber toplanan İskenderun İskeleyi'nin senelik geliri 15.000 akçeydi²⁸ (Acıpınar, 2020, s. 5).

1612'de Sultan I. Ahmet Akdeniz şehirlerini dolaşan, İskenderun'da daha çok vakit geçiren Avrupalı tüccarların gümrük vergisi ödememelerinden dolayı kentin güney batısına veziriazam Nasuh Paşa aracılığıyla sağlam bir kale yapılması emrini verdi. O dönemde Sinop Kalesi Kazaklar tarafından istila edildiği için olaydan sorumlu tutulan Nasuh Paşa'nın idamı ile kalenin inşaatı yarım kalmıştır. Günümüze bu kalenin bir iki metre yüksekliğindeki köşe duvarları ulaşmıştır (Çabuk, 1977, s. 48; Çelebi, 2006, s. 66).

1648'de İskenderun'da bulunan Evliya Çelebi'ye göre şehirde tamamen Avrupalılar ve Rumlar yaşırdı. Bu sebeple İskenderun'da cami, han, hamam, çarşı ve pazar bulunmamaktaydı. Bunun yanında şehrin meyhaneleri çoktu. Şehre gelen yabancılar burada kalırdı. Her bir meyhanenin içi han gibi konaklamaya müsaitti. Şehrin su ihtiyacı eşekler vasıtasıyla Kervan Pınar'ından getirilirdi. Limandaki gümrüğün yanında büyük depolar bulunurdu. Avrupalı tüccarlar gece gündüz buradan alışverişlerini ederdi. Limanda 200 Frenk gemisi bulunmaktaydı. İskenderun Kalesi'nin harap durumda olması, surların olmaması kenti korsan saldırılarına açık hale getirmekteydi. Limanının güvenli olmayışı, bataklık sorunu ve 1822 depremi İskenderun şehrinin önemini kaybetmesine sebep oldu. İskenderun Belen'e bağlı bir köy haline geldi (Çelebi, 2006, s. 66-67; Tuncel, 2000, s. 581).

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması İskenderun Limanını büyük ölçüde etkiledi²⁹. Doğu Akdeniz'de ticarî dengelerin sağlanması için Osmanlı devlet yöneticileri İskenderun-Halep arasına şose inşa etmiş ve bu yol 1886'da tamamlanmıştır. 1904'te İskenderun-Toprakkale arasına yapılan demiryolu da 1 Kasım 1913'te hizmet vermeye başlamıştır (Gündüz, 2013, s. 183). Halep ve İskenderun'un kuvvetli yol ağı ile bağlanmasının ardından XIX. asrın sonunda İskenderun ticareti yeniden canlandı.

²⁸ Bu dönemde İskenderun ile kıyaslanabilecek en önemli liman olan Ayas, XVI. asrın ilk çeyreğinde 50.000 akçelik bir gümrük vergisine sahipti. Aynı zamanda sahip olduğu nüfus ile bölgenin en önemli yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktaydı (Acıpınar, 2020, s. 5).

²⁹ XX. asrın başında İskenderun Limanı ticaret hacmini genişletmişken uygun bir demir yolu hattı ve modern liman tesislerine sahip değildi. Osmanlı Devlet yöneticileri yüzyılın sonlarında İskenderun şehrindeki bu eksikleri gidermeye çalışmış; 1913'te demir yolu inşaat çalışmalarına başlanmış fakat belirtilen nitelikte liman inşa edilememiştir. O zamana kadar İskenderun'a gelen gemiler kıyıya açık bir yerde demir atar; küçük deniz vasıtaları ile kazıklar üzerine oturan çıkma iskele üzerinden sevkiyat gerçekleştirdi (Darkot, s. 1091).

İskenderun yalnızca Halep ile değil, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Irak'la da ticarî bağlantıya sahipti. Bu sebepler dolayısıyla İskenderun'da limanda gerçekleşen ticaret hacmi gittikçe artmış; 1890'da limana giren gemi sayısı 600, hacmi 400.000 tonilato; 1905'te 711 gemi, 517.000 tonilato olarak kaydedilmiştir. Limandaki canlılığın ardından İskenderun'un nüfusu da artmıştır. Halep Vilayet Salnamelerinde XIX. asır sonlarına doğru İskenderun Kazası'nın 19.300 olan nüfusunun 14.740'ı Müslüman olarak kaydedilmiştir. 1897 Halep Vilayet Salnamesine göre İskenderun'da 1 nahiye, 5 mahalle, 26 köy mevcuttu. XIX. asırda İskenderun'da Suriyeliler, Türkler, Çerkezler gibi farklı kültürden insanlar bir arada yaşırdı (Darkot, s. 1091; Öktem, 1999, s. 62).

Şekil 23: Halep ve İskenderun arasında açılan bağlantı yolları
(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90454---0059.jpg>).

30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasının ardından³⁰ 4 Kasım 1918’de, Osmanlı Devleti’nin izniyle 5 Fransız torpidosu İskenderun’da görüldü. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak bölgede bulunan Mustafa Kemal Atatürk’e, İstanbul Hükümeti İngiliz askerlerinin İskenderun Limanına çıkmasına izin vermesine dair telgraf gönderdi. Atatürk bu emri reddederek “İskenderun’a çıkarma yapacak İngiliz askerlerine ateş edileceği talimatını verdiğini” bildirdi. Zira 6 Kasım’da İskenderun’a çıkmaya çalışan İngiliz zırhlılarına sahilten top atışıyla karşılık verildi. İskenderun 9 Kasım 1918’de İngilizler tarafından işgal edildi. 12 Temmuz 1919’da İngilizler İskenderun’dan ayrılarak yerini Fransız kuvvetlerine bıraktı. 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşmasının ardından Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep’i boşaltmayı kabul etmelerine rağmen İskenderun’un boşaltılmadılar ve şehre İskenderun Sancağı adında; Suriye’ye bağlı olmak üzere bir idarî özerklik verilmesini istediler. 1937’de Türkiye’nin baskıları sonucu İskenderun şehri başkenti Antakya olan Hatay Devleti’nin sınırlarına dâhil edildi. Hatay’ın 1939’da Türkiye’ye katılmasıyla, İskenderun merkezi Antakya olan Hatay Vilâyetine bağlı bir kaza haline geldi (Gündüz, 2013, s. 183-184; Tuncel, 2000, s. 581).

1930’da İskenderun nüfusu 13.000 olarak kaydedildi. Türkiye’ye bağlanmasıyla nüfusunda azalma yaşandı. 1940’da nüfusu 11.859’dur. Bu yıllardan itibaren Anadolu demiryolu sayesinde İskenderun iç bölgelerdeki şehirlerle kolaylıkla bütünleşebildi. 1945’te şehir 18.612 iken 1950’de 20.000’i buldu. II. Dünya Savaşı’nın ardından İstanbul ve İzmir’den sonra İskenderun Türkiye’nin üçüncü büyük limanına sahip olma özelliğini kazandı (Tuncel, 2000, s. 581).

³⁰ Suriye Cephesinde Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olarak görevli Mirliha Mustafa Kemal Paşa 3 Kasım 1918 günü emrindeki birliklerine gönderdiği bildiriyle “İskenderun, Antakya, Cebel Sem’an, Katma, Kilis çevresinde yaşayan milletin dörtte üçünün Türk olduğu, bu insanların Arapça konuştuğu, yapılacak her işlemin bu durumu göz önüne alarak değerlendirilmesi gerektiği ve antlaşma maddeleri tam olarak netleştirilinceye dek bu bölgelere düşman kuvvetlerinin asker çıkarmasına engel olunmasını” emretti (Gündüz, 2013, s. 183).

Dini Gruplar	1308 (1890)	1314 (1896)	1324 (1906)
İslam	10.507	11.497	14.740
Ermeni Katolik	243	298	7
Rum Ortodoks	1.208	1.318	2.200
Ermeni	587	576	1.417
Yahudi	22	17	129
Ecnebi	61	-	151
Rum Katolik	-	-	232
Süryani Katolik	-	-	78
Maruni	-	-	146
Latin	-	-	103
Protestan	-	-	103
Gayrimüslim Toplam	2.121	2.209	4.566
Gayrimüslim Oran	% 17	% 16	% 24
Toplam	12.628	13.706	19.306

Tablo 1: İskenderun şehrinin farklı yıllara göre nüfusu³¹ (Tutar, 2002, s. 64).

3.4. LAZKIYE

Lazkiye M.Ö. III. asrın başında bir Fenike şehri olan Ramitha yerine I. Selefkos (Nicator) tarafından kurulmuştur. Lazkiye, M.Ö. 64'te Romalılar tarafından ele geçirildikten sonra şehirde iç savaşlar yaşandı ve büyük tahribatlar gerçekleşti. Septimus Severus devrinde görkemli abideler inşa edildi. M.S. IV. asrın sonlarında Bizans egemenliğine girdi ve I. Justinianos döneminde Theodorias Eyaleti'nin merkezi haline geldi (Buzpınar, 2003, 117; Honigman, s. 23).

³¹ Yukarıdaki tablo ilgili makaleden alınmıştır. Yazar bu verileri Salname-i Vilayet-i Halep'in 1308-1314-1324 yıllarına ait defterinden elde etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: (Tutar, 2002, s. 64).

Şehre İmparator I. Selefkos'un annesi Laodice'ye ithafen Laodicea (Laodikeia) ismi verilmiştir. Lazkiye adı da "Latakia", "el-Lâzıkıyye" den gelmektedir. Avrupalılar "Latakia", "Latakieh" şeklinde bu şehri isimlendirmiştir. Şehir denize doğru ilerleyen bir burun sayesinde kuzey rüzgarından korunan bir limana sahipti. Ayrıca kara tarafından kolayca savunulmaya elverişliydi. Günümüzdeki Lazkiye eski Laodicea'nın biraz doğusunda bulunmaktadır. Ardında yükselen dağlar, Suriye ile irtibatını zorlaştırmaktadır. Laodicea eski Apameia'nın iskelesi vazifesini görmekteydi (Buzpınar, 2003, s. 117; Honigman, s. 22).

Lazkiye İslamiyet'in yayılması ile birlikte Humus Valisi Ubâde b. Sâmit tarafından fethedildi. Şehirden uzaklaşan Hristiyanlara haraç vergisi ödemeleri şart koşularak geri dönemlerine müsaade edildi. Bu süreçte kiliselerine zarar verilmedi. Şehrin ilk camisi Ubâde tarafından yapıldı. 720'de Bizanslılar şehri denizden kuşattığı sırada Lazkiyelilere büyük zarar verdiler, halkını esir ettiler. Emevi Halifesi Ömer b. Abdulaziz döneminde bu esirler fidye verilerek kurtarıldı. Şehir yeniden inşa edilmeye başlandı. Abbasiler döneminde de Lazkiye önemini korumaya devam etti. 970'de Bizans hâkimiyetine girdi. XI. asırda yeniden Müslümanların denetimine geçti. 1086'da Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından ele geçirildi. I. Haçlı Seferi ile şehirde kısa bir müddet Hristiyan ordularının egemenliği yaşandı. 1188'de Selâhaddîn Eyyûbi tarafından alındı. Selâhaddin şehirdeki Hristiyanların cizye ödemeleri koşuluyla kalmalarına müsaade gösterdi. Bunun yanında Haçlılar gemilere binerek şehri terk etti. Lazkiye, 1260'a kadar Eyyûbilerin Halep'e bağlı olarak yönettiği bir yerleşim birimiydi (Buzpınar, 2003, s. 117).

Şekil 24: Beyrut Vilayeti, Lazkiye Kasabası (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0027.jpg>).

Şekil 25: Lazkiye Limanı (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0028.jpg>).

Lazkiye’de etrafı denizlerle çevrili bir kale burcu bulunmaktaydı. Haçlılar bu mevkiye çeşitli müstahkem yapılar eklemiş ve bu yapılara “Chateau de la Liche” adını vermişlerdir (Güngörmez, 2014, s. 95).

Lazkiye limanı ve şehir arasında 1 millik mesafe bulunmaktadır. Limanı dairesel bir alana oturmuştur. Derinliği azdır. En derin kısmı 8-9 feettir. Girişi dar olması sebebiyle ancak kayık ve küçük gemiler için uygundur. Limanında güney-doğu rüzgârları etkilidir. Bu sebeple bazı zamanlarda limanındaki gemiler tehlikeye düşebilmektedir (Türkhan, 2014, s. 68-69).

Limanındaki gümrük binalarında tüccarların kalmaları için uygun odası bulunan 40-50 adet depo mevcuttu. Bu depolar Mısırlılar ve Levantenler tarafından kullanılırdı. Ancak seyyah Egmond ve Heyman'ın aktardığına göre Lazkiye'de Avrupalı tüccar ve konsolos bulunmamaktaydı. Fransız gemileri bazen tütün almak için limana gelirdi (Türkhan, 2014, s. 69).

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Lazkiye şehrinin havası bunaltıcıdır. Sıcağı insanı etkiler. Şehrin etrafı hurma ağaçları ile çevrili olduğu için rüzgar şehrin içine esememektedir. Şehrin su yolları harap olmuş vaziyette olduğundan halk su sarnıcına muhtaçtır (Çelebi, 2011, s. 417).

Memlükler döneminde önce Trablusşam, ardından Hama'ya bağlı kalan Lazkiye'de gerileme yaşandı. Nüfusu gittikçe azaldı. Buna rağmen Orta Çağ'da Antakya, Halep, Hama ve Humus'un antreposu olarak işlevini sürdürdü. Kesin olarak 1516 yılında I. Selim döneminde Osmanlıların kontrolüne geçti. Fethinin ardından Trablusşam eyaletine dâhil edildi. XIX. asrın ortasında Şam eyaletine bağlandı. Bu dönemde Beyrut'un ticaret hacmini arttırmasıyla Lazkiye gittikçe ekonomik anlamda küçülmeye başladı. 1887'de Beyrut'a bağlı bir sancak haline geldi. Bu durum Osmanlıların şehirden ayrılmasına kadar değişmedi. Lazkiye, İngilizler tarafından 1918 yılında işgal edildi. Nihayetinde 1936'da şehir Suriye'ye dâhil edildi (Buzpınar, 2003, s. 117-118).

I. Dünya Savaşından önce şehrin nüfusu 25.000 dolaylarındaydı. Limanı bu dönemde hala büyük tonajlı gemiler için uygun değildi. Halkın bir kısmı geçimini balık, tahıl ve tütün ile sağlamaktaydı. Süngercilikte şehrin önemli geçim kaynakları arasında idi (Honigman, s. 24).

Lazkiye, çevresinde çok fazla bulunan sedir ağaçlarından dolayı ahşap ve ahşap oymacılığı sanatında ilerleme kaydetmiştir. Bir dönem Mezopotamya ve Halep üzerinden gelen ticaret yollarının denize açılan kapısı görevi gören şehir, iskelesi ile doğu ve batı

arasında önemli bir kent olarak varlığını sürdürmüştür. Elverişli konumu Lazkiye’yi çok kültürlü ve refah bir ticaret şehri haline getirmiştir (Güngörmez, 2014, s. 94).

3.5. BEYRUT

Günümüzde Lübnan devletinin başkenti olan Beyrut tarihte Levant’ın en ileri gelen ticaret şehirlerinden birisiydi. Kentin tarihi M.Ö. 2000’li yıllara kadar gitmektedir. Ugaritlere ait tabletlerde “Birûta” olarak adlandırılan Beyrut, Akkadca’da “Burtu” yani “kuyu, kaynak” kelimesinden türediği düşünülmektedir. Helenistik ve Roma dönemlerinde “Berytos” olarak kentin adı değişik biçimlerde adlandırılmıştır (Dursun, 1992, s. 81).

Şekil 26: Beyrut’un sahilden genel görünümü

(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90791---0001.jpg>).

M.Ö. 2000’lerde bağımsız bir Fenike şehri olan Beyrut, M.Ö. 1400’lerde Byblos Krallığına bağlandı. İskender döneminde Levant’ta ticari açıdan öne çıkarıldı. M.Ö. 200’de III. Antiochos Beyrut’u Selevkoslar Krallığına dâhil etti. M.Ö. 27-14’te Roma’ya bağlandı. Romalılar şehri görkemli yapılarla yeniden inşa etti ve askerî üs haline getirdi. Septimius Severus (193-211) burada kurduğu hukuk okuluyla şehri ön plana çıkardı.

Beyrut Roma hukukunun öğretildiği merkezlerden birisi haline geldi. Hatta M.S. 349'da yaşanan deprem dahi bu okulun şöhretinden eksiltmedi. Beyrut'taki hukuk eğitimi uzun yıllar değişik coğrafyalardan öğrencilerin burada eğitim görmesine olanak sağladı. 529'da başka bir deprem sebebiyle Beyrut büyük hasar gördü. Şehirde yapılan cam işçiliği ve ipek ticareti Beyrut ekonomisine büyük katkı sağladı (Dursun, 1992, s. 81; Hell, 1979, s. 587).

H.z Ömer döneminde Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından 635'te fethedilen Beyrut İslam devletinin sınırlarına dâhil oldu (Dursun, 1992, s. 81). Müslümanların şehri ele geçirmesiyle Beyrut'ta hayat yeniden şekillendi. Emevi Halifesi Muaviye İran civarından insanların kente yerleşimini sağladı. Ardından şehir pek çok âlimin bir arada olduğu bir ilim merkezi haline tekrar geldi. Muaviye burada gemiler inşa ettirdi. Bu gemiler ile seferlere başladı. Beyrut bu dönemde Şam'ın iskelesi durumundaydı (Hell, 1979, s. 587).

Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdikten sonra 1110'da Beyrut'a yönelmiş, şehirde pek çok insanın ölümüne sebep olmuşlardır³². 1187'de Selâhaddîn Eyyûbî Beyrut'u geri alsa da³³ ilerleyen zamanda Haçlılar şehri yeniden ele geçirmiş ve 1291'de Memlûk Sultanı el-Eşref Halil (1290-1293) Akkâ, Saydâ ve Beyrut'u fethedene dek şehir haçlılara ait olmuştur. Bu durum haçlıların Levant'taki ticaretlerini sekteye uğratmış ve Avrupa'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Memlûk idaresi altında Beyrut, Amalfiler, Cenevizler ve Venedikliler tarafından antrepo olarak kullanılmaya devam etmiş ve Doğu Akdeniz'in ticaretine yön vermeyi sürdürmüştür (Dursun, 1992, s. 81).

1516'da Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilen şehir, zaman içinde kalkınmıştır. XVII. asrın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi Beyrut'un, Sayda Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğunu, 600 köy ve sekiz nahiyesinin bulunduğunu,

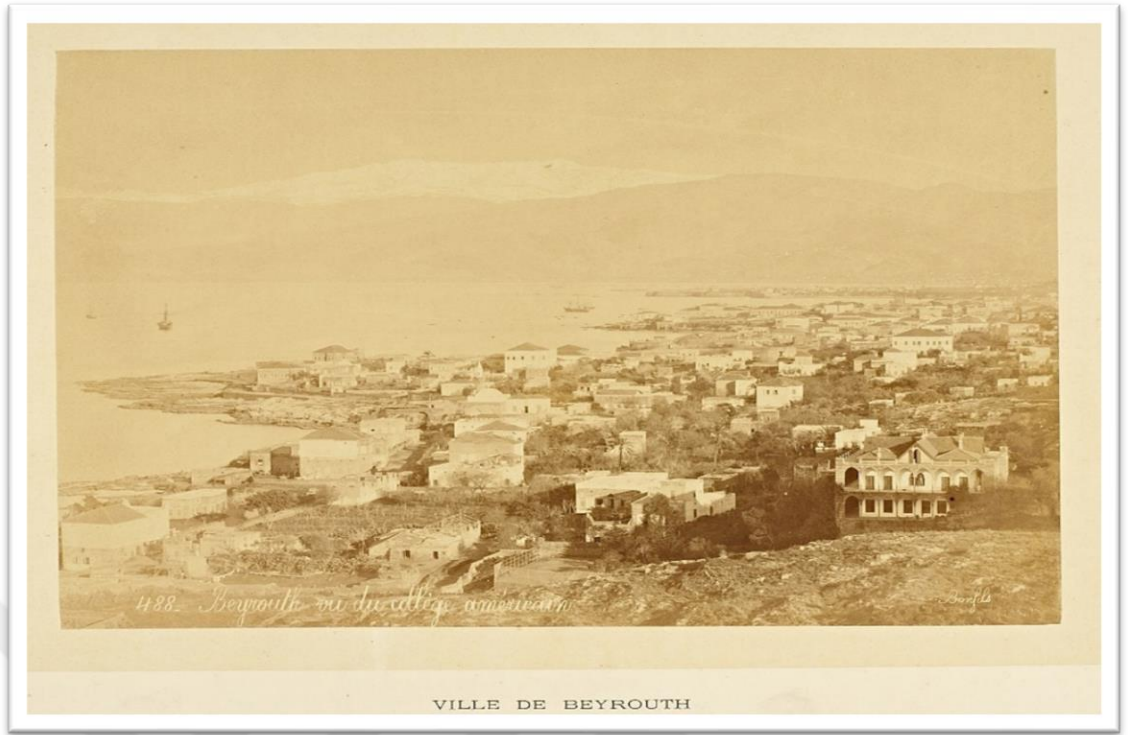
³² Haçlıların 1110'da Beyrut kuşatması sırasında Ceneviz ve Pisalılar da destekte bulundu. Gemileri Trablus'ta bulunan Latin birlikleri Beyrut'ta kendilerine verilecek ticari olanaklar için fırsat kolluyordu. Nitekim Beyrut haçlılar tarafından ele geçirildikten sonra şehirde Ceneviz ve Pisalılara ait olmak üzere ticaret mahalleleri oluşturulmuştur (Küçüksipahioğlu, 2002, s. 193). Denizden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı haçlılar Beyrut limanını ve kalesini güçlendirmiştir. Limandaki tesisler Mehmet Ali Paşa'nın bölgedeki otoritesini kırmak amacıyla İngiliz, Osmanlı ve Avusturya güçleri tarafından bombalandığı 1840 yılına kadar kullanılmıştır (Dereci, 2019, s. 28).

³³ Selahaddin Eyyubi, Haçlıların hâkimiyetindeki Beyrut'u ele geçirmek 1182'de için harekete geçmiş fakat ilk kuşatma başarısızlığa uğramış Selahaddin esirlerle Beyrut'tan ayrılmıştır. İkinci kuşatma 19 Temmuz 1187'de başlamış, Haçlılar aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu şehri Selahaddin'e teslim etmişlerdir (Güngörmez, 2014, s. 87).

limanında iki kalesinin, kalenin içinde 2.600 evin olduğunu yazmaktadır. Bundan başka şehirde 300 dükkan, sekiz han ve kırk kahvehane'nin bulunduğu bildirilmektedir (Dursun, 1992, s. 82).

XIX. asrın ilk yıllarında İngiliz ve Fransızlarla yapılan ticaret şehri kalkındırmıştır. 1842'de Beyrut'taki İngiliz ticaret gemilerinin sayısı on beş iken, 1861'de elli yediye çıkmış, bu gemilerle taşınan yük miktarı 2.000 tondan 27.000 tona ulaşmıştır (Dursun, 1992, s. 82). Bu durumun bir sonucu olarak daha önce çeşitli nedenlerle Beyrut'u terk eden ve Lübnan ile Suriye'ye göç eden Hristiyan halk şehre yeniden yerleşmeye başlamıştır. 1800'lü yıllarda şehrin nüfusu 10.000 iken asrın ortasında 100.000 civarına ulaşmıştır (Hell, 1979, s. 587-588).

Osmanlıların I. Dünya Savaşı'nın ardından Lübnan'dan çekilmesiyle 7 Ekim 1918'de Fransızlar bölgeyi işgal etmiştir. Beyrut, Fransız mandasına girdikten sonra Levant yüksek komiserliği ve Lübnan devletinin başkenti oldu. 1922'de şehrin nüfusu 94.920 kişi olarak belirlenmiş bu sayının 32.882'si Sünnî Müslüman, 3.274'ü Şi'î Müslüman, 17.763'ü Marunî, 13.216'sı Rum Ortodoks, 14.206'sı yabancıydı. Adana ve civarından gelen Ermeniler ile 1930'da Beyrut'un nüfusu 162.000'e ulaştı. Limanın 1888-1895 yıllarında inşası, 1895'te Beyrut Şam demir yolunun yapılması ile şehir kalkındı. Beyrut'un iktisadî bağlantısı Halep'e kadar uzanmaktaydı. Sahil boyunca Beyrut'u Trablusşam ve Lazkiye üzerinden Halep'e bağlayan karayolları yapıldı. I. Dünya Savaşının ardından Hafya'da yapılan modern tesisler ile Beyrut ticareti yarışır hale gelmiştir (Hell, 1979, s. 588; Dursun, 1992, s. 82).

Şekil 27: 1895 Beyrut şehri genel görünümü

(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91547---0001.jpg>).

Şekil 28: Beyrut Limanı inşaat çalışmaları (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90662--0003.jpg>).

Şekil 29: Beyrut Limanı inşaat çalışması (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90662---0022.jpg>).

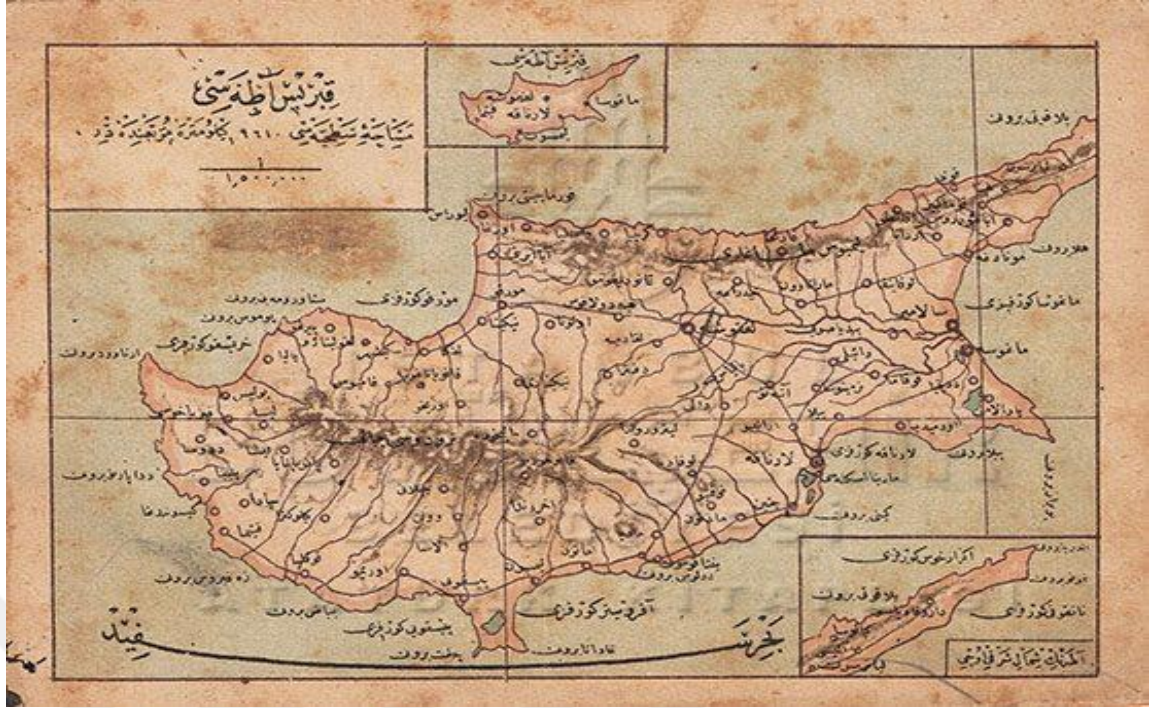
Şekil 30: Beyrut şehri genel görünümü (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0093.jpg>).

3.6. KIBRIS

Adı sahip olduğu yüksek rezervli bakır madeninden (cyprum) gelmektedir. Doğu Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde, Anadolu kıyılarından 70 km. mesafededir. Yüzölçümü

9251 km²'dir. Araştırmalara göre Kıbrıs, Hatay'daki dağ ve ovaların devamı niteliğinde, 130 km. güneybatısındaki kara parçasıdır (Gürsoy, 2002, s. 369-370).

Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılmasıyla Bizans sınırlarında kalan Kıbrıs, 1191'de Doğu Roma'dan ayrılışına kadar kesintisiz Bizans hâkimiyetinde kaldı. M.S. IV. asrın ortasında ardı ardına yaşanan depremlerle ada halkı büyük zarara uğradı. İmparator Konstantinos Kıbrıs'ı onarmak için büyük çaba sarf etti. 431'de toplanan Efes Konsili'nin ardından ada, Ortodoks kilisesinin dört büyük patriğinin ardında yer alan bir başpiskoposlukla yönetilmeye başladı. İmparator I. Iustinianos 536'da Kıbrıs'ı beş bölgeye ayırdı ve başkente bağladı. İslamiyet'in yayılmasıyla Kıbrıs Müslümanlar ve Bizans arasında yüzyıllarca çekişmenin yaşandığı yer oldu. XI. asırda Haçlı Seferleri sırasında Bizans ile Haçlılar arasında adada yakın temas sağlandı. 1098 Antakya Kuşatması'nda adanın yerlileri Haçlı ordularına yiyecek yardımında bulundu. Latinler Kıbrıs'a ilk kez XII. asırda yerleşti. XII. asırda savunmasız kalan ada sıklıkla Haçlılar, Ermeniler ve Fâtımîlerin saldırısına uğradı. 1185'te Kıbrıs Valisi Dukas Komnenos, Bizans'a baş kaldırarak bağımsızlığını ilan etti. Bu egemenlik ancak Mayıs 1191'de İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard'ın adayı ele geçirmesine kadar sürdü. Daha sonraki senelerde Kıbrıs'ta Haçlı hâkimiyeti devam etti. XIII. asırda Doğu Akdeniz'de Memlük egemenliğinin sağlanmasıyla Haçlılar Kıbrıs'a sığındı ve adayı bir üs olarak kullandılar. Ada 1490'da Venedik'e devredildi. Venedikliler Kıbrıs'ta 1489-1571 yılları arasında hüküm sürdü. Nihayetinde Osmanlılar II. Selim döneminde adayı fethetti (1571) (Demirkent, 2022, s. 371-373).

Şekil 31: Osmanlı döneminde Kıbrıs haritası (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: Krt_016839).

1571-1572 yıllarına ait Kıbrıs'ın toplam hazine geliri 10.383.454 akçeydi. Bu tutar başlıca iki kaynaktan Kıbrıs hazinesine girerdi. İstanbul hazinesinden gelen 3.089.454 tutarındaki yardımın harcanacağı kalemler de belliydi. 3.000.000 akçe adanın kale muhafızlarına, 89.454 bin akçe ise adadaki merkeze bağlı topçulara ulufe olarak ayrılmıştı. 1571-1572 yıllarında Kıbrıs'ta elde edilen asıl gelir 7.293.954 akçeydi. Bu tutar başlıca yedi kalemden oluşmaktaydı. Ertesi sene adanın gelirinde önemli bir artış yaşanmadığı gözlemlenmektedir. 1577 senesi Kıbrıs geliri 7.710.000 akçedir. Türklerin adayı ele geçirmesiyle nüfusta azalma yaşanmıştır. Ayrıca iskân politikası gereği olarak adaya yerleştirilen Türklerin bir kısmı iklim ile uyum sağlayamayıp hayatını kaybetmiştir. Gelirlerin yükselmemesinin bir diğer nedeni ise; Türklerin, fethin ilk yıllarında adanın imkânlarından iyi bir şekilde istifade edememesi, arazilerin iyi işletilememesidir (Sahillioğlu, 1967, s. 9-10).

1571-1572 yıllarına ait Kıbrıs gelirlerinde ziraî toprakların mîrî olarak değerlendirildiği; yani halka toprak satın alma hakkı verildiği anlaşılmaktadır. Bu sayede ada halkı toprak üzerinden bazı vergileri ödemek koşuluyla mülk edinme hakkına sahip oldu. Devlet hazinesi de 283.780 akçe gelir elde etti (Çiçek, 2022, s. 374).

Şekil 32: Kıbrıslı nargile içen Türkler (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: Krt_000073, Dizi: 1495/42).

1572 tarihine ait tahrir kaydına göre şehirlerde 1915 hane, taşralarda ise 32.032 hane mevcuttu. Bir hanede yaklaşık beş kişi varsayılırsa Kıbrıs'ın Osmanlıların fetihten sonraki nüfusunun 170.000 ya da 175.000 olduğu yorumu yapılabilir. Nüfusun önemli bir kısmı Ortodoks Rumlardan oluşurken Ermeni, Yahudi ve Mârûnîler sayıca azdı. Nüfusun bu sonucu Kıbrıs'ın savunması ve ekonomik gelişimi açısından yetersiz bulununca Anadolu'nun farklı yerleşim yerlerinden sürgün ya da teşvik yoluyla ilk etapta 5.720 ailenin adaya iskân edilmesine hükmedildi. Bu vesileyle Anadolu'da Karaman ve Maraş'tan arazi ihtiyacı duyan, çift bozan halinde olan ya da ırgat olanların, işsizlerin yazılarak Kıbrıs'a sevk edilmeleri emredildi. Sanatkâr, tüccar ve ustaların da adaya gönderilmesi istendi (Orhonlu, 1971, s. 97).

Evliya Çelebi'ye göre adada 1670-75'te 30.000 Müslüman, 150.000 gayrimüslim bulunmaktaydı. Bunun yanında 1691-1695 yıllarında Kıbrıs'ta bulunan Coronelli, nüfusu çocuk ve kadınlar dışında 28.000 Hristiyan, 8.000 Müslüman olarak aktarmaktadır (Çiçek, 2022, s. 376).

Osmanlıların fethinin ardından Kıbrıs iktisadî açıdan kalkınmış; ticaret Latin ve Katoliklerin tekelinden çıkmıştır. Osmanlılardan önce ticaret ve sanayi adına faaliyette bulunmayan yerli Rumlar ile Anadolu'dan gelen Türkler ve Ermeniler Kıbrıs ticaretinde etkin olmuştur. Latinler zamanında önemli bir liman olan Magosa'ya, Larnaka da dâhil olmuş; burası Avrupalı konsoloslukların da yerleşmesiyle Levant'ın ticaretinde önemli bir transfer noktası, ticaret limanı haline gelmiştir. Larnaka, Magosa ve Lefkoşe gibi şehirler de Osmanlı idaresi ile önemli birer endüstri ve ticaret şehrine dönüşmüştür. XVIII. asır ortalarından itibaren Avrupa'ya ipekli ve pamuklu kumaş ile yün, tütün, şarap, içki, ilaç, boya hammaddesi olarak kullanılan kıymetli bitkiler, susam ve şeker satılmıştır. Kıbrıs'ta bütün etnik unsurlar dostça bir arada yaşamış evlerini, ibadethanelerini ve iş yerlerini yan yana inşa etmişlerdir. Bu sebeple Lefkoşe'de XVIII. asrın ortasında otuz bir mahallenin yalnızca bir tanesi ayrı olmak üzere geri kalanı karma yaşam biçimine sahipti (Çiçek, 2022, s. 377-378).

Osmanlılar olası bir Rus işgaline karşı 4 Haziran 1878'de İngiltere'nin fiilen Kıbrıs'a yerleşmesine olur verdi. 15 Temmuz 1878'de Sultan II. Abdulhamid tarafından onaylanan antlaşma yürürlüğe girdi ve İngilizler aynı gün adaya çıkarma yaptı. Osmanlıların I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla İngilizler 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı resmen ilhak etti (Alasya, 2022, s. 379).

4. BÖLÜM

İZMİR VE LEVANTEN DÜNYA

Osmanlılar zamanında Doğu Akdeniz’de önemli ticaret şehirleri İzmir, İskenderiye, Halep, Selanik, İstanbul’dur. İzmir’in bu yerlerin içinden sıyrılıp Levant ticaretinin merkezi olması bir anda olmamıştır. Daha öncesinde İzmir, Batı Anadolu’da bulunan diğer şehirlerle ticari olarak mücadele içindeydi. Tarihsel süreçte şehrin ticaret hacmi yükselmiş, kimi zaman da çevresinde yaşanan savaşlar ve istikrarsız ortamdan zarar görmüştür. Tüm bu durumlar İzmir’in nüfusunu şekillendirmiştir. Osmanlıların İzmir’i tam anlamıyla fethetmesi ile zaman içinde yerine oturan ticari düzen XVIII. asrın ikinci yarısında zirveye ulaşmıştır. İzmir çeşitli gruplar tarafından tercih edilir bir yer haline gelmiştir. “İzmir ve Levanten Dünya” başlığı İzmir’in tarih içindeki durumunu, Osmanlılar döneminde Levant’ta yükselen bir ticaret şehri olmasını ve arka planındaki destekleyici sebepleri açıklayacaktır.

4.1. EGE KIYILARINDAKİ ÖNEMLİ LİMANLAR

İzmir’in coğrafi özellikleri ve iç kesimleri ile rahat bağlantısı şehrin kurulduğu günden itibaren önemli bir liman olmasına Ege kıyılarındaki pek çok önemli ticaret kenti içinden ön plana çıkmasına yol açtı. Helenistik dönemde İzmir ticaretinin merkezi Agora’ydı. Kent Bizanslılar döneminde adeta askeri bir üs haline geldi. IX. asırdan sonra Edremit, Foça ve Efes gelişme gösterdi. XII. asra kadar Efes, Foça ve diğer kıyı Ege şehirleri İzmir ile rekabet halindeydi (Baykara, 1974, s. 93). XII. asrın ortalarında İzmir’in daha güneyinde olan Ayasulug ve Balat İzmir’e göre ticari açıdan öndeydi. Venedik’in bu şehirlerde konsoloslukları mevcuttu. Daha kuzeydeki Foça’da ise Cenevizliler ticarî faaliyetlerde bulunurdu (Kütükoğlu, 2000b, s. 34).

Foça’da zengin şap madeni yatakları vardı. Şap bu dönemde Avrupa’nın boya sanayisinde kullanılmaktaydı. Bu sebeple Foça diğer Avrupalı devletlerin de ilgisini çekmekteydi. Cenevizli Zaccaria ailesi imparator VIII. Mihail Paleologos’tan yıllık belli bir miktar ücret karşılığında Foça’daki şap madenlerinin imtiyazını almıştı. Eğriboz adasını Venediklilerden Cenevizliler sayesinde alan imparator VIII. Mihail, Zaccaria ailesini ödüllendirmek istedi ve bölgenin dirliği 1275 yılında tam olarak bu ailenin idaresine geçti. 50’den fazla işçiyle hemen madeni işlemeye başlayan Cenevizliler XIII.

asrın sonlarına doğru muhtemelen Cattaneo döneminde bölgedeki Türk akınlarından çekindikleri için Bizans İmparatorluğunun destekleriyle Foça'ya yakın yeni bir kent inşa ettirdi. Bu yerleşimin adı “Yeni Foça” oldu. Burada da benzer şekilde Cenevizliler tarafından şap madenleri işletilmekteydi³⁴ (Turan, 2000, s. 54).

IV. Haçlı Seferiyle Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgali sırasında (1204-1261) İzmir adeta küllerinden yeniden doğdu. 1261'de başkenti tekrar ele geçiren imparator Mihail Paleologos ve ardından gelen yöneticiler Batı Ege kıyılarında Türkler ve Latinlere karşı Cenevizliler ile iş birliği yaptı. İzmir'de bu iş birliğinin bir sonucu olarak Cenevizlilere büyük imtiyazlar tanındı. Aydın ve Menteşe Beyliklerinin yönetimindeki Kuşadası ve Balat önce Bizans hâkimiyetinde bulunan İzmir ticaretine yetiştirdi bir müddet sonra da geçti (Goffman, 2000, s. 2). 1344 sonrası İzmir ticareti yaşanan savaşlar nedeni ile kesintiye uğradı. Bu dönemde Foça, Ayasulug ve Balat ticaretin kaydığı yeni merkezler oldu (Baykara, 1974, s. 93). 1390'da I. Beyazıt'ın İzmir'in çevresini fethetmesiyle yörenin ticareti geriledi. Ege kıyılarındaki şehirler zaman içinde akarsuların taşıdığı alüvyonlarla kıyıdan içeride kaldı ve ticari önemlerini kaybettiler (Goffman, 2000, s. 2).

1344'te Haçlılar tarafından İzmir'in ele geçmesi ve Umur Bey'in 1348'deki vefatıyla Bizans Latinlere karşı Türklerin yardımından mahrum kaldı. Nitekim Sakız eski bir Bizans toprağıydı. Umur Bey'i İzmir'den tamamen atmak üzere Ege'ye gelen Haçlı ordusunda Ceneviz birliklerinin komutanı Simone Vignoso Sakız'ı ele geçirdi. Vaktiyle Cenevizlerin hâkimiyetinde bulunan Eski ve Yeni Foça'da bu tarihte işgal edildi. Bizans'ın kontrolünden çıktı. Sakız Adası Osmanlılar tarafından fethedilinceye dek tamamen Cenevizlerin kontrolüne geçti³⁵ (İnalçık, 2009, s. 39).

Sakız ve Çeşme Limanı arasında kuvvetli bir ticarî ilişki vardı. Aydın Sancağının içinde İzmir'e bağlı padişahın has arazisi olan Çeşme, II. Mehmet dönemine kadar bir

³⁴ Yeni Foça'da üç tane şap madeni vardı. En büyüğü olan kuzeydeki Rompipatti Madeni limana yakın mesafedeydi. Yeni Foça'da işlenen ve satılan şap miktarı azımsanmayacak ölçüdeydi. 1298'de '650' kantar satılarak '1,5' milyon lira kazanılmıştır. 1311'de iki kişiye satılan şap '2.500' kantar civarındadır (Turan, 2000, s. 54).

³⁵ Cenevizlerin Sakız Adası'ndaki etkinliği adanın Osmanlılar tarafından 1566'da fethine kadar 200 yıl boyunca sürdü. Ada Türkçe'ye de aynı isimle geçen sakızı ile ünlüydü. XIV. asır ortasında elde edilen yıllık sakız 400 kentalden fazlaydı. Bu ürün en başta sanayide hammadde olarak kullanılıyordu. En çok Avrupa ülkelerine, Rodos ve Kıbrıs'a ihraç ediliyordu (Turan, 2000, s. 53).

köy görünümündeydi. XV ve XVI. asırda yine Aydın sancağına bağlı kaza statüsünde olan Çeşme bu dönemde hareketli bir limana sahipti³⁶ (Aktepe, 1993, s. 287).

XV. asırda İzmir’de istikrarın sağlanmasının ardından kentin sanayisi ve el işleri de gelişme gösterdi. Burada mücevherler büyük bir ustalıkla işlenebiliyor, altın ve gümüşten yapılan vazolar hem doğuda hem de batıda fazlasıyla talep görüyordu fakat bu dönemde Anadolu’nun Avrupa’ya açılan kapısı hala İzmir değil; Çeşme’ydi. Nitekim Cenevizli tüccarlar Çeşme limanına çok yakın Sakız Adası’nda ikamet ediyordu. Anadolu’da Bursa hala ipeğin toplanma noktasıydı ve ipek Bursa’dan Çeşme limanına ulaşarak buradan Avrupa’ya gönderiliyordu (Baykara, 1974, s. 93-94).

XVI. asırda Osmanlı yöneticileri Avrupa ve Sakızdan ithal ettikleri ürünleri Çeşme limanına getirirdi. Levantenlerin Anadolu’dan elde ettikleri ürünler ile İran ipeğine belirli bir kısıtlama dâhilinde ulaşmalarına izin verilirdi. Bu dönemde ipek ticareti Çeşme’de yapılırdı. İzmir henüz ticarî açıdan Çeşme’nin gerisindeydi. Buradan alınan ipek Cenevizlerin denetimindeki Sakız’a getirilir ve Avrupa’ya dağıtımı sağlanırdı³⁷ (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 105; Goffman, 2000, s. 8-9).

Sakız’ın topraklarının içinde az bir kısmı tarıma uygundu. Adanın en önemli ürünleri sakız ve turunçgillerdi. Buradan elde edilen ağaç kavunu gibi ürünler saray mutfağına getirilirdi. Osmanlılar adanın en ünlü ürünü olan sakız için özel bir mali sistem oluşturmuştu. Mastaki adındaki yerleşimin 21 köyü yalnızca sakız üretimiyle ilgilenirdi (Örenç, 2009, s. 9).

XVI. asrın sonlarında Sakız elde edilen verimli ürünleri ve büyük limanıyla Ege’deki adaların en ileri seviyede olanıydı. Adadaki zenginlik Batı Anadolu’nun tamamının refah seviyesinden fazlaydı³⁸ (Syrett, 2006, s. 22).

³⁶ 1547-1553’de Çeşme Rıhtımı gümrük gelirleri 600.000 akçe civarındaydı. Sakız’daki Cenevizlilerin ticaret amacıyla Ege kıyılarına giden gemileri Çeşme’ye ulaştır ve gümrük vergilerini de bu limana öderlerdi (Aktepe, 1993, s. 287).

³⁷ Bu dönemde Ege kıyılarında yaşayanlar, İzmir ve çevresindeki girintili koyları kaçakçılık için kullanıyordu. Küçük Asya’dan elde edilen tahıl o dönem kıtlığın yaşandığı İtalya gibi ülkelere bir şekilde satılıyordu (Eldem ve diğerleri, s. 105).

³⁸ 1520’lerde Batı Anadolu’da iki önemli liman mevcuttu; Menemen ve Urla. 1570’lere gelindiğinde Edremit, Foça, Seferihisar ve Balat öne çıktılar. İstanbul’a gidecek tüm ürünler bu limanlardan geçirdi (Goffman, 2000, s. 47).

1606'da Sakız ve İzmir'in imparatorluk hazinesine katkısı Urla ve Foça'nın sekiz katı, Kuşadası'nın yirmi katıydı. Balat ise diğerleri ile yarışamayacak kadar küçük bir gelire sahip oldu. 1606'dan itibaren Sakız'ın gelirleri büyük ölçüde İzmir limanına kaydı. 1606-1607 yılları arasında İzmir gümrük geliri 1.332.733 iken Sakız'ın geliri aynı tarihte 600.192 olarak kaldı³⁹ (Goffman, 2000, s. 51-52).

Sakız Adası'nın Osmanlılar tarafından fethinin ardından Osmanlı yöneticileri buradaki tüccarları Anadolu kıyılarına sevk etti⁴⁰. Bu olayın ardından Çeşme rıhtımı eski önemini yitirmeye başladı. Zira 1565-1571 tarihlerinde Çeşme Limanı'nın gelirini toplamak amacıyla verilen tekliflerin azaldığını gözlemlemek mümkündür⁴¹. Tüccarlar Ege kıyılarına yöneldiğinde iki liman öne çıktı: Kuşadası ve İzmir. Kuşadası korunaklı ve küçük limanı ile daha uygun gibi görünse de İzmir kadı tarafından idare ediliyordu. Şehrin İstanbul'a olan yakınlığı buradaki yerel yöneticilerin vazifelerini eksiksiz yerine getirmesine yol açıyordu. İzmir'e gelen kervanlar mallarını istedikleri gibi değiş tokuş edebilmelerinin yanında daha az yol ücreti harcıyorlardı. Ayrıca İran ipeğinin de bölgede görünmesiyle İzmir Anadolu'da ihtiyaca en uygun merkez haline geldi. Nitekim İzmir geçmiş dönemlerde de önemli bir ticaret şehriydi. (Baykara, 1974, s. 94; Aktepe, 1993, s. 287; Syrett, 2006, s. 20-21).

Sakız Ada'sındaki tüccarların İzmir'e gelmesinin ardından XVII. asrın başında adadaki konsoloslar da İzmir'e yöneldi. İngilizler 1614'te, Fransızlar 1619'da İzmir'e Sakız'daki konsolosluklarının şubelerini açtılar. Ardından 1621'de tamamen İzmir'e yerleştiler. 1621'de şehirde Hollanda ve Venedik konsolosları da bulunuyordu (Baykara,

³⁹ XVII. asrın başında Sakız'ın İzmir ticaretinden geri kalmasının çeşitli sebepleri vardı. O yıllarda Sakız adası Ege'deki tek Hristiyan sınır noktasıydı. Ada 1566'da Piyale Paşa tarafından fethedildi. Fetihden sonra o sırada iktidarda bulunan II. Selim Sakız halkına bir müddet çeşitli ayrıcalıklar tanıdı. Ayrıca Çeşme ile ticaretini de destekledi. Tüm olanaklara rağmen Sakız'ın ticari üstünlüğü İzmir'e geçti. Bu değişime adanın dışarıdan gelen tehditler karşısında savunmasız kalması sebep oldu. 1599'da beş gemi ve 350 askerden oluşan Floransalı bir birlik adayı dokuz saat işgal etti. Avrupalı tüccarlar Batı Anadolu mallarını ele geçirmek için Ege kıyılarına gelince İzmir anakarada daha güvenli bir iç liman olarak Sakız'ın yerine öne çıktı (Goffman, 2000, s. 54-56).

⁴⁰ Sakız Adası yalnızca bir miktar ipek ve sakız üretimi ile bölgenin tekeli durumunda kalmayıp Anadolu'dan toplanan meyve ve tahılın Avrupa'ya ulaştırılmasında koridor görevi görmekteydi (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 111-112).

⁴¹ Bu tarihlerde Çeşme yeni oluşturulan Sığla ya da Suğla Sancağı'na dâhil edildi ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlandı. XVII. asırda Sığla Sancağı'na bağlı olan 150 akçelik bir kaza halini aldı. XVII. asırda ticari açıdan da İzmir'in epey gerisinde kalmıştı (Aktepe, 1993, s. 287).

1974, s. 94). Sakız'da kalan yerleşik tüccarlar ise kendi üretimleri olan ham ipek ticaretiyle geçimlerini sağlamak zorunda kaldılar (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 112).

XVII. asrın başında İzmir'de konsoloslukların açılması devletlerarası bir antlaşmanın gereği değil; Osmanlı padişahının Avrupa ülkelerine verdiği kapitülasyonların bir sonucuydu. Osmanlılara verilen siyasi desteğin karşılığı olan bu ayrıcalıklar yerel sermaye sahipleri ile Avrupalı tüccarlar arasında haksız ticaret ortamı oluşturdu (Syrett, 2006, s. 20).

4.2. LEVANTTA İZMİR'İN YÜKSELİŞİ

İzmir ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve bölgede istikrarın sağlanmasıyla zaman içinde pek çok açıdan dönüşüm yaşandı. Levant'ta İzmir'in yükselişi ve eskiden rekabet halinde olduğu Ege kıyılarındaki şehirlerin önüne geçmesi bir anda gerçekleşmedi. XV ve XVI. asırda İzmir küçük bir kasaba görünümündeydi⁴² (Goffman, 2000, s. 4).

XV ve XVI. asırda Osmanlılar kıyı Ege'nin limanlarından topladıkları mahsulleri İstanbul'a taşıdı. Devletin Küçük Asya'yı İstanbul'un gıda ihtiyacı için kullanması Ege kıyılarında sayıları 2.000'i geçmeyen küçük kasabaları ortaya çıkardı. Foça, Kuşadası, Smyrna gibi yerlerde ikamet edenler ürettikleri incir, kuru üzüm, turunçgil gibi ürünleri İstanbul'a gönderdiler (Eldem ve diğerleri, 2006, s. 105).

XVI. asrın başında İzmir ve çevresinin yıllık buğday geliri 48.000, arpa geliri 12.000 akçeydi. XVI. asrın ortasında 31.360 ve 25.600 akçe toplanmıştır. Üzüm ve incir bölgenin en önemli gelir kaynağıydı. 1528'de 130.000 akçe tutarında bu ürünlerden gelir elde edilmişti. Bölgenin bir diğer gelir kaynağı zeytin ve sebzeydi. İzmirliiler kendi bağ, bahçeleri dışındaki gereksinimlerini pazarlardan sağlamaktaydı. İzmir'de ihtiyaç fazlası üretim durumu söz konusuydu (Kütükoğlu, 2001, s. 521).

İzmir'in Levant'ta yükselişi XVI. asırda Halep şehrinde yaşanan kargaşa sonucu ortaya çıktı. Bu dönemde önceleri Erzurum ve Bursa'dan geçerek Balkanlara ilerleyen ve

⁴² Ticari olarak bu durum İzmir'e gelen malları belirledi. Bu dönemde doğudan batıya genellikle ipek ve baharat gelirdi. Karşılığında külçe altın, gümüş ve dokuma ile ödeme yapılırdı. Bu malların esas değişim noktası Halep ve İskenderiye'ydı. O dönemde yine önemli bir diğer nokta Bursa'dır. Bazı lüks tüketim mallarının son durağı Anadolu'da Bursa'ydı. Bu dönemde ticaret Bursa-Tebriz yolunun kontrolündeydi (Goffman, 2000, s. 4-5).

Venedik'e kadar devam eden yol önemini kaybetmeye başladı. Daha sonra bu yolun batı kanadı Kıyı Ege'ye doğru yön değiştirdi (Faroqhi, 1984, s. 54).

1588-1628 Osmanlı-İran Savaşları Halep'te gerçekleşen ticareti tehlikeli hale getirdi. Ermeni tüccarlar daha güvenli yol arayışıyla yönlerini İzmir'e doğru değiştirdi. Osmanlılar ipek üretimini desteklemekteydi ve Bursa imparatorluğun en önemli ipek üretim merkezlerinden birisiydi. Bu dönemde Foça ipek ticaretinde Bursa ile yarışır duruma geldi. Osmanlı devlet yöneticileri ithal İran ipeği için ödenen vergi oranını arttırdı. Bu rakam 1590 sonrası yıllık 40 ila 50 bin akçe civarındaydı. İranlı ipek tüccarları Bursa'da ödedikleri ithalat vergisini yüksek buldukları için önce Foça daha sonra İzmir'i tercih ettiler (Syrett, 2006, s. 21).

Halep'in devamı niteliğindeki İskenderun Limanı üzerinden ipek ticaretinin yapılması yolu uzun ve masraflı kılmaktaydı. Ayrıca Halep ve çevresinin güvenliğini kaybetmesi, Halepli yöneticilerin ipek ticaretinden yüksek vergi talep etmeleri, İzmir Limanında alınan verginin masrafının Halep'e göre daha uygun olması gibi sebepler İpek Yolu'nun Anadolu'ya doğru yeni bir rotadan ilerlemesine sebep oldu. Daha önce Bursa ve Çeşme aksı üzerinden Avrupa'ya giden ipek İzmir'de toplanmaya başladı⁴³ (Baykara, 1974, s. 94).

İzmir XVII. asrın başında Avrupa'dan gelen gezginlerin ilgisini çekmiştir. Halep limanının önemini yitirmesinin birçok nedeni olsa da İzmir'i Halep'in yerine Levant'ta ön plana çıkaran asıl sebep Avrupalıların Batı Anadolu ürünlerine artan ihtiyacıdır⁴⁴ (Goffman, 2000, s. 44-45). Hollandalılar ve İngilizler Halep'te Venedik, Fransa ve Osmanlı yerel yöneticileriyle yaşadıkları menfaat çatışması sebebiyle daha düzenli ve

⁴³ 1638'de Bağdat'ın yeniden ele geçirilmesiyle Halep ipek ticaretindeki eski ivmesini tekrar yakalamaya çalışsa da İzmir Levant'taki yükselişine devam etti (Syrett, 2006, s. 21).

⁴⁴ İngilizler İran ipeğini Halep-İstanbul rotasından farklı olarak Anadolu'ya başka limanlar üzerinden getirmenin yollarını aradılar. Bu amaçla İngiliz tüccarlar tarafından 1610 yılında Trabzon ve İran'da ofisler açıldı fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Aslında İngilizler XVI. asrın ortalarında Osmanlıları ipek ticaretinde devre dışı bırakmanın hesaplarına koyuldular. Bu sebeple Rusya üzerinden yeni ipek rotası oluşturmaya çalıştılar. 1620'de Ümit Burnu üzerinden ipeğe ulaşmaya çalışsalar da başarısız oldular. İngilizlerin Trabzon'da ipek ticaretini oluşturma çabaları XIX. asra kadar sonuçsuz kaldı. İngiliz ve Hollandalıların yeni durak arayışlarının bir diğer nedeni uzun süredir Halep ve çevresinde bulunan Venedik ve Fransız tüccarlarının tekeli kırılmamalarıydı. Ayrıca bu devletlerin o sırada Osmanlı yöneticileriyle kuvvetli ilişkileri mevcuttu (Goffman, 2000, s. 61).

kapsamlı ticaret ağını İzmir’de oluşturdu. Ticaretle uğraşan bu gruplar İzmir ve ötesindeki pek çok alana yayıldı (Goffman, 2000, s. 62-63).

XVII. asrın ilk yıllarında İzmir’de ticaretin hızla gelişmesini sağlayan: komisyoncular, bankerler, tercümanlar, mültezimler, idareciler, toptancılar, perakendeciler, gemi kalafatçıları, pazar esnafı, aracılar, hamallar, hancılar, deveçiler, uluslararası ticaret yapan kişilerdi. Kentte hızlı dönen piyasadan payını almak isteyen Arap, Ermeni, Rum, Türk ve Yahudiler şehre akın etti. Her cemaat ya da kişi ihtisas sahibi olduğu alana yöneldi. İranlılar, Avrupalılar ve Türklerin dilini bilen, kültürlerini yakından tanıyan Ermeniler 1620’li yıllarda İzmir’de uluslararası ticaret ağına katkıda bulundu. Ardından limanda bir ipek çarşısı meydana getirdiler. Yine XVI. asırda Yahudiler İzmir’de servet sahibi bir grup olarak şehrin vergi toplama işini ellerinde tutmaktaydı. Bu dönemde Araplar İzmir’de doğu ve batı arasındaki kervan taşımacılığını yönetirdi. Kendilerinin İzmir ticaretinde doğrudan bir payı yoktu. İzmir’de Levantenler ve Türkler arasındaki aracılık ve acente işleri daha sonra Levanten kültürünün alt kimliğini oluşturacak Hristiyan ve Yahudilerin kontrolündeydi ancak XVII. asırda bu gruplar Avrupalı tüccarlarla henüz ticarî ilişkilerini sürdürmekteydi. Aile bağları kurulmamıştı. Gruplar birbirine karışmamış ve özerk haldeydi (Goffman, 2000, s. 69-70).

Şekil 33: XVIII. asır civarı, Hollanda Elçisi’nin İzmir Kadısı ile görüşmesi (<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-4085>).

Osmanlı devleti yöneticileri de XVII. asrın ortalarına kadar İzmir'deki alt yapıyı uluslararası ticaret için hazır hale getirdi. Gümrük binası, depolar ve limana demir atan gemilerin güvenliğini sağlayan Sancak Kalesi yeniden inşa edildi. Hatta İzmir ve çevresindeki küçük limanların Avrupa ile ticaret yapması yasaklandı⁴⁵. 1670'li yıllarda İzmir'den 300.000 kg saf ipek ihracatı yapıldı. İpek İzmir ticaretinin gelişiminde önemli olsa da şehirde ticaretin gelişmesinin tek sebebi değildi (Syrett, 2006, s. 21).

Şekil 34: 1779'da İzmir ve çevresinin görünümü (<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-3947>).

⁴⁵ Bu durum XVII. asrın ortasında İzmir'e kervanlarla üç günlük mesafedeki Kuşadası'nda yaşandı. Fransız ikinci konsolosu şehirdeki yöneticilerden aldığı izinle Fransız gemilerinin İzmir'e alternatif olarak Kuşadası'na yüklerini indirmelerini sağladı ancak İzmirli gümrük yöneticileri bu durumdan memnun kalmayarak Osmanlı sultanından aldıkları izin ile Kuşadası'nda Fransız tüccarlara verilen kolaylığın önüne geçtiler. Bölgenin mülkiyetine sahip olan valide sultan Fransızların Kuşadası'ndaki ticari varlığına 1723 yılında son verdi ve bu grubu İzmir'e yönlendirdi. Bu durum Kuşadası'nda nüfusun İzmir'deki kadar hızlı bir şekilde artmamasının nedenlerinden sayılabilir. Çeşme ve Kuşadası XIX. asrın ilk zamanlarında şarap, meyve, üzüm ve diğer ürünlerini Avrupa limanlarına ancak İzmir aracılığıyla ulaştırabiliyorlardı. Avrupa ile gerçekleşen ticaretin yalnızca İzmir üzerinden gerçekleşmesi Batı Anadolu kıyılarında yapılan yasadışı ticaretin önüne geçebilmek için gerekliydi. Kuşadası'ndan kanunsuz bir şekilde çıkarılan buğday gemilerle kaçak bir şekilde Malta'ya buradan da Avrupa'ya ulaştırılıyordu (Syrett, 2006, s. 21-22).

XVIII. asrın ilk yıllarında İran ipeği İzmir'deki en değerli üründü. 600-800 at ve bir o kadar da deveden oluşan İranlı kervanlar yedi aylık yolculuklarını İsfahan'dan başlatıp İzmir'de sonlandırırdı. Bu kervanlar her sene İzmir'e Ocak-Ekim arasında ulaşırdı. Dönüşlerinde İzmir'den Avrupalıların getirdiği kumaş, ayna, saat gibi ürünleri geri götürürlerdi. XVIII. asrın ortalarına doğru Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasıyla İzmir'de gerçekleşen ipek ticareti sekteye uğradı ancak 1760'lardan itibaren Erdeşir ipeği İzmir'de yeniden bulunabilir hale geldi (Syrett, 2006, s. 24).

İzmir ticaretinde 1820'lerden itibaren durgunluk yaşanmaya başladı. Yunan isyanının Ege kıyılarına inmesi bu durumun en temel sebeplerinden birisiydi. Aynı zamanda İran'dan yola çıkan kervanlar İzmir yerine daha yakın olan Trabzon Limanına mallarını indirir olmuştu. Suriye kıyılarındaki diğer limanlar da bu süreçte önem kazandı. İskenderun yeniden canlandı. Mersin Limanı öne çıktı. Özellikle buharlı gemilerin yaygınlaşması ile İzmir Limanı eski önemini kaybetti. 1830'dan itibaren bazı tüketim malzemelerinin Anadolu'da farklı limanlardan da elde edilmesiyle İzmir Limanı artık yalnızca kuru meyve, afyon ve kökboyanın satıldığı bir liman haline geldi (Baykara, 1974, s. 98).

1840'tan itibaren Yunanlıların bağımsızlıklarını kazanmaları, Güneydoğu Anadolu ve Suriye civarının Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kontrolüne girmesi ile İzmir ticareti durma noktasına geldi. Bu dönemde İzmir'de yalnızca Batı Anadolu'nun yerli ürünleri satılır duruma gelmişti (Baykara, 1974, s. 98).

Sonuç olarak İzmir'de ticari olgunluk XVII. asrın ilk on senesinde başladı; XVIII. asrın başında tamamlandı ancak şehri zirveye taşıyan ve imparatorluğun en önemli ihracat kenti unvanını almasını sağlayan açılım XVIII. asrın ikinci yarısında yaşandı (Syrett, 2006, s. 22-23).

Şekil 35: XVIII. asır ortalarında İzmir (<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-2018-3292>).

İzmir’i imparatorluğun dışa açılan kapısı yapan pek çok etken vardı. Bunlardan bir kaç: Avrupalı tüccarların şehrin uluslararası ticari bağlantılarını sağlaması, kentin kendine has doğal bir limana sahip olması, hinterlandının genişliği, çevresinden çeşitli ürünlerin elde edilebilmesi, bu ürünlerin İzmir pazarında toplanması, Ortadoğu’da yaşanan kargaşa ve buradaki tüccarların İzmir’e doğru yön değiştirmesi, İskenderun Limanı’nın Halep ticaretinde yetersiz kalması, İzmir ve çevresindeki adaların kaçakçılık için uygunluğu ve imparatorluğun merkezine yakın olması dolayısıyla anarşinin bu çevrede az oluşu gibi sebepler İzmir’i zaman içinde diğer limanlardan öne çıkardı ve Levant’ın en önemli ticaret merkezi haline getirdi.

4.3. İZMİR ARTALANININ LEVANTENLER TARAFINDAN KONTROLÜ

Küçük Asya Osmanlılar döneminde İstanbul’un gıda ihtiyacını gideren bir arka bahçe vazifesi görmekteydi. İzmir’in Levant’ta gözde bir liman haline gelmesiyle ticaret insanları ve araçlar kente hızlıca gelerek İzmir ve çevresinde çalışmalarına başladı.

İzmir’in iç ticaretteki bağlantıları İstanbul, Yunanistan, İskenderiye, Halep ve Anadolu’nun önemli ticaret şehirlerine; dış ticareti ise Batı Avrupa ve İtalya’nın önemli kıyılarına, Marsilya, Amsterdam, Danimarka ve hatta Amerika’ya dek uzanmaktaydı.

XVIII. asırda İzmir Osmanlıların ticaret ağının tam ortasında bulunmaktaydı (Syrett, 2006, s. 14).

İzmir ticareti XVII. asırda Osmanlılar tarafından kontrol edilemez hale geldi. İmparatorluğun kapalı ekonomi modeli yerli ve yabancı tacirlerin çekişmesi sonucu çözülmeye uğradı. Levantenler tarafından oluşturulan küçük komisyonlar tekstil ürünleri, kuru üzüm, incir, yün, tahıl satın almak ya da kaçakçılık yapmak üzere Ege kasabalarını keşfe koyuldu. Daha önce İzmir'e gelişi güzel uğrayan tacirler kaçak yollarla İzmir'den aldığı ürünlerle ticaret yaptı (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 108-109; Goffman, 2000, s. 48-49).

XVII. asrın sonuna doğru Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi İzmir'de de kaçakçılıkla uğraşanlar en ağır şekilde cezalandırılırdı. Bu tüccarların ya malı verilmezdi ya da ödemesi gerekenden iki kat daha fazla gümrük vergisi öderlerdi. Konuyla ilgili İngilizlere güven duyulurdu diğer milletlerin içinde en çok İngilizler dürüst bir şekilde ticaretle uğraşırdı (Pınar, 2001, s. 19-20).

Avrupalıların en çok ihtiyaç duyduğu ürün pamuktu. İzmir ve artalanında kaliteli cins pamuk üretilirdi. Aynı zamanda kaliteli yün de çevreden bulunabilirdi. XVI. asrın sonu XVII. asrın başındaki Celali ayaklanmalarında Küçük Asya'daki yerel yöneticiler bölgede otoritelerini kaybettiler. Bu durum Avrupalı tüccarların gümrük görevlileri ve yöredeki güç sahibi kişilerle gerçekleştirdiği alışverişi kolaylaştırdı (Syrett, 2010, s. 20).

İzmir ve civarında yapılan ticaret Levantenlerin kendileri ya da Yahudi, Rum ve Ermeni aracıları tarafından yürütüldü. Elde edilen gelir karmaşık bir ticaret ağı ortaya çıkardı. 1640'larda İzmir'in bir pazar yeri olarak ortaya çıktığı yeni bir süreç başladı (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 108-109).

İzmir'e en yakın mesafede bulunan Manisa Avrupalı tüccarların dikkatini çekti⁴⁶. Ege'ye gelen tüccarlar düzenlenen pazarların ötesine geçerek yerel üreticilere ulaştı ve

⁴⁶ İzmir'in XVII. asırda ticarî açıdan yükselişine kadar Manisa Küçük Asya'nın önde gelen ticaret ve pazar yeri idi. Manisa'da toplanan tahıl ve endüstriyel ürünler İzmir, Foça, Urla gibi limanlara aktarılırdı. Manisa Osmanlılar için şehzadelerin eğitim gördüğü önemli bir şehirdi. XVII. asrın sonuna kadar şehir sadece dışarıya ürün ihraç eden konumda değildi. Aynı zamanda şehre ve özellikle şehzade sarayına kumaş, eşya, baharat gibi ürünler getirilirdi. Canlı bir görünümü olan Manisa çarşı ve pazarlarında İtalyan tüccarlar ve aracılıklarıyla ilgilenen Yahudiler önemli işleve sahipti. XVI. asır mahkeme kayıtları Manisa'da Türk, Yahudi ve İtalyanların ticarî faaliyetleriyle ilgili değerli bilgiler vermektedir. Bilhassa tahıl, kumaş çeşitleri,

ellerindeki malları topladı. Bu durum İstanbul'un iâşe kaynağını doğrudan etkiledi. Manisalı yerel üreticiler mallarını yüksek karlarla Avrupalı tüccara satmaya başladı. Bir süre sonra Manisalı zanaatkârlar bu durumdan büyük zarar gördü. Örneğin eskiden beri Manisa'da dokumacılık yapan Yahudi ve Müslümanlar bez ve battaniye yapımında kullanılan yapağıyı bulmakta zorluk çekti. 1621'de bu durum yıkım derecesine ulaşınca şehirde dokumacılık yapan Yahudi ve Müslümanların çoğu farklı çözümler aramak üzere Manisa'yı terk ettiler ve İzmir'e yerleştiler. Avrupalıların Batı Anadolu'da yerli üreticilerin ürünlerine yüksek fiyatta değer biçmeleri çeşitli ürünlerin bulunmasını zorlaştırmıştır. Ege'de pamuk ve tütün gibi daha çok endüstriyel tarım ürünleri ekilmeye başlamıştır. Zanaatkârlar yaptıkları işi eskisi gibi kaliteli yapamaz olmuştur. Bir kısmı da ham madde yoksunluğundan mesleğini bırakmak zorunda kalmıştır. Avrupalı tüccarın bölgeye gelişi Batı Anadolu'yu sosyal, ekonomik, siyasal anlamda dolaylı olarak etkilemiştir (Goffman, 2000, s. 63-66).

XVII. asra kadar Avrupalı tüccarlar İzmir ve civarına gidip sabun, zeytin, reçel, ceviz, üzüm gibi ürünler aldılar. XVII. asrın ortalarında şehirde bulunan gezginler İzmir ve çevresinde bol miktarda sebze, meyve bulunduğunu, İzmir'in şarap ve zeytinyağının iyi kalitede olduğunu aktarmaktadırlar (Pınar, 2001, s. 7). Satın alınan bu mallar Avrupalıların aradıkları ürünler değildi. Onların işine yarayan ve İzmir'de en çok aradıkları ürünler pamuk, ipek ve moher ipliğiydi. Pamuk haricinde diğer ürünler İzmir ve çevresinde üretilmemekteydi (Syrett, 2006, s. 20).

Yaşananlar karşısında Osmanlı hükümeti çözüm arayışındaydı. Ancak sistem karşı konulamaz bir şekilde işlemeye devam etti (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 113). Köprülü Mehmet Paşa'nın 1653'te sadrazamlığa getirilmesinin ardından İzmir tekrar imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kontrol altına alınmaya gayret edildi. Bu dönemde İzmir, İstanbul hükümeti tarafından kamulaştırılmaya çalışıldı. Devlet bu amaca yönelik olarak ve aynı zamanda İzmir'deki ticareti daha kolay denetleyebilmek; kanunsuz ticareti engelleyebilmek adına İzmir körfezinin güneyindeki uygun noktaya 1658-59'da

iplik, ham pamuk gerçekleşen ticaretin temel ürünleriydi. XVII. asırda Manisa'nın İstanbul ile bağlantısının kopması, şehzadelerin sancağa çıkma usullerinin değişmesiyle şehir bir anda İzmir'in antrepo haline gelmiştir (Emecen, 2003, s. 581).

Sancak Kalesi'ni yaptırdı. İzmir'de kayıt dışı ticaret yapmaya çalışan Avrupalılar bu durumu kaygı içinde karşıladı (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 128-131).

1670 öncesi devlet Hollanda ve Venedikli tüccarlara Anadolu içlerinden ürün toplama imtiyazı sundu. 1670 sonrası durum tersine değişti. Köprülüler döneminde uygulanan sıkı merkezîyetçi politikanın doğrultusunda tacirler Ege içlerinden çekildi ve yerini antlaşmalı Ermeni, Yahudi temsilcilerine bıraktı (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 133).

4.4. İSTİKRARLI ORTAM VE ARTAN NÜFUS

Tarih içinde İzmir'in nüfusu şehrin ön plana çıktığı zamanlarda artmış, âtil durumda kaldığında ise azalmıştır. Antik dönemde şehrin stadyumundan yola çıkarak yaklaşık 60.000 nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Çaka Bey zamanında Türklerin İzmir'de çok olduğunu söylemek mümkündür nitekim Çaka'nın ölümüyle Bizanslılar İzmir'e girdiğinde 10.000'den fazla Türk'ü katletmiştir. XVI. asırda ise kasaba görünümündeki İzmir'de 3.000 ya da 5.000 kişilik bir nüfus söz konusudur (Baykara, 1974, s. 55).

Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra İzmir, Aydın Sancağı'nın kazası haline geldi. Bu kazanın içine Karşıyaka, Buca, Karaburun gibi ilçeler de girmekteydi. Kazanın merkezi şehrin kadısının da içinde bulunduğu İzmir şehriydi. İlk başta Aydın Sancağına katılan İzmir, 1573'te Kaptanpaşa eyaletinin Sıgla sancağına; ardından XIX. asırda tekrar Aydın eyaletine bağlandı. Şehir kimi zaman da bu eyaletin merkezi haline geldi (Kütükoğlu, 2001, s. 515).

Timur'un İzmir'i işgali ve Osmanlıların şehri kesin bir şekilde ele geçirmesinin ardından yukarı kale çevresinde yaşayan Türkler gittikçe aşağı mahallelere yerleşti. Böylece XVI. asrın ortasında kentte gayrimüslimler ve Türkler arasında önceden bulunan sınır kalmadı. Kentin nüfusuna dair ilk bilgiler Kanuni dönemine ait 1528 tarihli kayıtlara dayanır. Buna göre İzmir'de bir tanesi gayrimüslimlere ait olmak üzere toplamda beş mahalle bulunurdu. Faik Paşa, Mescid-i Selâtinzâde, Han Bey (Pazar), Liman-ı İzmir, Boynuzseküsü, Cemaat-i Gebran adında yerleşimler mevcuttu. Bu mahallelerden Faikpaşa, Hanbey ve Mescid-i Selatinzade bugün ki Basmane civarındaydı. Bunların içinde Boynuzseküsü şehre sadece idari olarak bağlı; büyük ölçüde özerk konumda bir köydü. Burada 50 hane yaşamaktaydı. Cemaat-i Gebran ise limana yakın bir Rum

yerleşimiydi. Türklerin yukarı kaleden sahil İzmir'ine doğru yerleşimleri bu iki mahalleye doğru olmadı. 1528'de İzmir'de 225 Müslüman, 31 gayrimüslim hane ikamet etmekteydi. Şehrin toplam nüfusu 1.300 civarındaydı (Kütükoğlu, 2001, s. 519; Goffman, 2000, s. 7-8).

XVI. asırda Anadolu'da yaşanan anarşi ortamı ve Ege adalarının Türkler tarafından fethedilmesi ile İzmir'e bu bölgelerin tamamından insanlar göç etti. Şehirdeki Rum ve Türk nüfusu artsa da Rumların nüfusu Türklere göre daha azdı. İzmir'de çoğunluğu Türkler oluştururdu. XVI. asrın son çeyreğinde İzmir önceki yıllarla mukayese edilmeyecek şekilde hızla büyümüş vaziyeteydi. Müslümanların mahallelerine Yazıcı, Şeyhler, Ali Çavuş adıyla üç yeni mahalle dâhil edilmişti. Yarım asırda İzmir'de Müslümanların nüfusu % 118, gayrimüslimlerin ise % 156 artmıştı. XV. asrın sonunda İzmir'de Rumlardan hariç gayrimüslim nüfus bulunmamaktaydı⁴⁷. İspanya'dan Selanik'e yerleştirilmiş Yahudiler XVI. asrın sonlarından itibaren İzmir'e gelmiştir (Kütükoğlu, 2001, s. 519).

XVI. asrın sonlarında İzmir'in nüfusunun artması sebebiyle İzmir'deki tahıl ürünleri eskisi gibi İstanbul'un ihtiyacına cevap veremez oldu. Bu da Batı Anadolu'dan elde edilen ürün miktarını azalttı. 1570'den itibaren İzmir tarımsal anlamda kendine yetebilirliğini kaybetti (Goffman, 2000, s. 12-13).

1630-40 arasında Küçük Asya ekonomik ve toplumsal açıdan yeniden şekillendi. Dağınık ve birbirine benzeyen köy ve mezralarda yaşayan insanlar İzmir'e yerleşmeye başladı. Manisa, Aydın, Kuşadası gibi yerlerden İzmir'e göç hızla arttı. Gelenler Müslüman olduğu gibi daha uzakta olan İsfahan ve Bursa'dan gelen Ermeniler, Sakızdan gelen Rumlar, İtalya ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden Yahudiler; Hollandalılar, İngilizler gibi Frenk olarak adlandırılan Avrupalılar da bu dönemde ortaya çıkan zenginlikten pay almak üzere İzmir'e yerleşmeye başladı (Eldem ve diğerleri, 2010, s. 111).

⁴⁷ 1570'lerde İzmir'in nüfusu kısmen artsa da o dönem Levant'ta önemli ticaret hacmine sahip olan İskenderiye, Halep ve Bursa'nın gerisindedir. Belirtilen tarihlerde İzmir, Aydın vilayetlerinin içinde bile nüfus olarak önemli bir konumda değildi. Bergama, Tire ve Denizli'nin nüfusu daha kalabalıktı (Goffman, 2000, s. 48).

İzmir'in nüfusuna dair seyahatnameler başvuru kaynağıdır ancak ilgili eserlerde verilen bilgiler farklılık göstermektedir. Buna göre en eski kayıt D'Arvieux Seyahatnamesinde bulunmaktadır. Kendisi İzmir nüfusunu 90.000 kişi olarak aktarmıştır. Bu dönemden itibaren İzmir'e Avrupalı tüccarların geldiği varsayılmasına rağmen bu eserde Levantenlerin sayısına dair bilgi aktarılmamıştır. İzmir'e dair önemli bilgiler paylaşan Tavernier 1657 yılında İzmir'de 90.000 kişi olduğunu bildirmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için aşağıdaki tablo önemlidir.

Seyyah	Yıl	Genel Nüfus	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Avrupalı
D'arvicux	1653	90.000	60.000	-	-	7-8.000	-
Tavernier	1657	90.000	60.000	15.000	8.000	6-7.000	-
Spon	1675	55.000	30.000	10.000	-	6-7.000	-
Lebruyne	1678	80.000	-	-	-	-	-
Careri	1693	50.000	-	-	-	-	-
Motraye	1699	24.100	14.000	8.000	400	1.500	200
Tournefort	1702	27.200	15.000	10.000	200	1.800	200

Tablo 2: XVII. asırda İzmir nüfusu (Baykara, 1974, s. 56).

Seyahatnamelerin İzmir nüfusuna dair çelişkili açıklamalarına rağmen şehre dair en gerçekçi nüfus bilgilerini veren Osmanlı arşivi kayıtlarıdır. Buna göre XVII. asrın ortalarında İzmir'de toplam Müslüman mahallesi sayısı 15'ti. Bunlardan bazıları Hasan Hoca, Câmî-i Atîk, Kasap Hızır'dır. Toplam Müslüman nüfusunun 6.600 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Rumlar 301, Yahudiler 271, Ermeniler 61 neferdi. Neferlerin her birinin aile reisi olduğu kabul edilir. Toplam Müslüman nefer sayısı ise 1.320'dir (Kütükoğlu, 2001, s. 520).

Yine seyahatnamelerin kayıtlarına göre XVIII. ve XIX asırda İzmir nüfusunu gözlemlemek mümkündür ancak bu kayıtlar devlet arşivlerinde aktarılan rakamlar kadar

güven vermemektedir. Nitekim birbirine yakın 1731 ve 1733 yıllarında İzmir nüfusunu aktaran iki seyahatname arasında büyük farklar mevcuttur.

Seyyah	Yıl	Genel Nüfus	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Avrupalı
Lucas	1714	100.000	60.000	20.000	8.000	-	-
De Saumery	1723	300.000	-	-	-	-	-
Ch. St. Maure	1725	60.000	50.000	8.000	-	4.500	-
Tollot	1731	76.000	50.000	12.000	7.000	7.000	-
Thompson	1733	28.000	15.000	10.000	600	2.000	400
Pockocke	1737	100.000	80.000	10.000	2.000	6.000	-

Tablo 3: XVIII. asırda İzmir nüfusu (Baykara, 1974, s. 56).

Seyahatnamelerden aktarılan İzmir nüfusu kayıtlarını aşağıdaki tabloda da gözlemlemek mümkündür.

Seyyah	Yıl	Genel Nüfus	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Avrupalı
Riedesel	1768	120.000	-	-	-	-	-
Ch. Gouffier	1776	102.200	65.000	21.000	6.000	10.000	200
Sestini	1778	150.000	97.000	30.000	8.000	12.000	3.000
Miranda	1786	150.000	-	-	-	-	-
Dallaway	1794	100.000	-	-	-	-	-

Tablo 4: XVIII. asırda İzmir nüfusu (Baykara, 1974, s. 56).

XVIII. asırda Müslüman mahallelerinde Yahudi yerleşimi arttı. 1737 yangınında Cedîd ve Kefeli mahallelerinde arazilerin birçoğu Yahudiler tarafından alındı. Yaşanan bu durum karşısında Türkler tepki gösterse de Yahudiler Türk mahallelerinde yaşamaya devam etmiştir (Kütükoğlu, 2001, s. 520).

Yıl	Genel Nüfus	Rumlar
1803	100.000	30.000
1850	125.000	60.000
1880	160.000	80.000
1910	225.000	100.000

Tablo 5: XIX. asırda İzmir nüfusu (Baykara, 1974, s. 56).

1916 senesinde İzmir’de 100.000 Türk ve bu rakama neredeyse denk Rum bulunurdu. O sırada şehirde bulunan Yahudi ve Ermenilerin sayısı da 35-40.000 civarındaydı. İzmir’de o tarihte diğer yabancıların tamamıyla birlikte 250-300.000 kişinin varlığından söz etmek mümkündür (Baykara, 1974, s. 60).

5. BÖLÜM

OSMANLI İZMİRİNDE LEVANTEN YAŞANTILARI

Doğu ve batı arasında verimli ovaları ve birbiri ile bağlantılı yollarıyla göz dolduran İzmir kurulduğu var sayılan M.Ö. 3000'den günümüze dek şekillenmiş; farklı milletlerden insanlar şehrin yapısını oluşturmuştur. Levantenlerin Osmanlı İzmir'indeki yeri ayrıdır. Nitekim şehrin kalkınması ve kültürel hayatında Levantenlerin etkisi büyüktür. Bu bölümde İzmir Levantenlerinin varlığı beş ana başlıkta incelenmiştir. Bunlar sırasıyla “Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi, Tanzimat dönemi (ve sonrası), Cumhuriyet dönemi ve günümüz” olmak üzere sırasıyla açıklanacaktır.

5.1. OSMANLI ÖNCESİ

Osmanlı ve Türklere dair gözlemlere dayanarak yazılan seyahatnamelerin başlangıcı Türklere esir düşen kişilerin daha sonra yazdıkları eserler ile başlar. Schilt-Berger, Krafft, Schmidt, Wild bunlardan bazılarıdır. Osmanlı'ya elçi olarak gelen Busbecq, Schweigger, Gerlach gibi kişiler de seyahatnameler yazmıştır. Ancak tüm bu kişilerin eserlerinde İzmir'e dair bir ayrıntıya rastlamak mümkün değildir. İzmir ile alakalı seyahatnameler şehrin dünya ticareti ile bağlantılı hale geldiği XVII. asırdan itibaren ortaya çıkmıştır (Pınar, 1998, s. 5).

İzmir tarihine dair yazılı kaynaklar kısıtlıdır. Şehrin antik dönemi ile ilgili bilgi veren yazarlar Homeros, Strabon, Pausanias ve Konstantin İkonomos'tur. İzmir'in kuruluşundan günümüze kadar olan siyasi tarihine dair bilgilere ulaşmak mümkün olsa da ticaret ve sosyal tarihi ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Dolayısıyla İzmir'de Osmanlı öncesi tüccarların varlığı ve sosyal yaşantıları ile ilgili bilgi aktarmak ve konuyla alakalı yorum yapmak zordur. İzmir'in tarihi, antik dönemden Levant'ta önemli bir liman haline geldiği XVII. asra kadar bilinmezlikler içermektedir. Haçlı Seferleri sırasında ve sonrasında Levant'a gelen gezginler ve misyonerler İzmir'e uğramamıştır. Kara ve deniz yoluyla İstanbul'a ve kutsal topraklara gitmelerine rağmen İzmir ilgilerini çekmemiş; Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki diğer önemli şehirleri ziyaret etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durumun esas sebebi İzmir'in XVII. asra dek küçük bir kasaba görünümünde olması, ticaret yollarının güzergahında bulunmaması dolayısıyla Levant'ta önemli bir ticaret şehri olmamasıdır (Pınar, 2001, s. IX-XI). Bunun yanında İzmir ticarî açıdan Ege ve Akdeniz

kıyıları ile mukayese edilemeyecek düzeyde olsa da 1261 Nif Antlaşması ile Cenevizliler Bizans ile iş birliği yaparak Bizans sınırları içinde Venediklilerin yerine üstünlüğe sahip İtalyan şehir devleti haline geldiler. Bu tarihte Cenevizliler İzmir’de ticaret yapma hakkı elde etti. 1304’te II. Andronikos döneminde ise şehirde mahalle açma hakkına sahip oldular. Böylece Foça ve Sakız’da hakimiyeti alan Zaccaria ailesi İzmir’de de bir süre sonra yönetimi ele geçirmiştir (Kütükoğlu, 2000b, s. 15). Bu durumda XVII. asır öncesi İzmir’de Avrupalı yerleşik tüccarların kısmen faaliyette bulunduklarını söylemek mümkündür. Ancak İzmir’in asıl yükselişi ve Levant’ta diğer şehirlerin arasından öne çıkışı XVII. asrın ilk yarısına rastlamaktadır.

XV. asırdan itibaren Pera’ya yerleşen Fransız, İngiliz, İspanyol, Portekiz ve İtalyan Levantenler Anadolu’yu terk etmelerinin ardından Sakız, İstandil, Naksos, Syros, Syra (Santorin ya da Saint Irene) adalarına yerleşmişlerdir. Buradaki İtalyanlar Venedik, Cenova, Pisa ve Floransa’dan gelmiş ve önemli zenginliğe sahip olmuşlardır. Fransızlardan da bu adalara yerleşenler olmuş Osmanlıların Ege ve Akdeniz’deki adaları fethiyle bir kısmı Arnavutluk’a yerleşmiştir. Adalara yerleşen Avrupalıların en önemli özelliği Katolik olmalarıydı. Adalardaki ikametlerinin ardından bu topluluklar zaman içinde Osmanlı topraklarına yerleşmiştir (Dirlik ve Türken, 2020, s. 44).

5.2. OSMANLI DÖNEMİ

İzmir’in pek çok açıdan kalkınma ve dönüşüm yaşadığı dönem XVII. asrın başına denk gelmektedir. Daha önce ele alındığı üzere XVI. asırda Kıbrıs ve Sakız’ın fethiyle Doğu Akdeniz’de “Osmanlı Barışı” dönemi yani istikrarlı ortamın sağlanması, Halep ticaret yolunun güvenliğini kaybetmesi gibi sebepler Anadolu’dan gelen tuz kervanları ve Uzak Doğu’dan gelen ipek kervanlarının İzmir’de görülmesine sebep oldu. XVII. asırdan itibaren konsolosları, tüccarları, gezginleri ve misyonerleri İzmir’de bulmak mümkündür. Daha pek çok neden bu dönemde İzmir’i tüccarlar için yerleşilebilir hale getirdi. Öncelikle korunaklı limanı ve kıyılarının kaçakçılık için uygunluğu, vergilerinin düşüklüğü ve bazı malzemelerin Anadolu’dan rahatlıkla elde edilmesi gibi sebepler İzmir’i önemli kıldı. Bu yükseliş özellikle şehri İstanbul’un iâşesi için kullanan Osmanlıların ve yerlilerin iradesi haricinde gerçekleşti (Pınar, 2001, s. XI-XII; Oban, 2006, s. 58).

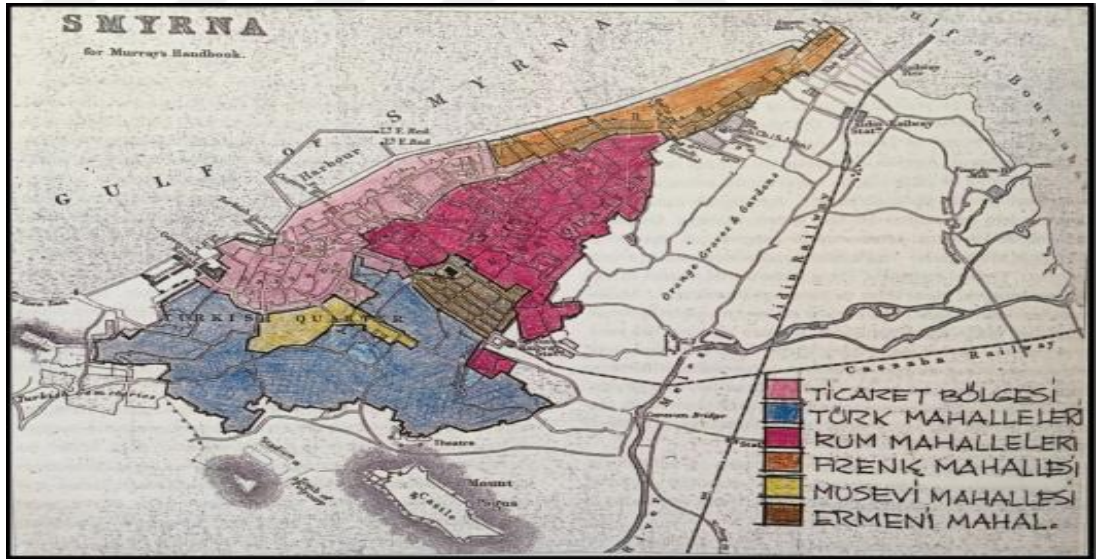
XVII. asırdan itibaren bilhassa Venedikliler, Fransızlar, Hollandalılar ve İngilizler şehre yerleşmeye başladı. Bu kişiler kapitülasyonlardan istifade edip şehrin bankacılık gibi ticari, sosyal işlerinde zamanla otorite haline geldiler. Levantenler kapitülasyonlarla güçlenerek Osmanlı ekonomisinde etkili oldular. Devlet vergi gelirlerini arttırabilmek için çeşitli imtiyazlar tanıdı. Bu durum kazançlarını sürekli hale getirmek isteyen tüccarlar için özellikle İzmir ve İstanbul’u cazip kıldı. İlk dönemlerde yalnızca ticaret için gelen tüccarlar, zaman içinde buralarda yerleşik yaşama geçti (Oban, 2006, s. 58; Erpi, 2006, 162; Oban, 2007, s. 345-346).

İzmir’in dünya ticareti ile bağlantılı hale geldiğini ispat edercesine XVII. asırdan itibaren gezginler şehre gelmeye başlamıştır. William Lithgow, Louis Deshayes, Polonyalı Simcon asrın başında itibaren İzmir’e gelen gezginlerdir. Bu kişiler de İzmir ile ilgili kısıtlı bilgiler vermişlerdir. Nikola de Nikolai, Fynes Moryson, Thomas Dallam, Henry de Beauvau gibi gezginler ise XVI. asrın sonu XVII. asrın başında bölgede bulunmasına rağmen İzmir’i ziyaret etmemiştir (Pınar, 1998, s. 6).

1608 ve 1610’da iki kez İzmir’de bulunan Ermeni asıllı Polonyalı Simeon şehir hakkında şu bilgileri vermektedir. Büyük bir limana sahip İzmir körfezinde İstanbul, Venedik, Sakız ve diğer şehirlere ait gemiler ile Rumlar ve Ermeniler bulunmaktadır. Etrafı zeytin ve nar ağaçları ile çevrili, meyvesi bol olan bu şehirde yüz hane Ermeni ve bir piskopos, bir keşiş ve bir papaz bulunurdu (Andreasyan, 1964, s. 19). Buradan yola çıkarak 1608-1609 yıllarında Venedikli tüccarların İzmir’e ticaret yapmak için geldiğini aktarmak mümkündür ancak yazar bu kişilerin İzmir’deki yaşantılarına dair ayrıntı paylaşmamıştır.

1630’larda İzmir’de bulunduğu düşünülen Arnd Gebhard von Stammer’e göre ise İzmir’de İngiliz, Hollandalı, Venedikli ve Fransızlar tarafından önemli oranda ticaret faaliyeti yürütülmekteydi. Çok sayıda Hristiyan gemisi de iskelede bulunmaktaydı. İzmir’deki İngiliz Konsolosu aynı zamanda Hollanda Konsolosluğu görevi de yapmaktaydı. Konsolos o sırada Sakız’da olduğu için Hollandalı Michael Stall adındaki tüccar büyük bir misafirperverlik ile gezgin Stammer’e ev sahipliği yapmış, ikramda bulunmuş aynı zamanda İstanbul’a yolculuğu için yardımda bulunmuştur (Pınar, 1998, s. 7).

1655-56 yıllarında seyahatler yapan Fransız gezgin Jean Thevenot'un İzmir anıları şu şekildedir: Homeros'un doğduğu şehir İzmir büyük ve önemli bir ticaret şehridir. Burada Hristiyanlar (Ermeniler, Rumlar) kadar Türkler de ikamet etmektedir. Şehirde bundan başka İtalyanlar da yaşırdı. Limanda bulunan kalenin kapısının üzerinde Roma kilisesine dair armalar bulunmaktadır. Diğer Akdeniz sahillerinde olduğu gibi İzmir'i de ele geçirmiş Cenevizlilerin kaleyi yaptığı düşünülmektedir. Bu kale küçük bir liman etrafındadır ve içeri giren gemileri koruma altına alır. Gemiler burada demir atar. Limana dek gümrükler sıralanmaktadır. Konsolosluklar ve Frenk tüccarların evlerinin kapısı kıyıya açılmaktadır. Buradan istedikleri gibi malların yüklemesi ya da şehre indirilmesini gümrük memurundan gizlice yapabilmekteydiler. Konsolosluk ve Frenk tüccarlarının evlerinin bulunduğu muhit zaman içinde şehrin ana ticaretinin gerçekleştiği Frenk Mahallesi'ne dönüştü. XVII. asrın ortasında İzmir nüfusu yaklaşık 90.000'di. Bu dönemde şehir doğu ve batı arasında önemli bir ticaret merkeziydi. Anadolu'nun denize açılan en kıymetli limanıydı. İran'dan gelen ürünler için Halep ile yarışabilecek kadar ticaret hacmine sahipti. Burada tüm Anadolu'nun ve Hristiyan mallarının ticareti yapılırdı (Thevenot, 1978, s. 216-218).

Şekil 36: XIX. Yüzyıl'da İzmir Mahalleleri (Rauf Beyru, 19. Yüzyılda İzmir Kenti, Literatür Yayınları, Mart 2011, s. 90.)

İzmir ve çevresi zeytinciliğe elverişli ovalara sahiptir. Şehrin etrafı birbirinden güzel bahçeler ile çevrilidir. İzmir'de herşey bolluk ve ucuzluk içindedir. İzmir'de içilen

şarap Kanarya şarabından sonra en lezzetli ve en kaliteli şaraptır. Avrupalılar küfelerine üzümler doldurarak evlerinde şaraplarını kendileri yapmaktadır (Thevenot, 1978, s. 218).

XVII. asrın ortalarında şehirde bulunan Tavernier Frenk Mahallesiindeki yaşantıyı şu şekilde tanımlıyor: Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler tepede yaşıyor. Sahil şeridinde ise İngiliz, Fransız, Hollandalı ve İtalyanlar ikamet ediyordu. Burada Rumların eski bir kilisesi ve denizcilerin gelip yemek yediği birkaç küçük ev mevcuttur. Frenk Mahallesi, sonu denize varan uzunca bir sokağa sahipti. Sokağın ucundaki evler deniz kıyısında bulunur, buradaki evler malzemesinin kalitesi ve ürün yükleme yapılabilmesi avantajıyla şehrin yukarı kısımlarında bulunan evlerden yüksek bir meblağa sahiptir (Tavernier, 2006, s. 115-116).

Gözlemlerine devam eden Tavernier'e göre: verimli topraklara sahip İzmir'de hayat sürdürebilmek için gereken herşey mevcut. Şarapları ve zeytin yağı çok güzeldir. Şehrin kuzeyinde bulunan tuzlaya yürüyüş yapmak için yollarda bulunur. Evler insana huzur veren bahçeler ile çevrili buralarda insanlar bir araya gelip vakit geçirir ve serinler. İzmir'de insanlar özgürlük içinde yaşar. Bir yere giderken güvenlik amacıyla korumaya ya da yeniçeriye ihtiyaç duyulmuyor. İzmir'de her türlü av hayvanı çok ucuz. Ayrıca avlanmak isteyenler içinde çevrede küçük bir gezinti ile çok sayıda av hayvanı yakalanarak günün sonunda eve dönmek mümkün. Denizlerden de bol ve lezzetli balıklar tutuluyor. Kısacası burada yiyecek ve içecek çok ucuz. Avrupa'nın hiçbir şehrinde Frenk Mahallesiindeki gibi eğlence görmek mümkün değil. Burada geziler yapılıyor. İnsanlar sürekli yemek davetleri veriyor. Han işleten iki ya da üç Fransız lokantacı var. İzmir'de büyük meblağlar yatırılan kumar oyunları oynanıyor. Bilardo ya da daha değişik oyunlar da ilgilisi için bulunuyordu. Buradan yola çıkarak XVII. asrın ortasında İzmir'de Frenklerin Avrupa'nın birçok şehrinde sahip olamayacakları kadar büyük bir özgürlük ve refah içinde yaşadıklarını, işletme sahibi olduklarını söylemek mümkündür. İzmir'i imparatorluğun diğer şehirlerinden farklı olarak Hristiyanlara iyi davranan kadı yönetiyordu. Bu kişi görevini suistimal ederse İstanbul'daki şeyhülislama şikâyet edilebilirdi ya da yine şeyhülislama verilecek hediye karşılığında kadı görevden de alınabilirdi. Yabancıların İzmir'den en çok aldığı ürün İran'dan getirilen ham ipektir. Ayrıca Ankara'dan gelen keçi kılından yapılma iplikler ve ürünler, deri kordonlar, beyaz ya da mavi kumaşlar, pike örtüler, sabun, meşe palamudu ve afyon en çok satın alınan

ürünlerdendir. Bu malların bir kısmı az da olsa İzmir ve çevresinden elde edilirdi. Birçok Ermeni tüccar mallarını Avrupa'nın diğer milletlerine satmaktansa Fransızlara satmayı tercih ederdi. Fransızlar satın aldıkları ürünün karşılığını para ile verirdi. İngiliz ve Hollandalılar ise ücretin yarısını kumaş vererek karşılamaya çalışırdı. Bir bakıma Ermenileri kumaş almaya zorlardı (Tavernier, 2006, s. 116-118).

1701 ve 1702 yıllarında şehirde bulunan Tournefort'a göre: İzmir'in ticaret için çok elverişli bir körfezi vardı. Şehir limanı tepeden gören bir konumdan kıyılara doğru kurulmuştur. Burada sokaklar ve kaldırımlar iyi bir şekilde döşenmiş; diğer şehirlerle mukayese edilince daha profesyonelce inşa edilmiştir. İzmir'in en güzel yeri Frenk sokağıdır. Burası tüm limana hakimdir. Burada yer alan dükkanlar İzmir'in en önemli, en zengin dükkanlarıdır. İzmir'de 200'e yakın Frenk yaşamaktadır. Kendilerinin dokuz manastırı bulunmaktadır. İzmir tüm Levant'ın içinde en zengin şehirdir. Burada bulunan liman depremlerden dolayı hasar görmüş olsa da dünyanın farklı yerlerinden gelen ürünler ve tüccarlar bu limanda toplanırdı. İzmir'de paşa bulunmazdı. Burada idare kadı tarafından olurdu. Kadı adalet işleri ile de ilgilenirdi. Şehirdeki ve etraftaki iki bin yeniçeriye bir komutan yönetirdi. İzmir'deki Fransızlar ticarete ilerlemişlerdir. 1702 yılında şehirdeki otuz kadar Fransız'ın işleri iyi ilerliyordu. İngilizlerde sayıca fazlaydı. İzmir'de ticaret bağlantıları gittikçe geliyordu. İzmir'de Hollandalı iyi konumda olan yirmi sekiz tüccar bulunurdu. Cenevizliler yalnızca iki kişiydi. Bu kişilerde Fransızların himayesinde ticaretini yapardı. Şehirde o sırada hiç Venedikli bulunmuyordu ancak bir Venedik konsolosu mevcuttu (Tournefort, 2013, s. 247-248).

Buradaki yabancı tüccarlar birbirine karşı çok anlayışlı. Tören ve görgü kurallarına dikkat ediyorlar. Bu sokakta genellikle Avrupa dilleri konuşulur. Burada kendinizi Avrupa'da gibi hissetmek muhtemeldir. İnsanlar birbirini gördüğünde şapkasını çıkarır ve selam verir. Kiliselerde özgürce ilahiler okunur, vaazlar verilir. Meyhaneler gece gündüz hizmet verir. Buralarda oyunlar oynanır, güzel yemekler yenir, Fransız, Türk ve Rum geleneksel dansları yapılır. Ancak henüz bir rıhtıma sahip değil. Burada bir de rıhtım olsaydı Frenk Mahallesi çok daha güzel bir yer haline gelirdi. Evler deniz kenarında olduğu için dalgalar bu evlerin duvarlarına vurur. Gemiler neredeyse dükkanların içine kadar yavaşmaktadır (Tournefort, 2013, s. 249-250).

Türkler ve Frenkler nadiren birbirlerinin mahallesine gider; Frenklerde Türklerle sosyalleşme gereksiniminde bulunmazdı. Frenkler ticaretlerini de kendi içlerinde yapardı. Türkler ticaretle uğraşmazdı ya da çok azı ticarete ilgi duyardı. Levant'ta aracılık hizmetlerini daha çok Ermeni ve Rumlar üstlenirdi. İki kültür arasındaki mesafe daima muhafaza edilirdi. Bunun yanında Levant'taki Avrupalılar Türklerle olan iletişimlerinden daha çok birbirleriyle yakın ilişki kurardı. Toplumların arasındaki yıllardan beri süre gelen çekişmeler buradaki tüccarların birbirleriyle olan ilişkisini etkiler bazen kavgalarla ve yarılmış kafalarla kadı huzurunda son bulurdu. Ancak bu tür olaylar Levantenlerin birbirlerine karşı süregelen dostane ilişkilerini etkilemezdi. Savaş ya da gerginlik yaşayan ülkelerin konsolosları zaman zaman bir araya gelir bu buluşmalarda siyaset konuşulmaz; birbirlerini ziyaret etmeye, birlikte eğlenmeye devam ederlerdi (Wood, 2013, s. 300-301).

XVIII. asrın ortasında İzmir'de Protestanlık mezhebine bağlı olanların sayısı artmıştı. Bu zamana kadar İzmir'e Avrupa'nın pek çok kentinden yerleşim gerçekleşse de bu insanların içinden çok azı Protestan idi. Genellikle gelenler işlerini bitirip geri dönerdi. 1750'lerden itibaren İzmir'de Protestanların sayıları çoğalmış ve buna bağlı olarak kuzey ülkelerinden şehre yerleşmeler gerçekleşmiş, evlilikler yaşanmıştır. İzmir'de Papaz Lüdeke aracılığıyla Protestanlara kilise kurulmuştur (Lüdeke, 2013, s. 10).

Protestanlara ait kilise kurmak için İzmir'e gelen Papaz Lüdeke 1750'lere ait Avrupalıların yaşantılarını ve İzmir şehrini şu şekilde aktarmaktadır: Şehir Levant iskelelerinin en ünlüsüdür. İzmir'de dünyanın farklı yerlerinden insanlar bir araya gelir ve burada birlikte yaşarlar. Avrupalılara Frenk denilmesinin sebebi Haçlı Seferlerine katılan kişilere o dönem "Francis" denilmesinden dolayıdır. Avrupalılar Levant'ın önemli şehirlerine yerleşmişlerdir. Levant'a genellikle Fransız ve Venedikliler yerleşmiştir. Levant sahillerinde genellikle Fransızlar bulunmaktadır. Avrupalılar burada küçümsenmeyecek ayrıcalıklara sahiptir. Bu haklara devletlerinin elde ettiği antlaşmalar yoluyla kavuşmuşlardır. Burada Frenkler vaftiz, nikah, cenaze gibi törenlerini dinlerinin emrettiği biçimde açıkça yapabildi. Yalnızca çan çalmak yasaktı. Kimse Müslüman olmaya zorlanamazdı ancak Hz. Muhammed'e hakaret etmek cezalandırılırdı. Frenkler kendi kıyafetleriyle dolaşabilirdi. Her millet kendi içindeki anlaşmazlığı konsolosuna giderek çözerdi. Konsoloslar bir nevi hâkim görevi görürdü. Eğer bir Türk ve Avrupalı

arasında anlaşmazlık yaşanırsa burada devletlerarası ilgili antlaşmanın hükmü uygulanır, konu Avrupalı ve Türk idarecinin ortak çözümüne sevk edilirdi (Lüdeke, 2013, s. 23-25). Aynı zamanda Türkler veba hastalığına karşı hiçbir önlem almazlar buna karşılık şehirdeki Avrupalılar evlerine gelen malzemeyi sirke ya da su ile silmeden içeri koymazdı (Lüdeke, 2013, s. 32-33).

1782-1789 yıllarında İzmir’de bulunan Comte de Ferrieres Sauveboeuf’a göre İzmir Levant’ın en önemli ticaret şehridir. Burada Avrupalı konsoloslar ve Avrupalı tüccarlar zenginlik içinde yaşantılarını sürdürmektedir. Şehrin ticarete uygunluğu ve şehre sık sık gelen gemiler İzmir’in zenginliğini arttırmaktadır. Avrupalıların evleri kıyıdan bakıldığında bir resmi andırmaktadır. Frenklerin neredeyse tamamının av eğlencesi düzenlediği yazlık evleri mevcut. İzmir’de insanların sevecenliği ve sıcak kanlılığı şehirden ayrılmayı zorlaştıran nedenlerden bazılarıdır (Pınar, 1996, s. 113-114).

1830’larda İzmir’de bulunan bir gezgin şehirdeki Frenklerin dünyadaki tüm topluluklardan çok sakin ve özgürlük içinde bir hayat yaşadıklarını belirtmektedir. Frenklerin bu koşullarının Türklerin adet ve inanışlarına saygı duyulduğu müddetçe süreceğine inanmaktadır. 1837’de şehirde bulunan Slade’e göre ise, Hristiyanlar yüz yıllık ticari birikime sahip oldukları İzmir’de diğer şehirlerden daha çok büyük saygı görmektedir (Schiffer, 1992, s. 346).

1832’de İzmir’de olan Döbel’e göre Levant’ın en önemli şehri olan İzmir dağlık bir zeminde kurulmuştur. Toprakları bereketlidir ancak şehir yeterince imar edilmemiştir. Antik İzmir’den günümüze eser neredeyse ulaşmamıştır. Sokaklar çok dar ve yollar iyi döşenmemiştir. İzmir sokaklarında yükle dolu develer karşılaştığında büyük sorunlar yaşanırdı. Bu hayvanlar şehrin trafiğini aksatmalarının yanında ancak yükleri boşaltılarak yollarına devam edebilirdi. Caddelerin üzeri bazı yerlerde güneşten korunmak amacı ile örtülmüştür. İzmir yolları araç kullanımı için uygun değildir. İngiliz konsolosu İngiltere’den getirttiği iki aracını burada yolların durumundan dolayı yalnızca belli bir yere kadar kullanabilmektedir (Pınar, 1994, s. 10).

Yine Döbel’in anlatımına göre, İzmir’de limana en yakın ve en güzel muhit olan Frenk Sokağında genellikle Avrupalılar yaşırdı. Konsolosların evleri de buradaydı. İzmir’de farklı inanışlardan birçok insan bir arada yaşamakta ve buraya farklı milletlerden

insanlar gelmekteydi. Bunun temel sebebi ticarettir. İzmir’de ticareti yöneten özellikle Ermeniler, Hristiyanlar ve Yahudilerdir. İnsanlar birbirinden farklı olduğu gibi yiyecek zevkleri de farklı. Avrupa’da zor bulunan öküz diline burada bakan bile yok. Durumları genellikle iyi olan İzmirli çigeri hayvanları için alıyorlar. Yemek için alan yoksullar da var. Frenk Sokağındaki birçok dükkânda domuz eti bulmak mümkün. Türkler tarafından avlanan yaban domuzu derisi yüzüldükten sonra Frenklere satılıyor (Pınar, 1994, s. 10-12).

1833’te şehirde bulunan Fransız yazar Lamartine diğer doğulu şehirlere benzer bir İzmir bulamadığı için üzgündür. Burası Ege kıyılarında bir Marsilya ya da Avrupalıların Londra ve Paris’teki gibi yaşamlarını sürdürdükleri yerd. Şehre gelen Fransızlar doğrudan Frenk Mahallesi inirdi ve Fransız Konsolosluğuna geçiş yaptı. Yine buradaki bir muhitte kalmak için han ya da otel ararlardı. Gelen Avrupalılar da yine İzmir’deki Avrupalılar ile temasa geçirdi. Anlaşılan bu grubun şehrin diğer milletlerinden kendi içlerinde ayrı bir dünyası vardı (Zorlusoy, 2013, s. 33).

1834’te Frenk Sokağı’nda yaşananlardan şikayetçi bir Avrupalı Journal de Smyrne gazetesine şu mektubu göndermiştir. Burada dükkanların çoğu kapılarının önündeki sergilere ürünlerini yerleştirmektedir. Sokağın dört bir tarafında bulunan fiçılar, kasalar, eşya sepetleri sokaktan geçişi engellemektedir. Bir de üzerine böyle bir durumda develer buradan geçmeye çalışınca kavga kaçınılmaz olur; günde birkaç kez deveciler ve esnaf arasında develerin ezdikleri sergideki mallar yüzünden tartışma çıkardı. Develerin de sokağa girmesi bölgede trafiği imkânsız hale getirirdi. Geçen son birkaç yılda yerel yönetim tarafından burada yapılan iyileştirme kendini göstermiş; İzmir nihayet bir Avrupai kent görünümüne kavuşmuştur (Yaranga, 2000, s. 72-73).

5.3. TANZİMAT DÖNEMİ

1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birçok Avrupalı tüccar özellikle İstanbul’a yerleşmeye başlamıştır ancak İzmir daha XVII. asırda, Tanzimat Fermanından yaklaşık yüz sene önce Levantenlerin yerleşip ticaret üssü olarak kullandıkları bir yer haline gelmişti (Dirlik ve Türken, 2020, s 44). Burada ticaret hayatı, Levantenlerin sosyal yaşantıları çok daha önceden sistemli hale gelmişti.

Osmanlıların 1856'da Levantenlere mülkiyet hakkı tanınmasıyla İzmir yoğun bir şekilde göç almaya başlamıştır. Levantenlerin Osmanlı topraklarında mülk edinmemesinin tek sebebi Osmanlı kanunları değildi. Asıl ülkeleri de bu kişilerin Osmanlı halkı ile ticaret haricinde duygusal ilişkiye sahip olması taraftarı değildi. Bu durumun sonucunda başlangıçta İzmir'in kıyılarına yerleşen Levantenlerin zaman içinde kıyıda iç bölgelere yerleşmesiyle batı kültürü İzmir'de kabul görmüştür. Fransız yetkililer vatandaşlarının Osmanlı ülkesine yerleşmelerini engellemek adına mülk sahibi olmalarını yasaklamış ve Levant'ta kalış sürelerine sınırlandırma getirmiştir. Bu durum zaman içinde Levant'ta bulunan Fransızların sayısının azalmasına neden olsa da İzmir'de Fransızların Avrupalılar arasında çoğunlukta olan grup olduğu varsayımı yapılabilir⁴⁸ (Gürhan, 2022, s. 30-32).

XIX. asırda Osmanlıların Avrupa ile artan ilişkileri Levantenleri bulundukları şehirlerde daha çok güçlü ve zengin hale getirdi. Bu tarihlerde Whittall, Rees, Edwards, Forbes, La Fontaine aileleri İngilizlerin İzmir'deki önde gelen ve Levantenlere yön veren önemli aileleriydi. İzmir'deki Levantenler arasında ülkeler arası ticari faaliyetleri ile uğraşanların haricinde yanında çerçicilik, aracılık, toptancılık, matbaacılık ile meşgul olan aileler de vardı (Gürhan, 2022, s. 32).

Levantenler Osmanlı topraklarında kapitülasyonlarla zenginleşip büyüdüler. Zaman içinde Osmanlı'nın ekonomisi, Avrupa ile yürüttüğü siyaseti ve diplomatik ilişkilerinde etkin oldular. Zamanla güçlenen bu topluluk devlet yönetimindeki saygınlıkları, Avrupa'ya benzer giyim tarzları ile Osmanlı devlet adamları ve milliyetçi kişilerin hedefinde oldu. II. Meşrutiyet'in ardından yükselen milliyetçilik düşüncesiyle Levantenlerin Osmanlı Devletindeki ekonomik kazanımları ve siyasi güçleri engellenmek istendi. Bunun üzerine pek çoğu Avrupa ya da Amerika'ya yerleşerek Anadolu topraklarını terk etti. Geride kalan Levanten aileler varlıklarını cumhuriyet yıllarına kadar sürdürmeye devam etti (Oban, 2007, s. 352).

XIX. asrın başında Frenk Mahallesi adeta Fransızlar tarafından istila edilmiş, görünüm ve alışkanlıklar değişmişti. Her akşam yüzlerce kişi kalabalık bir şekilde

⁴⁸ İzmir'de Fransızların çoğunluk oluşturmamasından önce sayıca göze çarpan en önemli millet İtalyanlardı. Bu topluluk Bizans'ta çeşitli dönemlerde haklara sahip olarak Levant ticaretini domine etmiştir. Venedik ve Cenevizliler İtalyan şehir devletlerinin içinde İzmir'de en kalabalık olan gruptu. 1891 nüfus sayımında İzmir'de 2.892 İtalyan teb'asının bulunduğu kaydedilmiştir (Gürhan, 2022, s. 30).

teknelere biner, birçoğu da yürüyemeyecek kadar sarhoş arkadaşları tarafından oturtulmaya çalışılırdı. Fransız sarhoş denizciler çıkardıkları seslerle çevreye rahatsızlık verir, düzeni bozardı. İngiliz donanmasının İzmir'den ayrılmasının bu intizamsızlığa sebep olduğu düşünülüyordu. İngiliz denizciler bir süre önce Fransızlarla yaşadıkları bir olayın sonucunda bu kişilerle uğraşmak yerine bölgeden uzaklaşmayı yeğlemiştir. Avusturyalı denizciler Fransızlarla mukayese edilince daha disiplinli insanlardı (Fellows, 1840, s. 5). Fellows 1838 ve 1840 yıllarında İzmir'de bulunmuştur. Buradan yola çıkarak Frenk Mahallesinde XIX. asrın ortasında düzenin değiştiğini söylemek mümkündür. Frenk Mahallesinde Avrupalıların sıklıkla uğradığı mekanlardan olan meyhaneler zaman zaman yangın çıkarırdı. Burada mahzenlerde bulunan alkol yangının hızlıca çevreye yayılmasına sebep olurdu (Esirkış, 2019, s. 13-14).

Ocak ve Şubat 1845'te İzmir'de bulunan Ludwig Ross'a göre Frenk Mahallesi olarak adlandırılan yerin sokakları karanlık, çamur içinde ve eğri bürgerdür. Buradaki evler doğu mimarisiyle inşa edilmiş genellikle üst katı alt kattan dışarıya doğru çıkıntılı, iki ya da üç katlı yapılardan oluşmaktadır (Pınar, 1994, s. 88). Aynı sene İzmir'de bulunan bir başka yazar Xavier Marmier'de Frenk Mahallesi'nin benzer görünümünden söz ederek şehrin Roma dönemindeki ihtişamlı halinden eser kalmadığından bahsetmiştir (Zorlusoy, 2013, s. 39). Marmier'e göre Frenk Mahallesi karanlık geçitlerden, dar ve kıvrımlı sokaklardan, ahşap, hemen tutuşabilecek evlerden oluşmaktadır. Dahası yeni yapılan evler de benzer aldırmaçlıkla inşa edilmekteydi (Yaranga, 2000, s. 75).

1845'te Frenk Mahallesinin doğu tarafında yeni inşa edilmiş, geniş evler bulunmaktaydı. Aynı zamanda mahallenin doğusunda bakımlı, büyük bahçeler vardı. Kıyı tarafındaki evlerin dış görünümü ile ilgili iyi şeyler söylenmese de burada konsoloslar yaşardı. Yaz aylarında evlerin kapısı genellikle açık olurdu. Buradaki evlerin avlusunda servi, portakal gibi ağaçlar insana huzur verirdi. Koridorun etrafında depolar, sekreter odaları ve bürolar bulunurdu. İkinci ve üçüncü sıradaki evlerde yemek ve oturma odaları da olurdu. Burada tüm aile üyeleri birlikte yemek yerken insan kendisini Almanya'nın bir kasabasında gibi hissedirdi. Geleneksel insanların yaşadığı Frenk Mahallesinde ortam güvenilir ve huzur vericiydi. Burada kadınlar genellikle iyi eğitilmiş ve güzeldi. Kulaklarına küçük bir çiçek tutturulmuş genç kızların saçları Avrupa modeline göre yapılmıştı. Daha olgun kadınların ise başlarında renkli bir örtü bulunurdu.

Burada genç bir delikanlı evine sevgilisini davet edebilirdi. Anne ise bazen bu sohbete dahil olur bazen de üst katta penceresinden bakardı. Bu görüntü insana kendi ülkesindeymiş hissi uyandırırdu fakat bu Frenk Mahallesiindekilerin günlük yaşantısıdır. Burada sadece Avrupa'dan gelen ve Frenk adıyla anılan Hristiyanlar yaşardı. İtalyanlar, Almanlar, İngilizler, Fransızlar, Ruslar ve Hollandalılar sayısı en çok olan milletlerdi. Diğer milletlerinde burada temsilcilikleri bulunurdu. Konsolosluklarda kavas olarak çalışan Türkler ve gündelik işlere bakan Yahudiler azınlıkta da olsa bu mahallenin diğer sakinlerindendi. Bazen kırmızı fesli bir Türk askerine de burada rastlamak mümkündü. İzmir'e ticaret gemilerinin yanında savaş gemileri de uğrardı. Bu gemilerin askerleri de Frenk Mahallesiine gelirdi (Pınar, 1994, s. 88-90).

İzmir, İstanbul'dan daha farklı bir ortama sahipti. Burada İslamiyet hoşgörü içinde yaşıyor; Avrupa kültürü daha yakından hissediliyordu. Burası Türkiye'nin özgür kenti olarak önemli bir Avrupalı nüfusu barındırıyordu. Bu nüfusun içinde Fransızlar da sayıca fazlaydı. Yine Fransızlar burada eğitimin tamamen Fransızca olduğu yetmişden fazla yatılı öğrencisi olan okula sahipti. Fransız tüccarların Bornova'da güzel evleri vardı. İzmir'e gelip bu evlerde kalan gezginler büyük bir özenle buralarda ağırlandı. Levanten ailelerin misafirperver davranışları İzmir'den ayrılmayı zorlaştıran sebeplerdendi (Zorlusoy, 2013, s. 39).

Frenk Mahallesiinin güzelliğinden bahseden gezginler olduğu kadar beğenmeyenlerde vardı. Sultan Abdülmecid döneminde imparatorluğu ziyaret eden Alexis de Valon bunlardan birisidir. Ona göre; Frenk Sokağı İzmir'in en güzel sokağı olmakla meşhurdur ve kendine ait bir kimliği vardır ancak gerçek böyle değildir. Burası kötü malzeme ile yapılmış ve oldukça dar bir sokak olup asla araba geçişine uygun değildir. İçinden kirli bir dere geçirdi. Değişik renklerde ve yükseklikte evler bulunan, üzeri güneşten korunmak amacıyla kumaş parçalarıyla kapatılmış, yollarında sebze artığı ve köpeklerin kemirdiği kemik parçalarının bulunduğu bir yerdi. Buradan sırtı eşya dolu eşekler ve develer geçirdi. Haliyle sokak insan ve hayvan kalabalığı içinde çekilmez bir hal alırdı (Yaranga, 2000, s. 71).

Frenk Mahallesiinin sonuna doğru sokakları daralmakta ve gittikçe doğulu bir görüntüye kavuşmaktaydı. Burası doğu ve batı ürünlerinin değişiminin yapıldığı yerdi. Burada tütün, bakır, kundura, baharat bulmak mümkündü. Yalnız, ipek bir halı ya da

değerli bir kumaş almak istediğinizde burada en derinde ve köşedeki dükkanları dolaşmak gerekirdi (Pınar, 1994, s. 90-93).

Avrupalıların anavatanlarında alıştıkları eğlence mekanları İzmir’de de inşa edilmişti. Casino Europeo, Casino Greco, Cercolo Levantino Frenklere güzel ve kaliteli eğlence sunuyordu. Buralardaki okuma, balo ve kâğıt salonlarında insanlar keyifli vakit geçirip sosyalleşiyordu. Okuma salonlarında İngiliz gazeteleri harici tüm gazeteler bulunurdu. Bilardo odasının olduğu iki ayrı bölüm daha mevcuttu. Davete katılan kişiler de evlerinde hazırlanan değişik yiyecekleri buraya getirirdi. Odalara giriş saat sekizde başlardı. Karnaval zamanında saygın Rum ailelerinin davetli olduğu balolar gerçekleştirirdi. Özellikle festival dönemlerinde en güzel balo kıyafetlerini giyen genç kız ve kadınlar adeta İyon kadını görünümüyle geçmişi yeniden yaşıtıyordu. Salonda pürüzsüz ciltleriyle Ermeni kızlar, güzel Rum kızlar ve birkaç nesildir anne tarafından ya Ermeni ya da Rum, baba tarafından Avrupalı olan melez Levanten kızlar bulunurdu. Erkekler bu gibi özel davetlerde genellikle frak giyinirdi. Rum ve Levanten balolarında eğlence sabaha kadar sürerdi. İzmirli kadınlar buralarda sabaha kadar dans ederdi (Pınar, 1994, s. 95-96; Schiffer, 1992, s. 350).

Yüksek rütbeli Osmanlı memurları hariç Türklerin çoğu mecburiyetten gazino kültürüne mesafeli durmak zorundaydı. Osmanlıda Tanzimat sonrası gerçekleşen reformlar ile devlet memurları daha Avrupalı görünümüne bürünmüşler ve Avrupalıların gerçekleştirdikleri davetlere katılır olmuşlardır. İzmir’e gelen bir gezginin aktardığına göre Katipoğlu adındaki İzmir valisinin bu davetlere katılıp kâğıt oyunlarını oynadığı, şarap içtiği, buradaki kadınlara ilgi gösterdiği aktarılmıştır. Ayrıca Levantenler için gazinolar son moda bir olayın parçası olma hissini uyandırıyor (Schiffer, 1992, s. 350).

XIX. asrın ortalarında İzmir’de bulunan Charles Texier’e göre İzmir Avrupa’dan gelen yolcuların ilk durağıdır. Bu şehir oldukça canlıdır ve her milletten insan burada bulunur. Çarşılar görülmeye değerdir. Körfezin kenarında bulunan Frenk Mahallesi İzmir’de tüm Avrupalıların evlerinin bulunduğu alandır. Rumlar şehrin doğusunda, Türkler dağın eteklerinde yaşar. Boyacı Deresi adındaki küçük dere konsolosluklar ile Frenk Mahallesi’ni ayırır. Bu dere Diana hamamlarında bulunan kaynaktan dökülmeye başlar. Frenk Mahallesinde bulunan evler güzeldir ve çoğunun manzarası vardır. Ara sıra yaşanan yangınlar bu evlerin yenilenmesine sebep olur. Genel itibariyle hafif ahşaptan

inşa edilir. Evler deprem riski sebebiyle bu tarzda yapılır ancak bu durum İzmirliilerin bir afetten kaçarken diğerine tutulmasına sebep olur. Körfeze rıhtım inşa edilmesine rağmen Frenk Mahallesiindeki belirli yerlerde kaçakçılık devam ederdi. Frenk Mahallesiinde sahilde bulunan evler yüzünden rıhtım uzatılamamış, yüksek arazi bedelleri sebebiyle de kamulaştırmaya gidilememiştir. Şehrin doğu tarafındaki Gül Mahallesi artık İzmir'in en güzel yeri değildi. Bir zamanlar bahçeleriyle ünlü ve Avrupalıların keyifle vakit geçirdikleri alan yerini yeni yapılan evlere bırakmıştır. Bu dönemde evler Fransız Hastanesine doğru yayılmaktadır (Texier, 2002b, s. 146-148).

Frenk sokağının birçok noktası Türk çarşısından farklı değildi. Aynı benzerlik Frenk Mahallesiinin geri kalanı için de geçerliydi. Burada bulunan ev ve dükkanların çoğu ahşaptan bir kulübe kadar dayanıksızdır. Burayı ziyaret eden birçok seyyah bu duruma dikkat çekmiş İzmir mahallelerinde dilsel, kültürel ve kimliksel bir ayrımın önemi vurgulanmıştır. Frenk Mahallesiine dair betimlemelerde bulunan gezgin Julien evleri şu şekilde izah etmiştir. Evlerin çoğu güneşte kurutulmuş bir tuğla türünden yapılmıştır. Üç adım aralıkla bırakılan boşluklara çam ağacından küçük kirişler eklenmiş ve tavanları çukur kiremitlerle kapatılmıştır. Evlerin içi, döşemeler tamamen ahşaptandır. Sadece konsolosların, başkanların evleri ile büyük dükkanlar yangına dayanıklı bir şekilde taştan inşa edilmişti. Buradan yola çıkarak İzmir'in XIX. asrın ortasında Orta Çağ'daki bir Fransız kasabası görünümünde olduğu; kentteki evlerin çoğunun ahşaptan yapıldığı, taştan evlerin çok az olduğunu söylemek mümkündür (Yaranga, 2000, s. 74-75).

XIX. asrın ortasında şehirde bulunan bir gezgine göre Frenk Sokağı yaklaşık 10-12 adım genişlikte; çeyrek mil uzunluğundaydı. Burada başka bir dünya başlamakta İzmir'in doğulu kültürü tamamen kalkmaktaydı. İtalya, Fransa, İngiliz ürünlerinin en kalitelisini yine burada bulmak mümkündü. Aynı zamanda çarşının en çok konuşulan dilleri bu milletlere aitti. Çok az da olsa Almanca duyulabilirdi. Konsoloslar ticaretle de uğraşırdı. Frenk Mahallesiinde genellikle evlerin bir tarafında panolar olurdu. Üzerine çeşitli dillerde yazılar yazılırdı. Burada meyhane ve birahanelerde sayıca çoktu (Pınar, 1994, s. 109).

XIX. asrın ortalarına kadar İzmir Levantenlerin zenginlikleri ticarete dayalıyken daha sonra sanayi ve ticareti birlikte yapmaya başlamışlardır. 1838 Baltalimanı Muahedesi'nin ardından İngiliz tüccarlar antlaşmanın sağladığı uygun ortamda neredeyse

tüm maden işletme ruhsatlarını elde etmişlerdir. 1869 maden işletme yönetmeliğine göre İzmir'deki birçok Levanten maden ocağı işletmeye başlamıştır. Buradan pamuk, üzüm, incir gibi ihracat ürünlerini ve Avrupa'dan getirilen her türlü ithal ürünleri getirip mağazalarında satan yine Levantenlerdi. Hollandalılar Küçük Asya'dan elde ettikleri afyonu Endonezya'ya satardı (Dirlik ve Türken, 2020, s. 44).

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren İzmir'de yabancı tüccarın sayısında artış yaşandı. İzmir'in hinterlandı ile bağlantısını sağlamak ve ticaret hacmini arttırabilmek için bölgeye ulaşım yatırımları yapıldı. Bu amaç doğrultusunda ilk kez İngiliz sermayesiyle 1861'de İzmir-Aydın demiryolu ardından Fransızlar tarafından İzmir-Kasaba hattı 1866'da faaliyete açıldı. Büyük tonajlı gemilerin yanaşabilmesi için rıhtım 1876'da tamamlandı. Telgraf hattı İzmir ve çevresi arasındaki irtibatın sağlanabilmesi için çekildi. Böylelikle İzmir uluslararası ticaret için uygun hale getirildi. İzmir'de ticaret alt yapısı bu hale getirildikten sonra 1880'lerde ihraç edilen ürünlerin toplam değerinin 4.600.000 İngiliz lirası olduğu düşünülmektedir. İzmir'de ticaretin baş aktörleri Levantenler, Ermeniler ve Rumlar olsa da şehrin ticaret hacminin artmasıyla 1875 sonrası yerel halk üzüm, incir, palamut ticaretine atıldı. 1880'lerden itibaren Türk tüccarlarında İzmir ticaretinde yer almaya başladığı görülmektedir (Şenocak, 2016, s. 50).

Şekil 37: XIX. asır İzmir genel görünümü (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-83--0001.jpg>).

1872’de şehirde bulunan Demetrius Georgiades’e göre bu dönemde rıhtımlar işletmesine ait bir demiryolu hattı ile Aydın demir yolu bağlantılı hale gelmiştir. Bu dönemde İzmir deniz yolu ulaşımının daha çok faal olmasıyla şehirdeki ticaret hayatı eski canlılığını kaybetmiştir. Buna rağmen coğrafi özelliği İzmir’i hala Levant’ın en önemli ithalat ve ihracat merkezi olarak kılmaktaydı. İzmir bu tarihte Osmanlı İmparatorluğu’nun en Avrupai ve diğer şehirlerle mukayese edilince en yaşanılabilir kentiydi (Zorlusoy, 2013, s. 46).

Şekil 38: İzmir Punta’dan körfezin görünüşü (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90417---0006.jpg>).

Anadolu halısını dünyaya tanıtan ve bu konuda şirket kuran İzmirli altı Levanten’dir. 1836’dan 1908’e kadar altı halı şirketi Anadolu halılarını dünyaya satmış ve sonradan bu şirketler “The Oriental Carpet Manufacturers” adı altında 1908’de birleşmiştir. Bu şirketin gelirleri 1912 yılında 12 milyon sterlini bulmuştur. 1846’da Türkiye’deki ilk birahane İzmir Alsancak’ta Alman Prokopp tarafından “Prokopp Birahanesi” adıyla faaliyete geçmiştir. İzmir’deki İngiliz Levanten tüccarlar 1842’de İsveç’in İzmir konsülü himayesiyle “The Bank of Smyrna” bankasını kurmuşlardır. Daha

sonra Baltazzi kardeşlerin engel oldukları bu girişim gerçekleşmemiştir. İlk olarak İstanbul’da açılan “Ottoman Bank” adındaki yabancı bankalar İzmir’de de açılmıştır. Büyük tonajlı gemilerin İzmir’e yanaşabilmesi için rıhtımı inşa eden 1876 Fransız Dassault Brothers Co. Şirkettir (Dirlik ve Türken, 2020, s. 47-48).

İzmir’de İngilizler 1888’da İngiliz Ticaret Odasını kurdu. Daha öncesinde İzmir’de Türkler ve gayrimüslimlerin 1882’den itibaren kurulması için uğraştıkları bir ticaret odası bulunuyordu. 1886’da İzmir Ticaret Odasına seçilen üyeler İzmir ticaretinde yabancıların etkisini gösteriyordu. Fransızlar İzmir’de ilk kez 1850-51’de borsa açma girişiminde bulundu fakat başarılı olamadı. 1889’da Fransızlar da kendi ticaret odalarını açtılar. İlk etapta odanın 120 üyesi bulunuyordu. Bu İzmir’deki yabancıların kurduğu ikinci ticaret odasıydı. Ardından 1903’te İtalyanlar ve Felemenklerde kendi ticaret odalarını kurmuştur (Şenocak, 2016, s. 48-49).

Şekil 39: Frenk Caddesi 1884 (Çınar Atay, 19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1997, s. 115).

XIX. asırda İzmir'in en zengini Ermenilerdi. Bu millet paralarını kullanırken kurnazca yatırımlarda bulunurdu. Rumlar ise kazançlarını gayrimenkul ile değerlendirirdi fakat en az Ermeniler kadar zenginliğe sahiptiler. Bu gruplar ticaretlerinde Türklerin iyi niyetlerinden faydalanırdı. Türklerin tarımda üretici olmalarına karşılık İzmir'deki diğer gruplar ticarete asıl kâr sahibi olanlardı. Nitekim XIX. asırda İzmir'in en varlıklı kişileri incelendiğinde bu gerçeği görmek mümkündür (Martal, 1993, s. 125).

Örnek vermek gerekirse:

ADI	YAŞADIĞI YER	ÖLÜM TARİHİ	TEREKESİ (KURUŞ)
Bahçivanoğlu İstefani b. Tekfor b. Karabet	Kasap Hızır	1853	1.055.600
Afyon tüccarı Ispartalı Kostandi	Kasap Hızır	1862	2.509.153
Mehmet Ali Ağa bin Salih	Hatuniye	1865	3.030.000
İsteratani Petro Kokiz (Rum Meyhaneci, tefeci)	Birunabad (Bornova)	1865	1.876.113

Tablo 6: (Martal, 1993, s. 126-128).

İzmir'de Levantenler arasında lüks tüketim ürünleri de yaygındı. XIX. asrın sonlarında şehirde bulunan Gaston Deschamps'a göre İzmirliyi giydiren Avrupa sanayisi idi. İzmirli Chateaufort'tan yapılmış ayakkabılarını giyer, Milano'dan gelen Hint yağı, İtalyanlar ve Almanların sattığı kinin ile hastalarını şifalandırır, Belçika ürünü tüfekleri ile ava çıkar, Angoulême, Annonay ya da Fiume kâğıda mektuplarını Fransız dolma kalem, Viyana kurşun kalem ya da Alman mürekkebi ile yazardı. Ayrıca evlerini Bakü petrolü ile aydınlatır, ekmeklerini Sivastopol ya da Odessa buğdayı ile yapardı. Bunun gibi Avrupa menşeli ürünler İzmir'de gündelik hayatın bir parçasıydı (Şenocak, 2016, s. 36).

XX. asrın başında İttihatçılar Osmanlı yönetimini ele geçirdiğinde ekonomik kontrol yabancıların etkisindeydi. Osmanlı henüz II. Meşrutiyet gerçekleşmeden kapitülasyonlar ile yarı sömürge hale gelmişti. İttihatçılar iktidarlarının ilk yıllarında liberal bir ekonomi sistemini benimsediler. Devam eden yıllarda I. Dünya Savaşı'nın

etkisiyle bu yöntemden vazgeçip daha modern bir ekonomiye ve Avrupa'ya ulaşabilmenin yolunun millî bir burjuvaziye sahip olmaktan geçtiğine karar verdiler ve buna yönelik adımlar atıldı. İttihatçılar ve Türkçülük idealine sahip olanlar kapitülasyonların ve Avrupa'dan alınan borçların zararlı olduğuna inanıyordu. Bu fikir doğrultusunda I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İttihat ve Terakki yönetimi bir nota ile kapitülasyonları kaldırdığını duyurdu. Ardından devletin para çıkarma yetkisi Osmanlı Bankasından alındı ve tarıma, sanayiye imrendirecek gümrük sistemi oluşturuldu ve “millî tüccar” oluşturma gayesi edindiler. İzmir'de 1914-1918 yılları arasında yaşanan süreç Levanten ve azınlıkların aleyhine; Türklerin lehine gelişti (Durgun, 1998, s. 4-6).

Millî ekonomi oluşturma politikaları doğrultusunda şirket ve bankalar kuruldu, kooperatifleşme çalışmaları başladı. 1913'te Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Osmanlı Anonim Şirketi incir ve benzeri ürünlerin alım satımı ve her türlü işlemi ile ilgilenmeye başladı. Ayrıca Aydın'da sendika çatısı altında toplanan yabancı tüccarlara karşı Türk imalatçıları korumak için Tarımsal Kredi Satış Kooperatifleri oluşturuldu. 1908 ve 1918 yılları arasında İzmir'in yüzyıllar içinde oluşmuş kültürel yapısı ve çehresinin yanında iktisadî yapısı da değişime uğramıştır ancak Mondros Ateşkesi ve ardından yaşanan Yunan işgali yıllarında Türkler için oluşturulmaya çalışılan yukarıdaki çalışmaların tamamı yıkıma uğradı (Şenocak, 2016, s. 51).

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz ortam, fakirlik, yoksunluk ve İzmir'in İngilizler tarafından bombalanması İzmir'de İttihat ve Terakki yönetiminin millî ticaret politikalarının gerçekleşmesinin önüne set çekti (Durgun, 1998, s. 6).

Yunan işgalinden 10 gün sonra 25 Mayıs 1919'da çıkan L'Entende gazetesinin haberine göre İzmir'in Yunanlılar tarafından ele geçirilişi şehrin iktisadî birikimini yerle bir etmiştir. İzmir esas zenginliğini Anadolu ile olan daimî ürün akışından sağlamaktaydı. İşgalin ardından şehir Anadolu'nun dışa açılan kapısı olma özelliğini kaybetmiştir (Zorlusoy, 2013, s. 50).

5.4. CUMHURİYET DÖNEMİ

Levantenlerin tamamının Türkiye topraklarında yaşamaya başlamaları, bulundukları süre ve ayrılma sebepleri benzerlik göstermektedir. Levantenler Osmanlı

kimliğine sahip olmayan, herhangi bir Avrupa ülkesine bağlı bulunan, Avrupa'dan ticaret yapmak için Osmanlı'nın önemli liman şehirlerine yerleşen tüccar topluluklarıydı. Bu insanlar Lozan Antlaşması'nın ardından kapitülasyonların kaldırılmasıyla sahip oldukları ekonomik, sosyal ayrıcalıkları kaybetmiştir⁴⁹ (Dirlik ve Türken, 2020, s. 44).

XIX. asır boyunca İzmir'de etkinliklerini sürdüren Levantenler için iktisadî ve siyasi gerileyiş ilk kez 1908'de II. Meşrutiyet'in ardından artan milliyetçi politikalar ile başlamıştı. İzmir'deki yabancılar I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İttihat ve Terakki Partisinin teşviki ve bağlı bulundukları ülkelerin çağrısıyla Türkiye'den ayrılmak üzere harekete geçti. Mondros Mütarekesiyle en başta Yunanlılar olmak üzere diğer yabancı topluluklar İzmir'de terk ettikleri yerleri yeniden istedi⁵⁰. 9 Eylül 1922'de İzmir'de yeni bir dönem başladı. Kentin ticaret, sanayi, hizmet sektörünü yöneten yabancılar büyük ölçüde İzmir'den ayrıldı. Bu durum şehirde ekonominin alt üst olmasına yol açtı⁵¹ (Durgun, 2006, s. 14; Oban, 2007, s. 352).

13 Eylül 1922 yangını sonrası İzmir çarşı ve pazarlarında bulunan depolar ve mallar yok oldu. Ardından İzmir'de yaşayan Levantenler ve gayrimüslimler İzmir'i sermayeleriyle terk etti. 1922'den önce İzmir ticaretinde 60 milyon lira bulunurken bu rakam 6 milyona kadar düştü. Bu dönemin ardından İzmir ticaretinde Türkler etkin olmaya başladı⁵². Örnek vermek gerekirse tütün, üzüm, incir ihracatını Razlıklı Ahmetzade İbrahim Bey ve Balcızade Hakkı Bey, ithalat, ihracat ve komisyon işlerini Cevahirci Kardeşler ve Hüseyin Bey, kolonya ve tıbbi madde üretimini Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey elde tutmuştur (Durgun, 2006, s. 239).

⁴⁹ Osmanlı vatandaşı olan Rum, Ermeni, Yahudilerin Türkiye'den ayrılma sebepleri şu şekilde sıralanabilir: 11 Kasım 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 olayları, 1964 Kıbrıs sorunu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatıdır (Dirlik ve Türken, 2020, s. 44).

⁵⁰ İzmir'den Yunan işgali öncesi 21, sonrası 487 olmak üzere toplam 508 kişi 1919-1922 sonrası dönemde şehri terk etmiştir (Durgun, 2006, s. 17).

⁵¹ 1909-1918 arası Anadolu'yu birçok yabancı banka terk etmiştir. Buna karşılık Türk sermaye sahipleri bankalar kurarak yerli yatırımcılara destek olmuştur. Bu dönemde merkez bankasının olmayışı yabancılara ait bankaların denetlenmesini zorlaştırmıştır. Yabancı sermayeler Türk Kurtuluş Savaşı'na dek büyük kârlar elde etmiştir. Bu dönemde İzmir'deki en faal banka Memalik-i Şarkîye Fransız Bankası ve Banca di Roma'dır (Durgun, 1998, s. 152- 154).

⁵² 1922 sonrası İzmir ticaretinde konuşulan dil genellikle Türkçe olmakla birlikte Fransızca da etkili. İngilizce yalnızca tekstil ile uğraşanların kullandığı bir dildi (Durgun, 2006, s. 262).

İzmir'den ayrılan Ermeni ve Rumlardan bazıları İtalya ve Fransa vatandaşlığına sahip olarak Türkiye'ye dönmeye çalışmıştır. 1923 yılında İzmir'de nüfus çoğunlukla Türkler, Yahudiler ve az sayıda Levanten'den oluşmaktaydı (Pınar, 1997, s. 55).

Levantenler asıl zenginliklerini kapitülasyonlar sayesinde elde etmişti. 1923'te kurulan yeni Türk devleti ekonomik bağımsızlığın da tam bağımsızlığın bir parçası olduğuna inanmaktaydı. Lozan'ın ardından kapitülasyonların kaldırılması geride kalan Levantenler için zorluklar yarattı. Ticarette millî politikalar izlenmesi ve Türklerin artık ticarette belirleyici konumda olmasıyla bu topluluk sahip olduğu ayrıcalık ve gücün önemli bir kısmını kaybetti. Ayrıca 1930 Dünya Ekonomik Buhranı da Levantenlerin ticaretteki kazançlarına büyük ölçüde zarar verdi (Oban, 2007, s. 348-352).

1931 yılında İzmir'de Levantenlere rastlamak mümkündü. Gezgin Orrie Muller bu tarihlerde İzmir'deki Levantenlerin Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve Avrupalı halkların karışımı olduğunu anılarında aktarmıştır. Yangına rağmen İzmir'de bu tarihlerde ticaret hala canlıydı. İzmir'in dar sokaklarında eski günlerdeki gibi doğu ve batıdan gelen ürünlerin ticareti yapıldı. Frenkler şehrin kuzeyindeki sokaklarda yaşardı. Buraya giden atlı tramvaylar insanla dolu olurdu (Pınar, 1997, s. 107).

Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti İzmir İktisat Kongresi ile Osmanlı döneminde kaybettiği iktisadî bağımsızlığını tekrar sağlamaya çalıştı. 1923-1929 yıllarında liberal görüşler ve bu kongreden çıkan ekonomik politikalar uygulanmaya çalışılsa da 1929 ekonomik buhranı yüzünden bir müddet daha devletçilik politikasına uyulmuştur. İzmir'e en büyük zararı veren 1922 İzmir yangınıdır⁵³ ancak tüm sorunlara rağmen İzmir küllerinden yeniden doğmayı gerçekleştirerek eski günlerindeki gibi olmasa da İstanbul'dan sonra ikinci önemli ticaret kenti olmayı başarmıştır. Yine bu dönemde İzmir'e mübadiller yerleştirilmiş ve toplumla bütünleşmiş hale getirilmiştir⁵⁴.

⁵³ 1922 sonrası İzmir'de yeni Türk devletini bekleyen bazı sorunlar vardı. Anadolu'nun batısında gerçekleşen Kurtuluş Savaşı o çevrede bulunan erkeklerin savaşa katılmasına; bu durum çalışacak nüfusun azalmasına ve sonucunda ekonominin yerle bir olmasına yol açmıştır. Üstelik Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden yakarak çekilmesi, köyleri ve şehirleri yok etmesi İzmir'in ihracatını besleyen yerlerin yok olmasına sebep olmuştur (Pınar, 1997, s. 67-68). Yunan Ordusu Ege'den çekilirken 2.600 dönüm araziye yaktı. Bu durum İzmir ekonomisini yok etti. O tarihlerde İzmir'de bulunan yabancı şirketler yangının ardından sigorta şirketlerinden 100.000.000 değerinde zararlarının karşılanmasını talep etti (Durgun, 1998, s. 202-203).

⁵⁴ İzmir'de mübadele ile işsizlik rakamları önemli oranda artmıştır. Terk edilmiş mallar kimliği belirsiz kişilerin eline geçmiş, iktisadi olarak büyük kayıplar yaşanmıştır. Gıda, konut ve sağlık gibi en temel

İzmir fuarının da açılması şehrin ekonomisinin kısa süre içinde toparlanmasına sebep olmuştur (Durgun, 2006, s. 291-292).

1960'lı yıllarda İzmir'de bulunan köşkların eskimesi, tadilatın masraflı olması gibi nedenlerle Levantenler bu köşklardan vazgeçmiştir. Cumhuriyet Döneminde bu köşkların bir kısmı istimlak edilmiş ve Levantenlerin mülkleri devlete geçmiştir. 1922 sonrası Baltacı Malikanesi, Buca Ortaokulu, Rees Malikanesi 1959 sonrası İzmir Eğitim Enstitüsü olarak faaliyetine devam etmiştir. Bu dönemlerde Aydın demiryolu da İngilizlerden alınarak TCDD'ye devredilmiştir. İngilizler bu durumun ardından yanlarında bulunan kişilerle Türkiye'yi terk etmiştir (Oban, 2007, s. 348).

5.5. GÜNÜMÜZ

İzmir Levantenler Derneği ile yapılan görüşmeye göre İzmir'de günümüzde yaklaşık 500-600 Levanten'in yaşadığı bilgisi alınmıştır. Bu kişiler sırasıyla en çok Alsancak, Karşıyaka, Bornova, Çeşme ve Buca'da ikamet etmektedir. Cumhuriyet ile imtiyazların kaybedilmesi; madencilik, gemi ve tren işletmeciliği gibi sektörlerin devletleştirilmesi ve Türk Vatandaşı Olmayanların Yapamayacağı İşler Kanunu'yla sermaye sahibi Levantenlerin önemli bir kısmı Türkiye'yi terk etti. Amerikalılar, İngilizler ilk önce ayrılan grup oldu. Fransızlar daha sonraları İzmir'den çekildi. İtalyanlar en geç Türkiye'den ayrılan ve günümüzde İzmir Levantenlerinin içinde çoğunluğu oluşturan topluluktur. Günümüzde İzmir'deki Levantenler genellikle turizm, gemicilik ve acentacılık (Arkaslar), kuru meyve, pamuk ve otomotiv (Enriko Aliberti Otomobilcilik) sektörleri ile uğraşmaktadır. Levantenlerin içinde çift vatandaşlığa sahip olanlar olduğu gibi, yalnızca Türk vatandaşlığına sahip olanlar da mevcuttur. Cumhuriyet ile mal ve mülk alımının kolaylaşması için Türk Vatandaşlığı İzmir Levantenleri arasında yaygınlaşmıştır.

Levantenler İzmir'de hala kültürlerini sürdürmektedir. Kültürleri genellikle kilise çevresinde şekillenmektedir. Meryem Ana Günü, kilise ayinleri, düğünler, cenazeler, karnavallar, Paskalya zamanı, Noel gibi önemli günler Levantenler tarafından

sorunlar ihtiyaca cevap veremez olmuştur. 1935'te İzmir'in 596.850 bin olan nüfusu içinde 329.574 kişi herhangi bir mesleği olmayan ve mesleği belirsiz kişi olarak belirlenmiştir (Durgun, 2006, s. 269).

günümüzde de yaşatılan değerlerdendir. Ayrıca her Levanten'in kendine ait bir mutfak kültürü vardı. Kimisi bu kültürü geleceğe aktarabilmiştir.

Levantenler geçmişte genellikle aynı semtlerde ve bir arada ikamet ederken günümüzde İzmir'de ya da çevresine dağılmış bir şekilde yaşamaktadır. Ulaşım imkanları, nüfuslarının azalması, toplumsal baskının üzerlerinden kalkması, Müslümanlarla yaptıkları evliliklerin artması, yeni yerleşim yerlerinin popülerleşmesi, avantajlı iş imkanları gibi sebepler tercihlerinde belirleyici olmuştur. Levantenlerin çeşitli yerlerde dağınık bir şekilde yaşaması toplulukları arasındaki bağın zayıflamasına, içe dönük cemaat yapısının kalmamasına neden olmuştur. Bu açıdan Türkler ile benzer özellikler göstermektedirler. Günümüzde Türklerde de gelenek ve kültür aktarımında sorunlar yaşanmaktadır (Baydar, 2022, s. 96- 97).

Levantenler ve Türkler arasındaki ilişkiler olumlu bir düzeyde ilerlemektedir. İki taraf arasında iktisâdî ilişkiler daha kuvvetlidir. Ermeni ve Rum kültürü de Levantenler de hissedilmektedir. Rum kültürünü daha çok benimsemişlerdir. Rumların kültürü dil ve mutfaklarını etkilemiştir. Her ne kadar farklı kültürlerden etkilenseler de Levantenler öz kültürlerini ve alışkanlıklarını korumuştur. Avcılık, bisiklet yarışı, sihirbazlık, anıların kitaplaştırılması, hayvan doldurmacılığı gibi etkinlikler Levantenlerin en çok keyif aldığı uğraşılardandır. Günümüz Levanten mutfağında avcılık yaygın olmasa da av hayvanı yemeği yapılmaktadır (Baydar, 2022, s. 101-102).

SONUÇ VE BULGULAR

Tarihi günümüzden beş bin yıl öncesine dayanan İzmir, Anadolu toprakları ve Avrupa arasında adeta bir köprü işlevine sahipti. Bereketli toprakları, ılıman iklimi, iç bölgeleri ile kolay ulaşımı her milletten insan için İzmir'i cazip hale getirdi. Doğal ve beşerî sebeplerle defalarca şekillenen şehir, günümüzdeki Kadifekale eteklerine Büyük İskender'in emriyle kuruldu. Son olarak 13 Eylül 1922 yangının ardından şehir kozmopolit birikimini ve görünümünü kaybetti.

Osmanlılar İzmir'i 1426'da fethettiğinde adeta küçük bir kasaba görünümündeydi. Akdeniz kıyılarının Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, yaşanan barış ortamı ve doğuda bulunan Halep yolunun güvenliğini kaybetmesi gibi sebeplerle XVII. asırdan itibaren İzmir, Levant'ın en önemli şehri haline geldi. Osmanlı sınırlarında bulunan diğer limanları ticari açıdan açık ara geride bırakan İzmir, Avrupalı konsoloslar, tüccarlar ve gezginler için önemli bir durak oldu. Halbuki XVII. asır öncesi birçok gezgin Anadolu'ya geldiğinde İzmir'e uğramadan İstanbul ve Kudüs gibi kutsal şehirleri ziyaret etme ihtiyacı hissetmiştir. Levanten adındaki Avrupalı tüccarları İzmir'e çeken en önemli faktör şehrin canlı ticaret hayatıydı.

“Osmanlı İzmir’inde Levanten Yaşantısı” isimli tez ile İzmir'in kuruluşundan XVII. asra kadar siyasi tarihi, Levanten kavramı ve tarih boyunca tüccarların sahip olduğu haklar, Levantenlerin sahip olduğu imtiyazların Osmanlı ticaretinde yarattığı sorunlar ve ortaya çıkan yeni tüccar grupları, İzmir'in Doğu Akdeniz'de öne çıkış süreci, Akdeniz ve Ege kıyılarındaki önemli ticaret şehirleri, son olarak İzmir Levantenlerinin yaşantıları dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu çalışma ile ulaşılan bulgular şu şekildedir:

1) Levanten kavramı üzerinde akademisyenler ve araştırmacılar hem fikir değildir ancak genel olarak Levantenler aslında Avrupalı olan, Levant olarak adlandırılan Doğu Akdeniz'e çeşitli nedenlerle gelip ticaret, sanayi ya da hizmet sektörü ile uğraşan ve buralarda birkaç kuşak yerleşik yaşama geçen kişilerdir. Levantenler genellikle Katolik olan fakat zaman içinde yerel milletlerle karışarak melezleşmiş, birden çok dil bilgisine sahip, kendilerine has bir aksanı olan, bulundukları şehirlerde siyasi ve iktisadî gücü olan insanlardır. İzmir'e gelen Protestanlarda zaman içinde Levanten olarak anılmıştır. İzmir'de bulunan Osmanlı vatandaşı yerli Rumlar ve Ermeniler evlilik yoluyla Levantenler ile akraba olmuştur.

2) İzmir XVII. asırdan itibaren kalkınmaya başlamasıyla çeşitli çevrelerden yoğun bir şekilde göç almış, şehrin alt yapısı inşa edilen hanlar ve depolarla ticarete hazır hale getirilmiştir.

3) XVII. asırdan itibaren İzmir iktisadî olarak kalkınmaya başlayınca gezginlerin de ilgisini çekmeye başlamıştır. Daha önceki yıllarda İstanbul ya da Kudüs gibi kutsal şehirleri ziyaret eden gezginler XVII. asrın ilk yarısından itibaren İzmir'i de ziyaret eder olmuştur.

4) XVII. asırda ve daha sonraki dönemlerde İzmir'e gelen gezginler yine Osmanlı İzmir'inin ilk turistleri sayılabilir. Bu kişilerin İzmir hakkında yazdıkları seyahatnameler günümüzde İzmir'in turizm tarihine kaynaklık etmektedir. Charles Texier (2002) Küçük Asya, Tournefort Seyahatnamesi (2013), Tavernier Seyahatnamesi (2006) ve Thevenot Seyahatnamesi (1978), Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1964) bu eserlerden bazılarıdır.

5) İzmir'de bulunan Avrupalı konsoloslar ve Levantenler Avrupa'nın önde gelen şehirlerinden farksız bir şekilde özgürce yaşamlarını sürdürmüştür. Levantenler özgürlüklerini sahip oldukları kapitülasyonlar ile elde etmiştir.

6) Bugün Alsancak olarak bilinen yerde Osmanlı döneminde Frenk Mahallesi bulunmaktaydı. Körfezin kenarına inşa edilen bazı tüccarların evlerinde kaçakçılık faaliyetleri sürdürülürdü. Devlet kaçakçılığı önlemek ve İzmir'e gelen gemilerin vergi ödemeden gitmesini engellemek adına İzmir rıhtımını ve körfez açıklarına sancak kalesini inşa ettirmiştir ancak alınan önlemlere rağmen XIX. asırda İzmir'e gelen bazı gemiler kaçakçılığa devam etmiştir.

7) İzmir Levantenleri zaman içinde siyasi ve ekonomik güce sahip olarak şehir ticaretinde söz sahibi olmuştur. 1888'de İngilizler kendi ticaret odalarını kurmuşlardır. Türklerin İzmir'de ticaret odası kurması 1885'e kadar gitmektedir.

8) XX. asırdan itibaren yaşanan bazı olumsuz gelişmeler İzmirli Levantenler için yıpratıcı olmuştur. Meşrutiyet süreci ve artan milliyetçi politikalar, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmesi, son olarak Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların tamamen kaldırılması Levantenler için ayrıcalıklı dönemin tamamen bitmesi anlamına geliyordu. Ayrıca milliyetçi temeller üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde her anlamda Türkler ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple süreç içinde birçok Levanten aileleriyle birlikte İzmir'i terk etmiştir.

9) Levantenler günümüzde az da olsa İzmir’de yaşamlarını sürdürmektedir. Aralarındaki kültürel etkileşim İzmir Levantenler Derneği aracılığı ile canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Levanten Miras Vakfı (The Levantine Heritage Foundation) dünya çapında Levantenlerin mirasına sahip çıkmaktadır. İlgili kuruluş aracılığıyla Levantenler ile alakalı konferanslar düzenlenmektedir. Levantenler ile yapılan çalışmalar sürekli güncellenerek bu vakfın veri tabanına işlenmektedir.

Çalışmanın Sınırlılığı

İzmir’in siyasi tarihine dair devlet arşivleri ve dönemin kroniklerinden kayıtlara ulaşmak mümkün olsa da şehrin sosyal tarihine dair bilgi alabileceğimiz kaynaklar kısıtlıdır. İzmir’e ve Levantenlere dair Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde ve Cumhuriyet arşivinde belgeler mevcuttur ancak Levantenlerin şehirdeki gündelik yaşantılarına dair en kapsamlı bilgi İzmir’e gelen gezginlerin hatıralarından elde edilmektedir. Kapitülasyonların kaldırılması ile birçok Levanten Türkiye’yi terk ettiği için kişisel arşivleri de beraberlerinde gitmiştir. Levanten Miras Vakfı’nın veri tabanında Levantenler ile alakalı birçok kişisel arşiv ve çeşitli araştırmalar mevcuttur. Buradan yapılacak kaynak çalışması ile İzmirli Levanten ailelerin yaşamlarını çeşitli yönlerde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumu’nda Levantenler ile alakalı tezler bulunmaktadır. İzmir tarihinde özel bir yeri olan bu topluluk ile ilgili araştırmacıların ilgisi devam etmektedir.

Levantenler ile ilgili yapılacak her çalışma İzmir’in sosyal ve iktisadî tarihine ışık tutacaktır. Ayrıca Levantenlere dair bir başka başvuru kaynağı İzmir’de bulunan konsolosların tuttuğu raporlardır. Levantenlerin Osmanlı İzmir’inde faaliyette bulunduğu sektörler incelenmeli ve konu ayrıntılandırılmalıdır. Husus ile alakalı İngiliz arşivlerinde gümrük kayıtları mevcuttur. Bahsedilen veri tabanlarından yola çıkarak yapılacak her çalışma İzmir Levantenlerinin şehrin yaşantısını ve ticaretini nasıl yönlendirdiğini açıklayacaktır.

Çalışma her ne kadar yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanarak hazırlandıysa da Levantenlerin kendi ülkelerindeki arşivlerden istifade edilerek genişletilmesi ve böylece konunun daha ayrıntılı bir şekilde irdelenmesi tavsiye olunur.

Bu çalışma toplamda iki eğitim öğretim döneminde tamamlanmıştır. Daha geniş çalışma koşullarında Levantenlerin Osmanlı Devleti ve bağlı bulundukları ülkeler arasında sahip oldukları misyon çeşitli yönleriyle ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Acıpınar, M. (2020). İskenderun iskelesi: Doğu Akdeniz’de Uluslararası Bir Ticaret Limanının İnkişafı Meselesi (1589-1612). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (sayı: 44, s.s. 1-40).

Akurgal, E. (1993). *Eski Çağ’da Ege ve İzmir*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.

Alasya, H.F. (2022). Kıbrıs: İngiliz işgali ve idaresi. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, ss. 379-382). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 12.03.2023

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#4-ingiliz-igali-ve-idaresi>

Andreasyan, H.D. (1964) *Polonyalı Simeon'un seyahatnâmesi 1608 – 1619*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Atay, Ç. (1997). *19. yüzyıl İzmir fotoğrafları*. İstanbul: Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Atay, Ç. (1978). *Tarih içinde İzmir*. İzmir: Tifset Basım ve Yayın.

Ayan, E. (1994). *Willermus Tyrensis'in historia rerum in partibus transmarinis gestarum (denizaşırı bölgelere yapılan seferlerin tarihi) adlı eserin XVI., XVII ve XVIII. kitaplarının Türkçe çevirisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Bahadır, G. (2013). Kuruluşundan Memlükler’e kadar Antakya tarihi. A. Gündüz (Yay. haz.). *Hatay Tarihi*. (s.s. 19-76). Hatay: T.C. Hatay Valiliği.

Başar, F. (1995). Fetret Devri. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 12, ss. 480-482). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 04.12.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetret-devri>

Battuta, İ. (2000). *Büyük Dünya seyahatnamesi*. (Cilt: I) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Battuta, İ. (2004). *Büyük Dünya seyahatnamesi*. (Cilt: II) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baykara, T. (1974). *İzmir şehri ve tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.

Beyru, R. (2011). *XIX. yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Bostan, İ. (1989). Akdeniz. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 2, ss. 231-234). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 20.08.2022

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#2-tarih>

Erpi, F. (2006). *Toplum kültürü ve yerel mimaride yansıması-üç örnek: Batı Anadolu'da Türk, Rum ve Levanten konutları*. A. Yumul, F. Dikkaya (Yay. haz.), Avrupalı mı Levanten mi? (s. 151- 169) içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Esirkış, N. (2019). *İzmir yangınları (XVIII. asrın doğumların 1922'ye kadar)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Es Seyyid, S. M. (2000) İskenderiye. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 22, s.s. 576-580). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 25.02.2023

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskenderiye#2-osmanli-donemi>

Bostan, İ. (2018). Doğu Akdeniz'de bir Osmanlı üssü: XVIII. yüzyılda Mısır İskenderiye'si. *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür*. (s.s. 571-586.).

Buzpınar, T. (2003). Lazkiye. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 27, s.s. 117-118). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 04.03.2023

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lazkiye>

Chatziconstantinou, A. (2011). *XIX. yüzyıl gezi edebiyatında Levantenler*. F. Yılmaz (Yay. haz.), Geçmişten Günümüze Levantenler (s.s. 81-94) içinde. İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları.

Çabuk, V. (1977). İskenderun ve Çevresindeki Tarihi Eserler. *Türk Kültürü*. (Cilt: 16, sayı: 182, s.s. 47-51). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Çelebi, E. (2006). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. (Haz.) Seyit Ali Kahraman (3. kitap, 1. Cilt) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2011). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. (Haz.) Seyit Ali Kahraman (9. kitap, 1. Cilt) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çiçek, K. (2022). Kıbrıs: Osmanlı dönemi. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, s.s. 373-379). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 12.03.2023

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#3-osmanli-donemi>

Darkot, B. (yayın tarihi yok). İskenderun. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (Cilt V/II, s.s. 1090-1093). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Darkot, B. (yayın tarihi yok). İzmir. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (Cilt V/II, s.s. 1239-1251). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Daş, M. (2009). Orta Çağ'da İzmir kent tarihi. G. Dilemre (Yay. haz.). *İzmir Kent Tarihi*. (s.s. 41-54). İzmir: İl Özel İdaresi.

Demirkent, I. (2022). Kıbrıs: tarihi. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, s.s. 371-373). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 12.03.2023

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#2>

Dirlik, S. ve Türken, S. (2020). Türkiye işletmecilik tarihinde Levantenler. *III. İşletme Tarihi Konferansı (İTK) Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.

Erişim Tarihi: 13.10.2022

Erişim

Adresi:

http://www.itk20.yildiz.edu.tr/media/files/3_%20%C4%B0TK%20Bildiriler%20Kitab%C4%B1.pdf

Dukas. (1956). *Bizans tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Durgun, B. (1998). *1919-1922 yılları arasında İzmir'de iktisâdî durum* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi T.C. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Durgun, B. (2006). *Atatürk döneminde İzmir ekonomisi 1923-1938* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi T.C. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Dursun, D. (1992) Beyrut. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 6, s.s. 81-84). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 26.02.2023

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyrut>

Eldem, E., Goffman, D., ve Masters B. (2017). *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti Halep İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Emecen, F. (1993). Cüneyd Bey. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 8, s.s. 122). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 04.12.2022

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-bey>

Enverî. (1929). *Düsturname*. (Çev. Mükrimin Halil Yinanç). İstanbul: Evkaf Matbaası.

Ergenç, Ö. (1988). XVIII. yüzyılda Osmanlı sanayi ve ticaret hayatına ilişkin bazı bilgiler. *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Cilt: 52, s.s. 501-534.

Erişim tarihi: 06.12.2022

Erişim adresi: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2032/tur>

Erpi, F. (2006). *Toplum kültürü ve yerel mimaride yansıması-üç örnek: Batı Anadolu'da Türk, Rum ve Levanten konutları*. A. Yumul, F. Dikkaya (Yay. Haz.), Avrupalı mı Levanten mi? (s. 151- 169) içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Dereci, Ş. (2019). *Dünya-ekonomi sistemi bağlamında XIX. yüzyılda Beyrut limanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.

Fayda, M. (2013). Zimmî. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 44, s.s. 428-434). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 04.12.2022

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmi#1>

Fellows, C. (1840). *An account of discoveries in Lycia: being a journal kept during a second excursion in Asia Minor*. London: Richard and John E. Taylor.

Gallotta, A. (1993). Ceneviz. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 7, s.s. 363-365). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 04.12.2022

Erişim Adresi: [CENEVİZ - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz)

Gençtürk, Ç. (2018). *Zengilerin Halep hakimiyeti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Goffman, D. (2000). *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Guest, R. (yayın tarihi yok) İskenderiye Maddesi, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C: V/II, s. 1084-1088. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Gültekin, H. (1952). *İzmir tarihi*. İzmir: Korsini Basımevi.

Gündüz, A. (2013). Osmanlı döneminde Hatay bölgesi. A. Gündüz (Yay. haz.). *Hatay Tarihi*. (ss. 179-307). Hatay: T.C. Hatay Valiliği.

Güneş, M. (2009). *XVIII. yüzyılda İskenderiye limanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güngörmez, Z. (2014). *XI-XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de ticaret* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Gürhan, İ. (2022). *19. yüzyıl İzmir Levantenleri ve kent morfolojisine etkisi üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gürsoy, C.R. (2022). Kıbrıs. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, ss. 369-371). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 12.03.2023

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#1>

Hallaçoğlu, Y. (1991). Anadolu: ulaşım ve yol sistemi. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 3, s.s. 127-128). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 13.12.2022

Erişim Adresi: [ANADOLU - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/ANADOLU-TDV-islam-ansiklopedisi)

Hell, J. (1979). Beyrut. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, s.s. 587-588. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Heyd, W. (2000). *Yakın Doğu ticaret tarihi*. (Çev. Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Honigmann, E. (1979). Lazkiye. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (C: VII, s. 22-25). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

İlgürel, M. (1993). Çaka Bey. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 8, s.s. 186-188). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 16.12.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/caka-bey>

İnalcık, H. (2000). İmtiyâzât. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 22, s.s. 245-252). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 28.11.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/imtiyazat#2-osmanli-donemi>

İnalcık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal Tarihi: 1300-1600. H. İnalcık (Yay. haz.), (Cilt: 1). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Kallek, C. (2012). Ticaret. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 41, s.s. 134-144). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 05.09.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ticaret#1>

Karakoç, F. D. (2014). İngiliz belgelerine göre 19. yüzyıl sonunda Halep'te toplum, yönetim ve konsoloslar arasındaki ilişkiler. *CIEPO 19 Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları*. (Cilt: I, s.s. 393-416). İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği.

Keleş, E. (2011). Hayriye tüccarı elhac Mehmet Aga'nın terekesi. *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, Cilt 32, s.s. 67-104. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erişim Tarihi: 06.12.2022

Erişim Adresi: <https://belgeler.gov.tr/tam-metin-pdf/18/tur>

Komnena, A. (2000). *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda imparator Alexios Komnenos döneminin tarihi Malazgirt'in sonrası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Kucur, S. (2009). Selçuklular. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 36, s.s. 384-385). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 04.12.2022

Erişim Adresi: [SELÇUKLULAR - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/SELÇUKLULAR-TDV-Islam-Ansiklopedisi)

Küçüksipahioğlu, B. (2002). Haçlı devletleri, *Türkler*. (Cilt: VI, s.s. 687-694). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Kürekli, R. (2014). Mısır Vilayetinin ilk belediye teşkilatı: İskenderiye Belediyesi (1890). *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. (Cilt: VI., sayı: 4., s.s. 113-129).

Kütükoğlu, M. (1988). Ahidnâme. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 1, s.s. 536-540). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 10.10.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahidname#2-turk-tarihi>

Kütükoğlu, M. (1991). Avrupa tüccarı. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 4, s.s. 159-160). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 12.10.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/avrupa-tuccari>

Kütükoğlu, M. (1998). Hayriye tüccarı. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 17, s.s. 64-65). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 12.10.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayriye-tuccari>

Kütükoğlu, M. (2001). İzmir. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 23, s.s. 515-524). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 05.09.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmir#1>

Kütükoğlu, M. (2000a). *İzmir tarihinden kesitler*. İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Kütükoğlu, M. (2000b). *XV ve XVI. asırlarda İzmir kazasının sosyal ve iktisâdî yapısı*. İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Lüdeke, W. (2013). *Türklerde din ve devlet yönetimi İzmir İstanbul 1759-1768*. (Çev. Türkis Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mansel, P. (2011). *İzmir: Levant'ın incisi*. F. Yılmaz (Yay. haz.), Geçmişten Günümüze Levantenler (s. 37-46) içinde. İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları.

Martal, A. (1993). XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in sosyo-ekonomik yapısında gerçekleşen değişimler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. (Cilt: 1, Sayı: 3., ss. 117-131. sayfa).

Masters, B. (1997). Halep. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 15, s.s. 244-247). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 05.03.2023

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep>

Mordtmann, J.H. (Yayın tarihi yok). Cüneyd. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (C: III, s. 239-240). Millî Eğitim Basımevi.

Nicol, D. (2009). *Bizans'ın son yüzyılları: 1261-1453*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oban, R. (2007). Levanten kavramı ve Levantenler üzerine bir inceleme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (Sayı: 22, s.s. 337-356).

Oban, R. (2006). *İzmir'deki eski kentsel dokusunun korunması ve turizm açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir.

Orhonlu, C. (1969). Osmanlı Türklerinin Kıbrıs adasına yerleşmesi 1570-1580. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969): Türk Heyeti Tebliğleri*. (s.s. 91-98). Ankara: 1971.

Ortaylı, İ. (1995). Levantenler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt: 5, s.s. 204-207). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Öktem, I. (1999). *İskenderun ilçesinin coğrafyası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara.

Özel, A. (1991). *İslam hukukunda ülke kavramı: Darûlislam-Darülharb*. İstanbul: İklim Yayınları.

Özel, A. (2006). Müste'men. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 32, s.s. 140-143). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 13.10.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustemen>

Parlaz, S. (2018). Ceneviz konsolos mektupları ışığında XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir limanına yansıyan hareketlilik hakkında bazı notlar (1665-1675). Daş ve diğerleri (Yay. haz.). *Aydınoğulları tarafından fethinin 700. yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e bakmak: İzmir'in dünü ve yarını, III. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, 5-7 Nisan 2018, İzmir, Bildiriler içinde (s. 382-392). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Pınar, İ. (1998). *Gezginlerin gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitapevi.

Pınar, İ. (1996). *Gezginlerin gözüyle İzmir XVIII. yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitapevi.

Pınar, İ. (1994). *Gezginlerin gözüyle İzmir XIX. yüzyıl, (I)*, İzmir: Akademi Kitapevi.

Pınar, İ. (1997). *Gezginlerin gözüyle İzmir XX. yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitapevi.

Pınar, İ. (2001). *Hacılar, seyyahlar, misyonerler ve İzmir*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Sahillioğlu, H. (1967). Osmanlı idâresinde Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesi. *Türk Tarih Kurumu. Belgeler Dergisi*, IV (7-8), s.s. 1-34.

Erişim tarihi:12.03.2023

Erişim adresi: <https://belgeler.gov.tr/tam-metin-pdf/93/tur>

Schiffer, R. (1992). Avrupalıların XIX. yüzyıl başlarındaki İzmir'le ilgili görüşleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I (II), ss. 339-364.

Syrett, E. (2006). *18. yüzyılda İzmir'de ticaret (1700-1820)*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Şenel, Ş. (2002). Osmanlılarda ticaret anlayışı ve ticaret teşkilatında yeni bir yapılanma: Hayriye tüccarları. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 736-743) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Şenocak, B. (2016). *Levant'ın yıldızı İzmir*. İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.

Tabak, F. (2021). *Solan Akdeniz 1550-1870: coğrafi tarihsel bir yaklaşım*. İstanbul: Telemak Kitap.

Tavernier, J.B. (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. (Çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Texier, C. (2002a). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev. Ali Suat). (Cilt: 1). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

- Texier, C. (2002b). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev. Ali Suat). (Cilt: 2). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Thevenot, J. (1978). *1655-1656'da Türkiye*. (Çev. Nuray Yıldız). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Tournefort, J. De. (2013). *Tournefort seyahatnamesi*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tozlu, S. (2010). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri (19. Yüzyıl). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (Sayı: 54, ss. 79-110). Erişim adresi: <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1146>
- Tuncel, M. (2000). İskenderun. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 22, ss. 580-582). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Erişim Tarihi: 28.02.2023
- Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskenderun>
- Turan, Ş. (2003). Levant. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 27, ss. 145-147). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Erişim Tarihi: 12.11.2022
- Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/levant>
- Turan, Ş. (2000). *Türkiye-İtalya ilişkileri*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tutar, A. (2002). XIX. yüzyılın sonlarında İskenderun kazasında Müslümanlar ve Gayrimüslimler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sayı: 7, ss. 61-69).
- Türkhan, S. (2014). *XVIII. yüzyılda Doğu Akdeniz'de ticaret ve Halep* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Türkhan, S. (2015). Doğu Akdeniz’de İngiliz ticareti: İskenderun-Londra Hattında İngiliz ticaret filosu (1704-1706). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, IV(1), s.s. 27-60.

Uğur, Y. (2010). Şer’iyye sicilleri. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 39, s.s. 8-11). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim Tarihi: 04.12.2022

Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seriyye-sicilleri>

Umar, B. (1993). *Türkiye’deki tarihsel adlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (2008). *Osmanlı tarihi*, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülker, N. (1982). Batılı gözlemcilere göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir şehri ve ticari sorunları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, s.s. 317-354.

Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfs/bv/D00120/1981_1982/1981-1982_12_ULKERN.pdf

Erişim tarihi: 17.12.2022

Wood, A. (2013). *Levant kumpanyası tarihi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Wynn, A. (2011). *Şark halı kumpanyası*. F. Yılmaz (Yay. haz.), Geçmişten Günümüze Levantenler (s. 141-158) içinde. İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları.

Yaranga, O. (2000). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir*. (Çev. Gürhan Tümer). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Yâzîcî, T. (1997). Halep. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 15, s.s. 239-244). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erişim tarihi: 05.03.2023

Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep>

Yıldız, M. (2012). İzmir Levantenleri üzerine inceleme. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4 (13), s.s. 36-54. Erişim Tarihi: 15.09.2022

Erişim

Adresi:

https://www.academia.edu/8015716/%C4%B0zmir_Levantenleri_%C3%9Czerine_bir_%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma

Yılmaz, F. (2011). *Ârafda kalanlar*. F. Yılmaz (Yay. haz.), Geçmişten Günümüze Levantenler. (s. 47-78) içinde. İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları.

Yılmaz, S. (2006). *İzmirli Levantenler (17-20. yy)*. A. Yumul, F. Dikkaya (Yay. haz.), Avrupalı mı Levanten mi? (s. 119-140) içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yorulmaz, Ş. (1988). *İzmir basınında Levantenler (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Zorlusoy, H. (2013). *XVII. yüzyıldan günümüze Fransız gezginlerin gözüyle İzmir*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.